

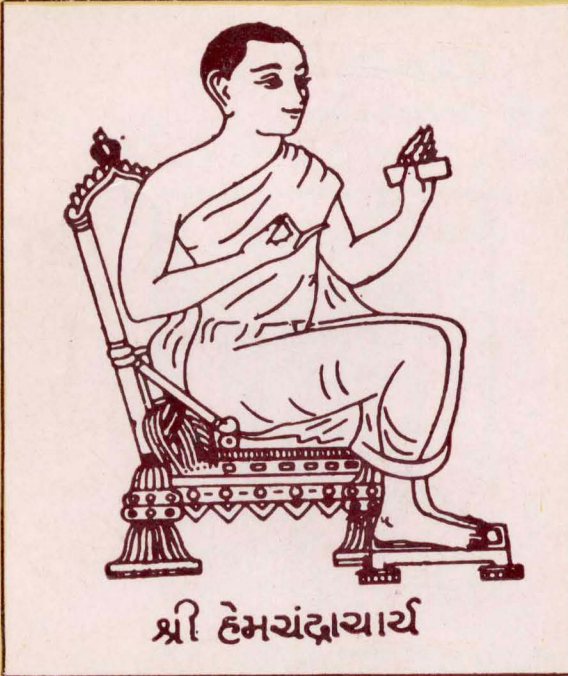
अनुसंधान

मोहरिते सच्चवयणास्स पलिमंथू (ठाणंगसूत, ५२९) 'मुखरता सत्यवचननी विधातक छे'

प्राकृतभाषा अने जैन साहित्य विषयक
संपादन, संशोधन, माहिती वगैरेनी पत्रिका

११

संकलनकार : आचार्य विजयशीलचन्द्रसूरि • हरिवल्लभ भायाणी

कलिकालसर्वज्ञ श्री हेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी
स्मृतिसंस्कार शिक्षणनिधि
अहमदाबाद

१९९८

मोहरिते सच्चवयणस्स पलिमंथू (ठाणंगसुत्त , ५२९)
'मुखरता सत्यवचननी विघातक छे'

अनुसंधान

प्राकृतभाषा अने जैन साहित्य विषयक
संपादन, संशोधन, माहिती वगैरेनी पत्रिका

११

संपादको : विजयशीलचन्द्रसूरि
हरिवल्लभ भायाणी

कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी
स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि
अहमदावाद
१९९८

अनुसंधान ११

- संपर्क : हरिवल्लभ भायाणी
२५/२, विमानगर, सेटेलाईट रोड,
अहमदावाद - ३८० ०१५.
- प्रकाशक : कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम
जन्मशताब्दी स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि,
अहमदावाद , १९९७
- किंमत : रू. ३५-००
- प्राप्तिस्थान : सरस्वती पुस्तक भंडार
११२, हाथीखाना, रतनपोल,
अहमदावाद - ३८० ००१.
- मुद्रक : राकेश टाइपो-डुप्लिकेटींग वर्क्स
राकेशभाई हर्षदभाई शाह
२७२, सेलर, बी.जी. टावर्स,
दिल्ली दरवाजा बहार,
अहमदावाद - ३८० ००४.
(फोन : ४६८९०९)

सम्पादकीय निवेदन

संपादकोनी फुरसदे चालती अनुसन्धान-यात्रानो आ ११मो मुकाम छे. संशोधनार्ह विषयो अने सामग्री हजी तो एटली अढळक छे के अनुसन्धान जेवी एकाधिक पत्रिकाओ होय अने ते नियतकालिक (अनियतकालिक नहीं) होय; अने मोटी संख्यामां मुनिगण तथा विद्वद्गण तेमां प्रत्यक्ष भाग ले, तो ते विषय-सामग्रीने कईक अंशे न्याय आपी शकाय.

आ कार्यमां रस लेवा जेवो छे एवुं जेमने पण प्रतीत थतुं / थयुं होय, तेओने आ यात्रामां भाग लेवा अमारुं हंमेशां जाहेर आमंत्रण छे.

- संपादको

अनुक्रम

१. श्री चारूपमण्डन पार्श्वनाथस्तुति:	सं. स्व. आगमप्रभाकर मुनि	१
	पुण्यविजयजी	
२. ज्ञानभंडार प्रशस्ति	आ. विजयप्रद्युम्नसूरि	६
३. पंडित कवि तत्त्वविजयजी रचित		११
चोवीस जिन-गीतो	सं. मुनि जिनसेनविजय	
४. श्री हरिभद्रसूरिविरचित समसंस्कृतप्राकृत		२८
‘जिनसाधारणस्तवन’ नो आस्वाद	सं. पारुल मांकड	
५. श्री जिनपतिसूरि पंचाशिका	सं. श्री भंवरलाल नाहय	३२
६. अज्ञात-जैन मुनि-कर्तृक		३७
हाल्लार-देश-चरित्रम्	सं. मुनि धर्मकीर्तिविजय	
७. अज्ञात कर्तृक गणधर-होरा	सं. विजयशीलचन्द्रसूरि	४३
८. तपगच्छपति-श्रीमुनिसुन्दरसूरिकृता		४७
पञ्चसूत्रावचूरि:	सं. विजयशीलचन्द्रसूरि	
९. त्रण जिनस्तोत्रो	सं. विजयशीलचन्द्रसूरि	६३
१०. श्रीहीरविजयसूरिकृत चतुर्थी वीरस्तुति:		६७
अज्ञातकर्तृकावचूरियुता	सं. मुनि धुरन्धरविजय	
११. पञ्चसूत्रना कर्ता कोण, चिरन्तनाचार्य के		७१
आ. हरिभद्र ?	विजयशीलचन्द्रसूरि	
१२. शब्द प्रयोगोनी पगदंडी पर ओलुं , पेलुं ,		९४
अली ! , अल्या !	हरिवल्लभ भायाणी	
१३. तीर्थकर महावीरुं देहवर्णन	हरिवल्लभ भायाणी	९९
१४. आजना विज्ञानयुगमां जैन जीवविचारणानी		१०२
आहारक्षेत्रे प्रस्तुतता	डॉ. नारायण म. कंसारा	
१५. मध्यकालीन धर्म विषय पद्यपरंपरा	प्रा. रमणीकलाल के. शाह	११०
संगोष्ठी अहेवाल	तथा प्रा. विनोद गांधी	
१६. संशोधन माहिती	आ. विजयप्रद्युम्नसूरि	११५

શ્રી ચારૂપમણ્ડન પાર્શ્વનાથસ્તુતિ: ॥

- સં. સ્વ. આગમપ્રભાકર મુનિ પુણ્યવિજયજી

અહીં નીચે સાત શ્લોકોવાલી એક સ્તુતિ આપેલી છે તે પાટણ પાસે આવેલા ગામ ચારૂપમાં બિરાજમાન શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની છે. તેના કર્તા કોણ છે ? તેની માહિતી જાણમાં નથી, પરંતુ સ્તુતિનાં પદ્યો ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે કોઈ વિદ્વાન આચાર્ય ભક્તે આ સ્તુતિ કરેલી છે.

સ્તુતિમાં યમકો આવેલાં છે અને તેને લીધે એ એક ભિન્ન કાવ્યમય બનેલી છે.

યમક નામનો એક અલંકાર છે. આ અલંકાર શબ્દરૂપ છે. યમકનું સ્વરૂપ મહાકવિ વાગ્ભટે પોતાના વાગ્ભટાલંકારમાં આ પ્રમાણે આપેલ છે

“સ્યાત્ પાદ-પદ-વર્ણાનામાવૃત્તિ: સંયુતાડ્યુતા ।

યમકં ભિન્નવાચ્યાનામાદિમધ્યાન્તગોચરમ્ ” ॥ ૨૨ ॥

(વાગ્ભટાલંકાર ૪ પરિચ્છેદ)

જે પદ્યમાં ભિન્ન ભિન્ન અર્થવાળા એવા સમાન અક્ષરોવાળા પાદોની, પદોની અને વર્ણોની વારંવાર આવૃત્તિ દેખાતી હોય તેનું નામ યમક. આવૃત્તિ એટલે ફરી ફરીને ઉચ્ચારણ. આ સંયુત આવૃત્તિ એવી હોય છે કે જેમાં વચ્ચે બીજું કોઈ પદ આવતું હોય અને આ અયુત આવૃત્તિ એવી પળ હોય છે કે જેમાં વચ્ચે બીજું કોઈ પદ આવતું હોય, વળી આ યમક, આદિમાં વચ્ચે અને અંતે પળ હોય છે, ક્યાંય આદિમાં યમક હોય છે, ક્યાંય મધ્યમાં અને ક્યાંય અંતમાં પળ યમક હોય છે. જેમાં ચારે પાદ એક સરખાં હોય તેને ચતુષ્પદ એવું મહાયમક કહેવામાં આવે છે.

આ સ્તુતિમાં શરૂઆતનાં બે પદ્યોમાં બીજું અને ચોથું પાદ આખું યમકમાં છે. ત્રીજા અને ચોથા પદ્યમાં પ્રથમ પાદ અને તૃતીય પાદ યમકમાં છે અને બીજું અને ચોથું પાદ પળ યમકમાં છે. પાંચમા પદ્યમાં પ્રથમ પાદ અને ચતુર્થ પાદ યમકમાં છે તથા બીજા પાદમાં અને ત્રીજા પાદમાં અનુપ્રાસ અલંકાર છે. અનુપ્રાસ એટલે “તુલ્યશ્રુત્યક્ષરાવૃત્તિ: અનુપ્રાસ: સ્ફુરદ્ગુણ:” (વાગ્ભટાલંકાર શ્લો. ૧૭ ચોથો પરિચ્છેદ) અર્થાત્ જે કાવ્યમાં સરખે સરખા પળ ભિન્ન અર્થવાળા અક્ષરોની વારંવાર આવૃત્તિ હોય તે કાવ્યમાં અનુપ્રાસ અલંકાર સમજવો. એકને એક અક્ષરોની આવૃત્તિ હોય તેનું નામ તત્પદ અનુપ્રાસ અને નોંખા નોંખા અક્ષરોની આવૃત્તિ હોય તેનું નામ અતત્પદ અનુપ્રાસ. અતત્પદ અનુપ્રાસને છેકાનુપ્રાસ કહેવામાં આવે છે. અને તત્પદ

અનુપ્રાસને લાઘવનુપ્રાસ કહેવામાં આવે છે. આ પાંચમા પદ્યમાં છેકાનુપ્રાસ છે.

“વિભાવરીનાથ વિભાસ્વભાવા” તથા “વામેય મે કામિતકા તનુશ્રી” આ બંને પાદોમાંના બીજા પાદમાં ‘ભા’ અક્ષરની વારે વારે આવૃત્તિ થયેલી છે. અને ત્રીજામાં એટલે ‘વામેય’ એ પાદમાં ‘મે’ ‘કા’ અને ‘ત’ અક્ષરની આવૃત્તિ થયેલી છે.

છઠ્ઠું પદ્ય તો મહાયમક રૂપ છે, કેમકે એમાં ચારે પાદો યમકમય છે. આવાં યમકવાળાં પદ્યોની ગણના ચિત્રકાવ્યમાં થાય છે. આવાં પદ્યોમાં વિશેષ કરીને શબ્દોની ચમત્કૃતિ હોય છે. અર્થની તો ઁંચાઁંચ કરવી પડે છે. તેમ એ અર્થમાં કોઈ વિશેષ ઁૂબી પળ નથી આવતી. આવાં કાવ્યો શબ્દપ્રધાન હોય છે, એટલે એમાં શબ્દની જ ચમત્કૃતિ વિશેષ રીતે ધ્યાન ઁંચે એવી હોય છે. આ પદ્યો જોનાર પંડિત આ હકીકત વિના પ્રયાસે સમજી શકે એમ છે.

આ પદ્યોની અવચૂરિ પળ મળે છે. એ અવચૂરિ પળ આ સાથે જ દરેક શ્લોકની નીચે આપેલી છે. એમાં [] આવા કાંડસમાં જે મૂકેલું છે તે સંપાદકે પોતે શુદ્ધરૂપ બતાવવા મૂકેલું છે. કેમકે અવચૂરિમાં લહિયાની સરતચૂકથી ક્યાંક અશુદ્ધિ આવી ગઈ છે. ગોળ કાંડસમાં એટલે () આ નિશાનમાં જે લખાળ છે તે પળ સંપાદકે લખેલ છે. તે લખાળ એટલા માટે મૂકેલું છે કે અર્થ સમજનાર પાદના પદચ્છેદની બરાબર સમજ અને ક્યાંક અર્થની સ્પષ્ટતાની પળ ગરજ એ લખાળ સારે છે.

ત્રીજા પદ્યમાં મૂળમાં ‘તારકાય’ એમ બે ટેકાળે છે ત્યાં અવચૂરિમાં એક સ્થળે ‘તારળ’ છે અને નીચેના સ્થળે ‘તારકાર’ છે એ બરાબર બંધ બેસતું નથી માટે ત્યાં સ્પષ્ટતા આપેલી છે.

ચોથા પદ્યમાં ‘લસમાનનન્દ’ એવા પાઠ છે. એનો અર્થ કરતાં અવચૂરિકાર ‘અલસઃ’ એવો અર્થ આપે છે. ધગવાનને ‘અલસઃ’ વિશેષળ બરાબર બેસતું નથી માટે સંપાદકે ‘લસ’ એમ સૂચવેલું છે છતાં ‘અલસઃ’ ને જ અહીં લગાડવું હોય તો ‘અરસ’ એમ અર્થ કરવો જોઈએ. ‘અરસઃ’ એટલે જેમને સંસારની પ્રાપંચિક પ્રવૃત્તિઓમાં રસ નથી અથવા જેમળે રસના નો જય કરેલો છે. ચિત્રકાવ્યમાં જેમ ‘વ’ અને ‘બ’ એક મનાય છે તેમ ‘ર’ અને ‘લ’ પળ એક મનાય છે. પાંચમા પદ્યમાં ‘અબાલભાલ’ અને ‘નવાલભાલ’ એમાં ‘વ’ અને ‘બ’ ની એકતાની નોંધ આપેલ છે.

આટલી નોંધ આ પદ્યો માટે પૂરતી છે. અર્થો બરાબર સ્પષ્ટ થાય એ માટે સંપાદકે દરેક પદ્યમાં તે તે શબ્દો ઉપર નંબરો રાખેલા છે અને આ નંબરો દરેક પદ્યમાં જુદા જુદા મૂકેલા છે.

વાચકો ભગવાન-વીતરાગદેવની ભક્તિધારા પોતામાં કોઈ વિશેષ ગુણની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે એવી જ એક ઇચ્છાથી આ પદ્યોને પ્રકાશમાં મૂકું છું. પ્રયત્ન વિના વિશેષ ગુણની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને એવા પ્રયત્ન માટે ભક્તિ એક નિમિત્ત રૂપ છે.

તમાલનીલચ્છવિપિચ્છિલાઙ્ગ^૧: સિદ્ધાન્તમુદ્રાસહિતો મનોજ્ઞ^૨: ।

જીયાજ્જિનેન્દ્ર: પ્રભુપાર્શ્વનાથ^૩: સિદ્ધાન્તમુદ્રાસહિતો મનોજ્ઞ^૪: ॥૧॥

૧. પિચ્છિલાઙ્ગ: વ્યાસવપુ: । ૨. સિદ્ધાન્તમુદ્રાસહિત: સિદ્ધાન્તશ્ચ મુચ્ચ મુદ્-
હર્ષ: રા-દાનમ્, તેન સહિત: પ્રધાન: । (અર્થાત્ સિદ્ધાન્ત-મુદ્-રા એતૈ: સહિત:) ।
૩. અન્તં મરણમ્ તસ્ય મુદ્રા (અન્તમુદ્રા) તા [તામ્] સ્યતિ વિનાશયતિ ઇતિ
(સ: અર્થાત્ અન્તમુદ્રાસ:) સિદ્ધ: પ્રસિદ્ધ: અન્તમુદ્રાસો યસ્ય સ: (અર્થાત્
સિદ્ધ-અન્તમુદ્રા-સહિતો) । ૪. મનો વર્જિતમુક્તત્વાત્ (?) ॥૧॥

વરેણ્યલાવણ્યનિધે ! વિધેહિ સદા મહાનન્દમહાસુખાનિ ।

પ્રભાવભઙ્ગીભરિત્રિલોક ! સદામહાનન્દમહાસુખાનિ ! ॥૨॥

૧. મહાનન્દમહાસુખાનિ - પરમપદસુખાનિ (મહાનન્દો મોક્ષ: નિર્વાણમ્
“મહાનન્દોઽમૃતં સિદ્ધિ: કૈવલ્યમપુનર્ભવ:” દેવાધિદેવકાણ્ડ શ્લો-૭૪
અભિધાનચિંતામણિ) (કર્મપદમ્) । ૨. પ્રભાવભઙ્ગીભરિત્રિલોક !-મહિમાવિલા-
સભરિતવિશ્વ ! (પ્રભાવભઙ્ગી મહિમાવિલાસ: તેન ભરિત: ત્રિલોક: યેન સ:,
તસ્ય સમ્બુદ્ધૌ) । ૩. સદામહાનન્દમહાસુખાનિ-સતાં શિષ્ટાનામ્ યે આમા: રેગા:
તાન્ હન્તિ સ સદામહા । આનન્દો હર્ષ: (મહ:)-ઉત્સવ: તયો: અસવ: પ્રાણા:
તેષાં યાનિ: (સત્-આમ-આનન્દ-મહ-અસુ-યાનિ) (એતદપિ સમ્બોધનૈ-
કવચનમ્) ॥૨॥

^१सदर्थमु^२क्तोपम^३तारकाय सु^४बन्धुरा^५मजयाङ्गसार ।

^६सदर्थमु^७क्तोपम^८तारकाय सु^९बन्धुरा^{१०}मजयाङ्गसार ॥३॥

१. सदर्थः समर्थः । २. मुक्तोपमः । ३. तारण स्त्रीरहित (?) । ४. अङ्ग इति कोमलामन्त्रणे । ५. सा लक्ष्मीः तां रति ददाति (सार) । ६. सदर्थः सद्भिः अर्थ्यते । अथवा सन्तः रुचिरा अर्था भावा यस्य । ७. मुक्तोपमः लक्ष्मीरहितः मुक्तत्वात् । ८. तारं भास्वरं कारं (कायं) यस्य (स तारकाय) । ९. सुबन्धुः शोभनबान्धवः उपकारित्वात् । १०. अरीणां समूहः आरम् । आमा रोगाः । तेषां जयो यत्र (सुबन्धुः आर-आम-जय) । ११. अङ्गेन सारः प्रधानः (अङ्गसारः) ॥३॥

^१सत्यागमासारवरङ्गना^२ना-दराधिकान्तो लु^३समाननन्द ।

^४सत्यागमासारवरङ्गना^५नादराधिकान्तो ल^६समाननन्द ॥४॥

१. सत्यागमासारवरङ्ग । सत्यसिद्धान्तस्य (आ) सारो वर्षः तेन रम्यदेह । २. नानादराधिकान्तः-नानाभयाधिकानां मनःपीडानाम् अन्तो विनाशो यस्य (नाना-दर-अधिक-अन्त (दरः भयम्) । ३. देदीप्यमानदेह । ४. सत्याग - सदान (स-त्याग - त्यागेन-दानेन सहित) । ५. मासार श्रीवर (मा-लक्ष्मीः तस्याः सारः) । ६. वा(व)रङ्गनाः नायिकाः तासु अनादरः तेन अधिकतो रमणीयः (अधि-अधिकतः कान्तः रमणीयः । वरङ्गना-अनादर-अधि-कान्त) । ७. अलसश्चासौ मानश्च पूजा तेन नन्दति वर्धते सः [लसश्चासौ मानश्च पूजा] (लस-माननन्द) । लसः सुशोभः ॥४॥

गुरो^१ स^२दालोक न^३बाल भाल वि^४भावरीनाथवि^५भास्वभाव ।

^६वामेय मे^७ कामितका^८ तनु श्री^९-गरो स^{१०}दालोकनवाऽऽलभल ॥५॥

१. सत् प्रधानम् । आलोको ज्ञानं यस्य (सत्-आलोक) । २. गुरुललाटे चन्द्र-विभावत् स्वभावो यस्य निर्मलत्वात् (न बाल भाल-विभावरीनाथ-विभा-स्वभाव । न बाल अबाल अर्थात् गुरु, लाल-ललाट, विभावरीनाथ-चन्द्र) ।

३. (वामेय - वामातनय-पार्श्वप्रभो ! । ४. मे मम, कामितका [कामितकम्] इष्टसुखम्) । ५. तनु-विस्तारय । ६. श्रीगरिष्ठ । ७. सदा नित्यम् । ८. लोकेभ्यः नवः स्तव्यो यस्य (लोक-नव, व-बयोः चित्रकाव्ये ऐक्यात् प्रथमपादे 'न बाल' इति अत्र च 'न वाऽऽल' इति ग्राह्यम् । 'नु स्तुतौ' इत्यस्मात् धातोः' नवः स्तव्यः- स्तवनम्) अलीनाम् इयं आला, आला चासौ भा च कान्तिः ता (ताम्) लाति गृह्णाति चमर (भ्रमर) कान्ति सदृश इत्यर्थः (आल-भा-ल) ॥५॥

^१कल्याणमालाकरणाधिहारी ^२कल्याणमालाऽकरणाऽऽधिहारी ।

^४कल्याणमालाऽकरणाधिहारी^५ऽरीकल्याणमा^६ऽऽलाकरणा^७ऽधि^८हारी^९ ॥६॥

१. कल्याणश्रेणिकरणेन अधिहारी-रम्यः । २. स्वर्णस्य मा-लक्ष्मीः तस्या ला ग्रहणम् न करोति नीरागत्वात् । (कल्याण-मा-ला-अकरण) । ३. आधिः चित्तपीडा तां हरति इत्येवंशीलः । आधि-हारी । ४. कल्यः प्रधानः आणः तं मलति धारयति कल्याणमालाः (कल्य-आण-माल) । ५. लं (अकम्) अदुःखं (दुःखम्) रणः सङ्ग्रामः तौ अधिजहाति । (अक-रण-अधिह-अकरणाधिह) । ६. अरिश्वासौ इः कामः तस्य कल्यर्थं सङ्ग्रामार्थं आणः शब्दः सिंहनादः तम् मनोति (मिनोति) विनाशयति सः (अरि-इ-कलि-आण-म - अरीकल्याणम्) । ७. आलम् अलीकदानम् आ सामस्त्येन न किरति क्षिपति स (आल-आ-करण - आलाकरण) । ८. बुद्धिरहितं यथा भवति सः (अधि) । ९. हारधारी (हारी-हारः यस्य अस्ति हारी) वीतराग-त्वात् । (वीतरागो हारं धारयति तथापि तत् तस्य धारणम्, अधि-अनासक्तवृत्त्या अत एव अधि-बुद्धिरहितम्) ॥६॥

इत्थं स्तुतं यमकैरवेन्दुं चारूपभूमिरमणीरमणीयहारम् ।

श्रीपार्श्वनाथजिनयं जिनपद्मयाऽऽढ्यं ध्यायामि भावसहितं

सहितं समन्तात् ॥७॥

१. यमानि एव कैरवाणि (यमाः महाव्रतानि)

(प्रेषक : आ. विजयप्रद्युम्नसूरि)

જ્ઞાનભંડાર પ્રશસ્તિ

- આ. વિજયપ્રદ્યુમ્નસૂરિ

પ્રાચીન પ્રતિમાના શિલાલેખો, ગ્રન્થોની પ્રશસ્તિઓ, ગ્રન્થ લેખકની પુષ્પિકાઓ, દાનપત્રો, ગ્રન્થ જ્ઞાનભંડારમાં સમર્પિત કર્યાની નોંધો ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જેમ મહત્ત્વની છે, તેમ ઇતિહાસની કડીને સઠંગ જોડવામાં તથા તેને સમજવામાં ઉપયોગી છે. તેના દ્વારા તે તે કાળના સામાજિક સંદર્ભો મળે છે, તે સમયનું એક વ્યાપક દર્શન સાંપડે છે અને તેમાંથી તેના પછીની પેઢીને પ્રેરક બોધ પળ મળે છે. એ જ રીતે એ પ્રશસ્તિઓના જેવોજ એક મહત્ત્વનો પ્રકાર છે - **ચિત્કોશપ્રશસ્તિ**. એટલે કે આખા જ્ઞાનભંડારની પ્રશસ્તિ. આ પણ એક અગત્યનો પ્રકાર છે.

આવી પ્રશસ્તિઓ પણ મળે છે. આવી એક પ્રશસ્તિનો ઉલ્લેખ મુનિ જિનવિજયજીએ વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણીની પહેલી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાં કર્યો છે.

એવી બીજી એક પ્રશસ્તિની વાત અહીં પ્રસ્તુત છે. પાટળ ભાખાનાં પાડાના વિમલગચ્છના જૈન ઉપાશ્રયના જ્ઞાનભંડારમાં કેટલીક પ્રતો સચવાઈ છે તેમાં થોડીક પ્રતો એ રીતે એકજ શ્રેષ્ઠિએ એક જ ગુરુમહારાજના ઉપદેશથી એક જ લહીયા દ્વારા લખાવી હોય તેવી પ્રતો છે.

વિ.સં. ૧૫૫૭માં તપાગચ્છની લહુડી પોસાળના પ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રી હેમવિમલસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય શ્રી જિનહંસ અને તેમના શિષ્ય અનંતહંસ ના ઉપદેશથી સુશ્રાવક **પાસવીરે** એક દિવ્ય ભંડાર લખાવ્યો છે, તેમાં છ લાખ અને છત્રીસ હજાર શ્લોક પ્રમાણ ગ્રન્થો લખાવ્યા છે.

પિતાજી પાસવીરે આ કાર્યનો પ્રારંભ કરેલો અને તેઓના સ્વર્ગવાસ પછી તેઓના સુપુત્ર રામે આ કાર્ય પૂર્ણ કર્યું. લખેલા ગ્રંથો શુદ્ધ કરવા પંડિત પણ રાખેલો. એ પ્રશસ્તિનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે.

બનાસકાંઠાનું ખીલડી ગામ. ત્યાં પોરવાડ **પાલ્હણસિંહ**. તેમનાં પત્નીનું નામ પણ **પાલ્હણદેવી**. તેમનો દીકરો ડૂંગર, તેમની “સારૂ” નામે પત્ની. તેમના બે પુત્ર **સીધર** અને **શોભાક**. આ બંને ભાઈઓ અળહિલ્લપુર પાટળમાં

આવીને વસ્યા. બન્ને “પરીક્ષક” તરીકે ખૂબ જાણીતા થયેલા. સીધરને **કપૂરી** નામે અત્યંત ગુણિયલ પત્ની. અને તેમનો પુત્ર તે **પાસવીર**. તે પળ પરીક્ષકોમાં શ્રેષ્ઠ તરીકે પંકાયેલો. તેણે શ્રેષ્ઠ કહી શકાય તેવું જિનેશ્વર પરમાત્માનું ગૃહચૈત્ય બનાવરાવેલું તે આ ચિત્કોશ લખાવરાવ્યો ત્યારે પળ અનેક મનુષ્યોના ચિત્તને આશ્ચર્ય ચકિત કરે છે.

આ પાસવીરને **પૂતલીબાઈ** નામે પત્ની. અને તેના ત્રણ પુત્ર - ૧. રામ, ૨. દેવાક, ૩. વર્ધમાન.

રામનાં પત્ની બે, **કીકી** અને **માની**. દેવાકનાં પત્ની નું નામ **રમાઈ** અને વર્ધમાનનાં પત્ની **હાંસી**. દેવાકના પુત્રનું નામ **જગપાલ** અને વર્ધમાનનાં પુત્રનું નામ **સૂરચંદ**. રાજસ્થાનમાં ધરણાસાહે જે આચાર્યશ્રીના વરદ હસ્તે રાણકપુરના વિશ્વવિખ્યાત ચતુર્મુખ પ્રાસાદની પ્રતિષ્ઠા કરાવી તે આચાર્યશ્રી સોમસુન્દરસૂરિજી મહારાજ. તેમના પટ્ટશિષ્ય મુનિસુન્દરસૂરિ (જેઓ સહસ્ત્રાવધાની કહેવાયા). તેમના શિષ્ય જયચન્દ્રસૂરિજી અને તેમના શિષ્ય રત્નશેખરસૂરિજી. તેમના પટ્ટશિષ્ય લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, તેમના શિષ્ય સુમતિ સાધુસૂરિજી અને તેમના પટ્ટશિષ્ય આચાર્યશ્રી હેમવિમલસૂરિજી તેમના શિષ્ય શ્રી જિનમાણિક્ય અને તેમના શિષ્ય શ્રી અનંતહંસ ના ઉપદેશથી પરીક્ષક (પરીખ) પાસવીરે આ ચિત્કોશ (જ્ઞાનભંડાર) લખાવવાનો પ્રારંભ કરાવ્યો અને પછીથી તેમના પુત્રે રામે (વિ.સં. ૧૫૫૭) આ મહાન કાર્ય પૂર્ણ કરાવ્યું. છ લાખ અને છત્રીસ હજાર શ્લોક પ્રમાણે ગ્રંથો લખાવ્યા. શુભભૂષણ નામના પંડિતે એ લખેલા ગ્રંથનું સંશોધન કર્યું, વઢી આ ગ્રંથોને રાખવા માટે ગ્રંથની આગઢ પાછઢની પાટલી, પળ રસપૂર્વક બહુમૂલ્યવાઢી બનાવરાવી અને આ આખા જ્ઞાનભંડારનું સુંદર મરોડદાર અક્ષરોમાં ભગીરથ લેખન કાર્ય કરનાર લહીયા માઢ-ત્રવાઢી જ્ઞાતીય વાસા તેના પુત્ર શ્રીનાથે તથા તેમના ભાઈ ગોવિંદે આ લેખન કાર્ય પૂર્ણ કર્યું છે. આમ આ ૨૪ શ્લોકની સંસ્કૃત પ્રશસ્તિ પળ મનોરમ છે. ઁકવીસમા શ્લોકમાં ‘ફરંગી’ અને ‘કતીફક’ આ બે શબ્દો ફારસી ભાષાના જણાય છે. કોઈ એ ભાષાના વિઢ્ઢાન તેના અર્થ જણાવશે તો આનંદ થશે.

उपसंहार

विक्रमना सोळमा सैकामां ग्रन्थलेखनक्षेत्रे नोंधपात्र काम थयुं छे. आजे प्राचीन ज्ञानभंडारोमां जे हजारो हस्तप्रतो मळे छे तेमां घणो भाग सोळमा सैकानो छे अने जेटली सुवर्णाक्षरी 'श्रीकल्पसूत्र' वगैरे मळे छे ते तो प्रायः बधीज. आजे लगभग ४५ थी ५०नी संख्यामां सुवर्णाक्षरी ग्रन्थो मळे छे ते बधा ज सोळमा सैकामां लखायेला मळे छे.

ज्ञान प्रत्येनी अपार भक्ति अने उपदेशकोना उपदेशनुं केन्द्र आ ज्ञानभक्ति हशे (आजे चैत्य भक्ति छे तेम-) तेनुं ज आ सुपरिणाम आपणे मळ्युं छे.

॥ चित्कोश प्रशस्तिः ॥

श्रीमन्महे महेभ्यश्रेणिसमृद्धेऽत्र भेलडी नगरे ।

पूर्व पाल्हणसिंहः प्राग्वंशावतंसकः समऽभूत् ॥ १ ॥

तत्रैव सुजनरंजन-जिनभवन विधापनैकविधिना यः ।

सुकृतार्थी सुकृतार्थीचकार निजमर्जितं वित्तम् ॥ २ ॥

पाल्हणदेवी नाम्नी गृहिणी स्पृहणीयसद्गुणा तस्य ।

निजनिर्मलतरपक्ष-द्वितययुता राजहंसीव ॥ ३ ॥

डूंगरनामा तनयस्तयोरभूद् भूरिगुणगणोपेतः ।

सारूः सा रूपवती सती च सीतेव यद् युवती ॥ ४ ॥

तत्तनयौ प्रत्तनयौ विशिष्टविनयादुभौ शुभौ जातौ ।

प्रथमः सीधरनामा सोभाकः शोभते ह्यपरः ॥ ५ ॥

निर्मलदृष्टिनिरीक्षणविशुद्धनाणकपरीक्षणपराभ्याम् ।

याभ्यामणहिल्लपुरे परीक्षकत्वाभिधा दध्ने ॥ ६ ॥

सीधरवधूः कपूरी गुणैकपूरैः प्रपूरितदिगंता ।

विनय विवेक विचार सागर सदाचारशृंगारा ॥ ७ ॥

श्री सीधरः प्रतिष्ठां कथं न लभते परीक्षकप्रवरः ।
 श्री जिनपति प्रतिष्ठां विधापयामास विधिना यः ॥ ८ ॥
 तत्तनय पासवीरो गुणगंभीरः परीक्षकोटीरः ।
 यत् कारित गृहचैत्यं कस्य न चित्तं चमत्कुरुते ॥ ९ ॥
 नवनवदंतभ्रमरी गजाऽश्व नरस्थसुतोरणादियुतम् ।
 संप्रत्यपि चैत्यमिदं नृणां प्रीणाति चित्तानि ॥ १० ॥
 पूतलि नाम्नी तस्य च भार्या शुभकार्यकरणनिष्णाता ।
 देव गुरु निबिड भक्तिव्यक्तिप्रतिवासितस्वांता ॥ ११ ॥
 जिनशासन प्रभावक पितृपक्ष स्वसुर पक्ष संपूर्णा ।
 शोभा सौभाग्यवती पतिव्रता पूतलि र्जयति ॥ १२ ॥
 पुत्रास्तयोस्त्रयोमी रामा देवाख्य वर्धमानाख्याः ।
 विश्वोपकारकरणप्रगुणाः सगुणा विराजन्ते ॥ १३ ॥
 कीकी-मानी नाम्ना भार्या युगलं विभाति रामस्य ।
 देवाकस्य रमाई हांसीरिह वर्धमानस्य ॥ १४ ॥
 देवस्य वर्धमानस्य पुत्रौ जातौ क्रमादिमौ ।
 पुण्यपालः सूरचंदो सूरचंद्रसमप्रभौ ॥ १५ ॥ ततश्च ॥
 श्री सूरेश्वर सोमसुंदर गुरु प्रष्टाः प्रतिष्ठास्पंद ।
 तत्पट्टे मुनिसुंदराख्य गुरवः सौभाग्यभाग्यालयाः ।
 श्रीमंतो जयचंद्रसूरि गुरवः प्रज्ञाप्रकर्षाद्भुताः ।
 सूरीन्द्रा गुरु रत्नशेखर इतिख्यातावदातास्ततः ॥ १६ ॥
 लक्ष्मीसागरगुरवस्तत्पट्टे सुमतिसाधुसूरिवराः ।
 तत्पट्टे विजयंते संप्रति गुरुहेमविमलसूरीन्द्राः ॥ १७ ॥
 तेषां च विजयराज्ये श्रीजिनमाणिक्यगुरुविनेयानां ।
 श्रीगुरुअनंतहंसप्रवरगुरूणां सदुपदेशात् ॥ १८ ॥

^७ नग ^५ शर ^{१५} तिथि मित वर्षे हर्षेण परीक्षिपासवीरेण ।
 चित्कोशे लेखनस्य प्रारंभः कारयामास ॥ १९ ॥
 सार्धमिकवात्सल्यश्रीकल्पमहाद्यगण्यपुण्यानि ।
 कुर्वन् बंधुसमेतस्तदंगजो राम नामायं ॥ २० ॥
 बहुमूल्यपट्टिकाढ्यं स्फारफरंगी-कतीफकसुपृष्ठं ।
 सज्जातरूपरूपं वराक्षरं चतुरचित्तहरम् ॥ २१ ॥
 षट्लक्षा षट्त्रिंशत्सहस्रमानसमग्रसिद्धांतं ।
 निजजनकप्रारब्धं संपूर्णमलीलिखद्भक्त्या ॥ २२ ॥ कुलकं ॥
 संशोधितः स्वशक्त्या शुभभूषणनामपंडितप्रवरैः ।
 विबुधजनवाच्यमानः चित्कोशोऽयं चिरं जीयात् ॥ २३ ॥
 चातुर्विद्य मोढ ज्ञातीय त्रवाडी वासा सुत श्रीनाथ लिखितं
 श्रीः म चातुर्विद्य मोढ ज्ञातीय त्रवाडी वासा सुत गोव्यंद लख्यतं ॥
 श्रीः ॥

પંડિત કવિ તત્ત્વવિજયજી રચિત ચોવીસ જિન-ગીતો

- સં. મુનિ જિનસેનવિજય

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણિવરના શિષ્ય તરીકે જાણીતા એવા કવિવર શ્રીતત્ત્વવિજયજીએ રચેલાં, ચોવીશ જિનેશ્વરોનાં ૨૪ ગીતો અત્રે પ્રસ્તુત કરવામાં આવે છે. ૧૬-૧૭-૧૮મા શતકોની સ્તવન-ચોવીશીની પરંપરામાં સુયોગ્ય રીતે ગોઠવાય તેવી પ્રૌઢતા આ સ્તવનોમાં જોવા મળે છે. ઉપાધ્યાયજીના શિષ્ય હોવું એ સ્વયં જ એક આશીર્વાદરૂપ બીના ગણાય તેવી છે ; અને એમના શિષ્યમાં વિદ્વત્તા તથા કાવ્યશક્તિ ન આવે તો જ નવાઈ લાગે.

કૃતિમાં ક્યાંય રચના વર્ષનો ઉલ્લેખ નથી મળતો. છતાં અઢારમા શતકની આ રચના હોવાનું અન્ય ઐતિહાસિક તથ્યોના સંદર્ભમાં નક્કી થઈ શકે તેમ છે, એવું પૂજ્ય વડીલોના મુખે જાણી શકાયું છે.

આ ગીતોની એક હસ્તપ્રતિ લા.દ. વિદ્યામન્દિર, અમદાવાદ માં છે, તેની ફોટોક્સના આધારે આ પ્રતિલિપિ કરી છે. ૭ પાનાંની તે પ્રતિમાં જો કે બીજું પત્ર નથી, છતાં તેની ઓઢાણ “ચોવીસજિનગીત” (લા.દ. ક્રમાંક ૭૬૪૩) એમ અપાઈ છે, તથા ઘનાં સ્તવનોને છેડે ‘ગીતં’ શબ્દ પ્રયોજાયો છે, તેથી અહીં પળ તે જ નામે ઓઢાણાવી છે.

પત્ર ૨ ની ન્યૂનતાને લીધે ખૂટતાં અંશો ચોથા ગીતની ૨ કડી, ૫-૬-૭મા ગીતો, પૂ.આ.શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરિજીની પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી આ કૃતિની અપૂર્ણ પ્રતિના આધારે અહીં ઉમેરેલ છે. તે પ્રતિનાં પ્રાપ્ત પત્રો ૫ છે, તેમાં ૧ થી ૨૧ ગીતો છે, ૨૨મું અપૂર્ણ છે, અને તેમાં દરેક ગીતને ‘સ્તવન’ તરીકે ઓઢાણાવેલ છે ; એ પ્રતિના પ્રારંભે “સકલવાચકચક્રચક્રવર્તિ મહોપાધ્યાય શ્રી ૧૯ શ્રીજસવિજયગણિશિષ્ય પંડિત પ્રવર પ્રધાન પંડિત શ્રી ૭ શ્રી તત્ત્વવિજયગણિચરણકમલેભ્યો નમો નમઃ” એમ નિર્દેશ છે, તેથી તે પ્રતિ તત્ત્વવિજયજીના શિષ્ય ની હોવાનું અનુમાન કરીએ તો અનુચિત નથી જણાતું. આ પ્રતિના પાઠો અત્રે પાઠાં. તરીકે નોંધેલ છે.

આધારભૂત આદર્શ-પ્રતિ ૧૮મા શતકની હોવાનું અનુમાન થાય છે, અને તેના અંતભાગે “મુનિ ભાવ વિજયની પરતિ છે” એવો ઉલ્લેખ છે.

પ્રતિની નકલ આપવા બદલ લા.દ. વિદ્યામન્દિરનો આભાર માનું છું.

पं श्री तत्त्वविजयजीकृत चोवीस जिन स्तवनानि ॥

श्री गुरुभ्यो नमः ।

१

(ईडर आंबा आंबिली रे ए देशी)

ऋषभ जिणंद मया करी रे दरिसन दाखो देव ।

अलजो छइं मनमां घणो रे करवा ताहरी सेव ॥ १ ॥

जिणेसर तुम्हसुं अधिक सनेह ।

प्राणेसर घणुं सांभरइ रे खिण मांही सो वार ।

नाम तुम्हारुं सोहामणुं रे एहज मुझ आधार ॥ २ ॥ जिणे० ।

तुं जिनजी मुझ वालहो रे जेहवो माहरो आतमराम ।

मन मधुकर^१ मोही रह्यो रे तुझ चरणे अभिराम ॥ ३ ॥ जिणे० ।

नेह पल्यो ते नवि टलइ रे जिम चोल मजीठ नो रंग ।

एहवुं जाणी साहिबा रे पालयो प्रीति अभंग ॥ ४ ॥ जिणे० ।

करुणानिधि कृपा करुं रे परउपगारी कहवाय ।

श्री जसविजय वाचक तणो रे सीस तत्त्वविजय गुण गाय ॥ ५ ॥ जिणे० ।

। इति श्री आदि जिन^३ भासः । १ ।

२

(शासनदेवत आवो नइं अम्हारइ घरि पाहुणा रे लाल ए देशी ।)

अजित जिणेसर प्राहुणारे मुझ मन मंदिर आवि मेरे साहिबा ।

भगति करुं भली भांति स्युं रे लाल दिन दिन चढतइ भावि मे० ॥ १ ॥

अजित... ।

१. जेहवो आतमराम पाठां. । २. लागी पाठां. ३. स्तवनं पाठां. एवं सर्वत्र ज्ञेयम् ।

४. आषाढ भूति अणगार नैं रे कहें गुरु अमृतवाणि रे योगीसर चेला, ए देशी पाठां ।

तेहज घडी लेखइं गणुं रे तेह दिवस मुझ धत्र मे० ।
 तेह समय स्वकीयारथो रे लाल जमवारो वली धत्र मे० ॥ २ ॥ अजित... ।
 अह निशि मुझ मनमां वसइ रे अवर नहीं कोई ध्यान मे० ।
 तुम्हसुं लागी मोहिनी रे लाल तूहि ज जीवन प्राण मे० ॥ ३ ॥ अजित... ।
 अवधारो अरिहंतजी रे निश्चय मननी वात मे० ।
 निरवह्यो निज दासनिं रे लाल त्रिभुवन पति विख्यात मे० ॥ ४ ॥ अजित... ।
 ओलगडी सफली करो रे पूरो सेवक आस मे० ।
 तत्त्व विजय प्रभु ध्यानथी रे लाल नित नित लील विलास मे० ॥ ५ ॥
 अजित... ।

। इति अजित जिन भासः ।२।

३

(सुणि मेरी सजनी ... ए देशी)

संभव जिननी सेवा कीजइ रे मानव भवनो लाहो लीजइ रे ।
 पूरव पुण्य पसाइं पायो रे मइं तो दिल मइं तूहिज ध्यायो रे ॥ १ ॥ सं.. ।
 निगुणा दीसइ देव अनेरा रे नाम धरावइं जगमइं भलेरा रे ।
 तेहथी काम न सीझइ मेरा रे ते माटइ निहुरा^५ करुं छुं तेरा रे ॥ २ ॥ सं.. ।
 साहिब ते जे चाकरी जाणइ रे सेवक नइं संभारइ टाणइं रे ।
 गुण अवगुण दिल मांहि नाणइ रे ते सज्जन नइं सहु वखाणइ रे ॥ ३ ॥ सं.. ।
 कूड कपट हुइ जेहनां मन मइं रे मुख मीठा जे धीठा तन मइं रे ।
 कहो किम चित्तडुं तेहशुं बाझइ रे तेहसुं प्रीति करी किम छाजइ रे ॥४॥ सं.. ।
 साची प्रीति ते संभवजिनकी रे तुं सवि जाणइ वात ज मनकी रे ।
 साहिब चित्तसुं जोयो विचारी रे तत्त्व विजय प्रभु सेवाकारी रे ॥ ५ ॥ सं.. ।

। इति श्री संभव जिन गीतं ।३।

५. सजनी रजनी न जावें रे । ६. करुं तेरा रे पाठों ।

(देशी सूडला नी)

अभिनंदन जिन आगलि वीनती रे निशि दिन करुं कर जोडि रे ।
 देव दयाकर तुं हवइ पामिओ रे कर्म तणा मद मोडि रे ॥ १ ॥ अभि० ।
 वार अनंती भवमांहि भम्यो रे दीठां दुख अनंत रे ।
 पार न पामुं ते कहतां थकां रे ते जाणो छे गुणवंत रे ॥ २ ॥ अभि० ।
 भवसायरमांहि पडतां थकां रे एकज तुझ आधार रे ।
 चरण ग्रह्यां छइ मइ ताहरां सही रे आवागमण निवार रे ॥ ३ ॥ अभि० ।
 संवर पिता माता सिद्धारथा रे नंदन गुणमणिखाणि रे ।
 दुख भंजन देवह दोलती रे देज्यो कोडि कल्याण रे ॥ ४ ॥ अभि० ।
 चाकर याचें ठाकुर आगलि रे तिहां किसी करवी लाज रे ।
 श्री जसविजय वाचक सीस कहइ रे तुं जिन गरीब निवाज रे ॥ ५ ॥ अभि० ।
 । इति श्री अभिनंदनजिन स्तवनम् ॥४॥

(देशी हमीरीयानी)

सुमति सदा सुहंकरु सुमति तणो दातार , साजन जी
 प्रभु सेवा तो पामीइं जो होइं पुन्य अपार सा० ॥ १ ॥ सुम० ॥
 तुम दीदार की आसकी लागी तुम्हस्युं जोर सा०
 मुख देखी नैं हरखीइं जिम विधु देखी चकोर सा० ॥ २ ॥ सुम० ॥
 ज्ञान खजानो ताहरो भरिओ अखय भंडार सा० ।
 काढतां खूटें नही दिओ ज्ञानादिक सार सा० ॥ ३ ॥ सुम० ॥
 प्रभु चरणइं लागी रह्यो मुझ मनि भमर सुरंग सा० ।
 जेहस्युं जेहनूं मन बांध्युं तेहनो न मेलइ संग सा० ॥ ४ ॥ सुम० ॥
 ७. सवि जाणें छैं भगवंत रे पाठां ।

तुम्ह हम यो अंतर होइं तो किसी उत्तम रीति सा० ।
 तत्त्व विजय प्रभुस्युं खरी मांडी मोंटी प्रीति सा० ॥ ५ ॥ सुम० ॥
 । इति श्री सुमति जिनस्तवनं ॥५॥

६

(शेत्रुजें जईइं लालन शेत्रुजइं जईइं ... ए देशी)

प्रह उठी पद्मप्रभ भवियण वंदो जेहनइं रे
 दरिसनइं लालन अतिहिं आनंदो लालन अ० ।
 पद्म लंछन प्रभुनइं पाय विराजें दिन दिन महिमा
 लालन अधिक दिवाजे, लालन अ० ॥ १ ॥
 विद्रुम वरणों तुम्ह अंग सुहावइं
 अनुपम मूरति देखी मुझ सुख थावें, लालन मु० ।
 तुम्हस्युं हो लालन माहरें पूरन नेहा
 जिम जगि जाणो लालन मोर नें मेहा, लालन मो० ॥ २ ॥
 हुं तुझ रागी लालन तुं ही नीरागी
 कहो किम चालें लालन प्रीति एकांगी. लालन प्री० ।
 नेह करीजें लालन तो नीरवहीइं
 फिरी फिरी तुम्हनें लालन अधिक स्युं कहीइं, लालन अ० ॥३॥
 खाओ छुं लालन हुं तुम्ह खिजमतिगारी
 चित्त मांहि धरयो लालन वात ज सारी, लालन वा० ।
 बांहि ग्रह्यानी लालन लाज छे तुम्ह नें
 दोइ चरणनी सेवा लालन देज्यो ते ग्रम्ह नें, लालन दे० ॥४॥
 श्रीधरराजा कुलें तूंहिज दीवो मात सुसीमा लालन सुत चिरंजीवो, लालन सु० ।
 वाचक श्रीजस विजयनो सीस
 तत्त्वनी पूरो लालन परम जगीस, लालन प० ॥ ५ ॥
 । इति श्री पद्मप्रभ जिन स्तवनं ॥६॥

(देशी रसीयानी)

नेह भरिनिं जरिं रे निरखो नाहला अलवेसर एक वार वाल्हेसर ।
 श्री सुपासजी चतुर शिरोमणी दिओ दरिसन धरी प्यार प्राणेशर ॥१॥ नेह० ॥
 इक तारी प्यारी तुझ मूरति सूरति वरणी न जाय जोगीसर ।
 मोहइं चित्तमां रे सुनरनारिनां वली निरमोही कहेवाय कृपानिधि ॥२॥ नेह० ॥
 जे जेहना चित्त मांहिं जे वस्या तेहनें ते जीवन प्राण परमेसर ।
 वेध वेलाइं रे जे रहइं वेगला ते कहिइं किम जाणि जीवनजी ॥३॥ नेह० ॥
 गरीब निवाज कहवाओ छो तुम्हो तो करयो सेवक सार सोभागी ।
 दुख दोहग दालिद्र दूरिं करो निर्मल ज्ञान दातार दयाकर ॥४॥ नेह० ॥
 ठाकुर एकज मइं तूंहि आदरयो में धरयो तुम्ह ही स्युं रंग रंगीला ।
 तत्त्व विजय प्रभुजीना ध्यान थी लहीइं ऋद्धि अभंग अमायी ॥५॥ नेह० ॥

। इति श्री सुपास जिन स्तवनं ॥७॥

(छोडी हो प्रभु छोडी चल्यो वनवास... ए देशी)

चंद्रप्रभ हो प्रभु चंद्रप्रभ सुणि स्वामी ,
 वीनती हो प्रभु वीनती माहरा मानतणी जी ।
 जाणइ हो प्रभु जाणइ सयल तुं भाव ,
 ज्ञानी हो प्रभु ज्ञानी तुं त्रिजग धणीजी ॥ १ ॥
 प्रभुबिन हो प्रभु बिन कछु न सुहाइ ,
 मीठी हो प्रभु मीठी वात ज ताहरी जी ।
 अवर न हो प्रभु अवर न आवइ दाय ,
 मोहिनी हो प्रभु मोहिनी छइ तुम्हसुं खरीजी ॥ २ ॥

८. शीता हो प्रभु शीता पाठां ।

मानयो हो प्रभु मानयो साचुं एह ,
 मनसुं हो प्रभु मनसुं मिलन ज मइं कर्युं जी ।
 कपटइं हो प्रभु कपटइं मिलइ जेह ,
 तेहसुं हो प्रभु तेहसुं कीजइ आंतरुं जी ॥ ३ ॥
 दिल भरि हो प्रभु दिलभरि हुइ नेह ,
 उत्तम हो प्रभु उत्तम रीति ते सहु कहइ जी ।
 मत दियो हो प्रभु मत दियो तुम्ह छेह ,
 अवगुण हो प्रभु अवगुण मोट्य सांसहइ जी ॥ ४ ॥
 जिनजी हो प्रभु जिनजी तुं दीनदयाल ,
 सेवा हो प्रभु सेवा अब सफली करोजी ।
 कीजइ हो प्रभु कीजइ सुख सुगाल ,
 संपति हो प्रभु संपति तत्त्व विजय करोजी ॥ ५ ॥
। इति श्री चंद्रप्रभ जिन गीतं ।८।

९

(ए अजुआली रतडी रे आसो आसिक मास मनना मान्या... ए देशी)

सुविधि जिणंद स्युं गोठडी रे मुझ मनि खरिय सुहाय मनना व्हाला ।
 अंतर चितनी वारता रे मन मिल्या विण न कहवाय म० ॥ १ ॥
 वाल्हो वाल्हो जी जिणंद मुझ वाल्हो तूं तो मोहइ भविजन वृंद, म० आं०॥
 जेहसुं मन मान्युं हुइ रे तेहसुं कइसी लाज म० ।
 तेहसुं सरम जो कीजइ रे तो लाजइ विणसइ काज म० ॥ २ ॥
 तुं साहिब मुझ सिर थकइ रे कर्म करइ किम जोर म० ।
 भांजओ मद हवइं तेहनो रे जेहनो जगमां सोर म० ॥ ३ ॥

१. तेह पाठां ।

अहनिशि कर जोडी करी रे चाकर रहइ हजूर म० ।

ठाकुर मुजरो मानयो रे करयो मया महमूर म० ॥ ४ ॥

थोडइ कहइ घणुं जाणयो रे तुम्हे छे चतुर सुजाण म० ।

तत्त्व विजय कहइ माहरो रे साचो तुं सुलतान म० ॥ ५ ॥ ॥ वाल्हो० ॥

। इति श्री सुविधि जिन गीतं । १।

१०

(बहिनि बन्यो रे विद्याजी नो कल्पडो ... ए देशी)

सयण शीतल जिन पूजा करो ए तो ऊलट आणी अंग हो स० ।

तूठओ आपइ तूं सही ए तो वांछीत सुरक अभंग हो स० ॥ १ ॥

शीतल जिन पूजा करो ए तो ऊलट आणी अंग हो ए आंकणी ।

शीतल नयणे निरखतां ए तो शीतल थाइ चित हो स० ।

शीतल प्रकृति सोहामणी ए तो साची ताहरी प्रतीत हो स० ॥ २ ॥ शी० ॥

मोहइ मन अलगां थकां तूं तो बोलइ नहिं लगाए हो स० ।

तोहि पणि तुझ उपरिं ए तो मोह्यो सयल संसार हो स० ॥ ३ ॥ शी० ।

^{१०}लीनो हुं गुण ताहइ जिम अलि लीनो मकरंद हो स० ।

तूंहिज सुस्मणि सारिखो ए तो तुं मुझ सुस्तरु कंद हो स० ॥ ४ ॥ शी० ।

^{११}“श्री नयविजय कविरायनो श्री जस विजय उवज्झाय हो स० ।

सीस तत्त्व विजय इणि परि भणइ हारे ए जिननी सुखदाय हो

। स० ॥ ५ ॥ शी० ।

। इति श्री शीतल जिन गीतं । १०।

११

(माहरी सही रे समाणी ... ए देशी)

श्री श्रेयांस साहिब हइ मेरा को नहीं तुम्हशुं भलेरा रे ।

महारा त्रिभुवन स्वामी ।

तो माटइ तुम्हसुं दिल लाया धरयो नेह सवाया रे... मा० ॥१॥

अंतरयामी नइ कहुं शिरनामी खिजमतमां नहिं स्वामी रे मा० ।

जो हितवच्छल तूं छइं साचो तो हृदय न करस्यो काचो रे मा०॥२॥

कूडी लालचि जेह लगावइ तेहथी सुख किम थावइ रे मा० ।

मोटार्नि जे चरणें वलगा ते किम थाइ अलगा रे मा० ॥३॥

विष्णु नृपति तुझ तात सुहावइ माता विष्णु कहावइ रे मा० ।

सींह पुरी नगरी नो स्वामी तूं हि ज शिवगति गामी रे मा० ॥४॥

इक तारी तुझ ऊपरि मेरी न लखाइ गति तेरी रे मा० ।

श्री जसविजय सुगुरु सुपसाइं तत्त्व विजय सुख थाइ रे मा० ॥५॥

। इति श्री श्रेयांस जिन गीतं ॥११॥

१२

(अहो मतवाले साजनां... ए देशी)

श्री वासुपूज्य जिणेसरू प्रेमइ प्रणमो परभार्ति रे ।

लच्छि घणी घरि संपजइ पुहचाडइ मननी खांति रे ॥ १ ॥

श्री वासुपूज्य जिणेसरू आंकणी ।

तुं जगजीवन जंतुनि ताहरो छइ एक आधार रे ।

आलालूबओ माहइ तुं मुझ मनमोहन गार रे ॥२॥ श्री०।

तुझनि ऊभा ओलगइ सेवक लख कोडाकोडि रे ।

समीहित पूरइ तेहनां कुण करइ तुम्हारी होडि रे ॥३॥ श्री०।

ज्ञाता दाता तुं खरो भवियणनिं दुखथी त्राता रे ।
 दरिसन थी शाता हुइ जिनजी जगमाहि विख्याता रे ॥४॥ श्री० ।
 प्रारथना पहिडइ नहीं दायक नहीं तुज्झ समान रे ।
 तत्त्व विजय कहइ पामीइं प्रभु नामइं नंवह निधान रे ॥५॥ श्री० ।

। इति श्री वासुपूज्य जिन गीतं । १२ ।

१३

(धण री बिंदली मन लागो ए देशी)

साहिबजी हो विमल जिणेसर पूजिइ,
 घसी घणुं केसर घोल मेरे लाल ।
 दिन दिन दोलत पामीइ वली वली हुइ रंगरोल मे० ॥१॥ वि० ।
 सा० विमल वदन सोहामणुं जगजन मोहन वेलि मे० ।
 नयन कमल मानुं ताहरइ मुझ मन अलि करइ कोलि मे० ॥२॥ वि० ।
 सा० मणि माणिक्य हीरे जड्यो मस्तक मुगट सोहंत मे० ।
 भाल तिलक दीपइ भलो सुर नर मन मोहंत मे० ॥३॥ वि० ।
 सा० कुंडलकी शोभा बनी जाणुं ससि सूरय करइ सेवा मे० ।
 रत्नजडित अंगियां भली मोहइ चित नितमेव मे० ॥४॥ वि० ।
 सा० चंपक दमणो मोगरो मालती मुचकुंद फूल मे० ।
 तत्त्व विजय प्रभु पूजतां दिइ शिव सुख अमूल मे० ॥५॥ वि० ।

। इति श्री विमल जिन गीतं । १३ ।

१४

(पूज्य पधारो पाटीइ ए देशी)

अनंतनाथ अरिहंतजी अवधारो एक अरदास ।
 भव बंधन थी छोडवा मुझ दीजइ चरणे वास जिनजी ॥१॥ अ० ।

अनंत गुणे करी तूं भरिओ वली ज्ञान क्रिया अनंत जि० ।
 चउत्रीस अतिशय अलंकरिओ तुंतो वरिओ सुख अनंत जि० ॥२॥ अ० ।
 तुं तारक छइ साचलो तारण तरण जिहाज जि० ।
 तारो भवसायर थकी दिओ मुगति पुरी नुं राज जि० ॥३॥ अ० ।
 अनंत अनंत भवें करी मइं तो कीधा पाप अनंत जि० ।
 कहतां पार न पामीइं सवि जाणइ तूं भगवंत जि० ॥४॥ अ० ।
 जो गुनहगार सेवक हुइ तो साहिब हुइ कृपाल जि० ।
 तत्त्व विजय सेवक प्रति एतो होज्यो मंगलमाल जि० ॥५॥ अ० ।

। इति श्री अनंत जिन गीतं ११४।

१५

(मन रंजना लाल ए देशी)

धर्मजिणेसर ध्याईइ रे मन मोहना लाल,
 पवित्र करी शुभ भाव रे म...० ।
 नवनिधि ऋद्धि आवी मिलइ रे म...०,
 धर्मतणइ परभावि रे म...० ॥ १ ॥
 एक खरो रंग धर्मनो रे म..० बीजो रंग पतंग रे म...० ।
 सेव्यो आपइ जे सहीरे म..० अविचल सुख अभंग रे म..० ॥ २ ॥
 तेहनी कुण सेवा कइ रे म..० जेहथी न सीझइ काम रे म..० ।
 फोकटीया जगमां घणा रे म..० खोट्य धरावइ नाम रे म..० ॥ ३ ॥
 तन धन योवन कारिमो रे म..० साचो श्री जिन धर्म रे म..० ।
 सेवा करतां धर्मनी रे म..० क्षय पामइ अष्ट कर्म रे म..० ॥ ४ ॥
 भानुनृपति कुलि केसरि रे म..० माता सुव्रता नंद रे म..० ।
 तत्त्व विजय कहइ धर्मथी रे म..० लहीइ परम आणंद रे म..० ॥ ५ ॥

। इति श्री धर्म जिन गीतं ११५।

१६

(कोइलो परबत धूंधलो रे ए देशी)

सुगुण सनेहा शांतिजी रे लाल निर्मल गुण भंडार रे चतुर नर ।
 नेक निजरि करि जोईइ रे लाल सेवक दिलमां धार रे च० ॥ १ ॥ सु...०।
 जो पोतानो त्रेवडो रे लाल तो न करस्यो भेद लगाए रे च० ।
 जे गिरुआ गुणे आगला रे लाल ते समजइ चित्र मझार रे च० ॥ २ ॥ सु...०।
 बिरुद निवाहन साहिबो रे लाल तूं हि ज दीनदयाल रे च० ।
 शरणे राखिओ पारेवडो रे लाल तूं मोटो कृपाल रे च० ॥ ३ ॥ सु...०।
 जब जनम्या श्री शांतिजी रे लाल तब हूई जगमां शांति रे च० ।
 ईति रुजादि क्षय गयां रे लाल नाम खरुं श्री शांति रे च० ॥ ४ ॥ सु...०।
 विश्वसेन कुलि चंदलो रे लाल अचिरा मात मल्हार रे च० ।
 श्री जसविजय सुहंकरु रे लाल तत्त्व विजय जयकार रे च० ॥५॥ सु...०।
 । इति श्री शांतिजिन गीतं ।१६।

१७

(बिंदली नी देशी)

श्री कुंथनाथ मनि ध्याउं मनवंछित सबसुख पाउं हो जिनवर जयकारी
 ब्रह्मरूप अनोपम सोहइ देखी सुरनर मन मोहइ हो जि० ॥१॥
 मोह्यो हुं तुझ मुख मटकइ अणीआलें लोचन लटकइ हो जि० ।
 नाशिका अति अणियाली तुम्ह अधर लाल प्रवाली हो जि० ॥२॥
 तीन छत्र शिर राजइ ठकुरइ त्रिभुवन की छाजइ हो जि० ।
 देव दुंदुभि गगनि बोलइ कोइ^१ नहीं माहरा स्वामीनइ तोलइ हो जि०॥३॥
 अणहूंतइ एक कोडि सुर सेवकरइ करजोडि हो जि० ।
 सिंहासन बइठा सोहइ प्रभुजी त्रिभुवन पडिबोहइ हो जि० ॥४॥
 १२. नहीं स्वामीनें पाठं० ।

श्री नयविजय कविराय सीस श्रीजसविजय उवज्झाय हो जि० ।
तत्त्व विजय तस सीस प्रभु पूरयो सयल जगीस हो जि० ॥५॥

। इति श्री कुंथु जिन गीतं ।१७।

१८

(ऊभा रहो जी ऊभा रहो ए देशी)

मुजरो ल्योजी मुजरो ल्यो अरनाथ जिणेसर मु.मु. लीला अलवेसर ।
मु.मु. अरदास वीनवीइ मु.मु. तुम्ह गुण कुण मवीइ मु.मु. ॥ १ ॥
मु.मु. तुम्ह राज रजेसर मु.मु. प्राणनाथ परमेसर ।
मु.मु. लायक थी लायक मु.मु. दुरगति दुख घायक मु. ॥ २ ॥
मु.मु. चितडाना रे ठारक मु.मु. जगजन हित कारक ।
मु.मु. साहिब रंगीला मु.मु. तुम्हे छयल छबीला मु. ॥ ३ ॥
मु.मु. तुम्ह नाथ निरंजन मु.मु. भव भय दुख भंजन ।
मु.मु. दरिसन सुखदाई मु.मु. तुम्हारी छइ वडाई मु. ॥ ४ ॥
मु.मु. समरथ सोभागी मु.मु. वल्लभ वडभागी ।
मु.मु. जाउं बलिहारी मु.मु. तत्त्व विजय सुखकारी मु. ॥ ५ ॥

। इति श्री अरनाथ जिन गीतं ।१८।

१९

(ढाल-अलबेला नी देशी)

मल्लिनाथ मन मोहिउं रे लाल निरखत होत आणंद मन मान्यो रे ।
अजब मूरति^{१३} बनी ताहरी रे लाल मुख मोहनवल्ली कंद रे म० ॥१॥ म० ।
तुझ करुणारस सागरिं रे लाल झीलइ मुझ मन हंस रे म० ।
पवित्र थाइ परमात्मा रे लाल न रहइ पापनो अंस म० ॥२॥ म० ।

१३. सूरति पाठां०।

मोह मल्ल जेणइं जीतिओ रे लाल क्रोध नइं कर्यो झकझेर म० ।
 माया सापिणि पापिणी रे लाल जोरइं लीधी त घेरि म० ॥३॥ म० ।
 तुझ महिमा महिमंडलि रे लाल दिन दिन अधिक प्रताप म० ।
 संपद पूरन साहिबो रे लाल चूरन सयल संताप म० ॥४॥ म० ।
 लंछन कलस विराजतो रे लाल नीलुप्पल दल काय म० ।
 सेवक तत्त्व विजय ऊपरिं रे लाल महिर करो महाराय म० ॥५॥ म० ।

। इति श्री मल्लिनाथ गीतं १११।

२०

(मरकलडा नी देशी)

श्री मुनिसुव्रत स्वामीजी साहिब सांभलो मइं तो पुण्यइं सेवा
 पामीजी सा..० ।
 मुझ भाग्य प्रगट हूउं आजजी सा० भलइ भेट्या श्री जिनराजजी सा० ॥१॥
 घरि ^{१४}आंगणि सुरतरु फलिओजी मन मान्यो सज्जन मलिओजी सा० ।
 आज भावठि ^{१५}सवि भागीजी सा० आज शुभदशा मुझ जागीजी सा० ॥२॥
 आज अमियइं वूठा मेहजी सा० मुझ निर्मल हुई देहजी सा० ।
 आज मनना मनोरथ फलियाजी सा० आज अंतराय सवि
 टलियाजी सा० ॥३॥
 तुम्ह गुणसुं लागो वेधजी सा० ते तो कुम जाणइ तस भेदजी सा० ।
 निशिदिन रहुं ल(प्र)भुसुं लीनजी सा० जिम जलमां रहइ मीनजी सा० ॥४॥
 श्री नयविजय विबुध राजइजी सा० वाचक श्री जस विजय गाजइजी सा० ।
 सीस तत्त्व विजय कवि भासइजी सा० जिनना गुण गाया
 उल्लासइं जी सा० ॥ ५॥

। इति श्री मुनिसुव्रत जिन गीतं १२०।

१४. आगलि पाठं० । १५. ते सवि पाठं० ।

(देशी मोतीयडा नी)

मिथिला नयरी प्रभुजी सोहइ विजय नरिंद नंदन मन मोहइ

मोहना नमिनाथ जिणंदा लालनां नमिनाथ जिणंदा ।

वप्रा माता मंगलकारी नीलुप्पल लंछन पदधारी मो.ला. ॥१॥

आसकारी सेवक छुं तेरा नीरासी प्रभु तुम्ह हओ मेरा मो.ला. ।

तुम्ह हम किम ए वात ज बनस्यइ बिरुद अंगीकृत तुम्ह किम-

रहस्यइ मो. ला. ॥ २ ॥

अवर पासि जई जब याचीस्यइ तब ताहरं भलुं नहीं दीसइ मो.ला. ।

देई लालचि दूरिजे रहवुं ते खिण खिण मनमां दुख सहवुं मो.ला. ॥३॥

गुणवंतस्युं जे गोठि करी जइ तेह वेला लेखामां लीजइ मो.लो. ।

इम चित जाणी करुणा आणी देयो परमाणंद गुणखाणी मो.ला. ॥४॥

साहिब साचा ते कहवाइ निगुणा सेवकनिं निरवाहइ मो.ला. ।

तत्त्व विजय प्रभु ध्यानि रहइ मंगल माला नित नित लहिइ मो.ला. ॥५॥

। इति श्री नमिनाथ जिन गीतं ।२१।

(ढाल फागनी)

ब्रह्मचारी शिर सेहरो हो वंदो नेमि जिणंद

समुद्र विजय नृप लाडिलो हो मात शिवादेवी नंद ॥१॥

नेमीसर जिनवर भेटीइ हो मेटीइ पाप पडूर ने..०

तोसन आए तुरत फिरे हो पशुआं सुणी रे पोकार

जीव दया मनि आदरी हो परिहरी राजुल नारी ॥२॥ ने०।

वरसीदान देइ करी हो सहसावनि अभिराम ।

लिइ संयम एक सहसस्युं हो पछइं लहिउं केवल स्वामी ॥३॥ ने०।

तब राजुल रैवत चढी हो पुहती पिउके संग
 दीख ग्रही केवल लही हो पाल्यो ते प्रेम अभंग ॥४॥ ने०।
 रैवत मंडण नेमि गुंसाई जग जन नयनानंद ।
 श्री यादव कुलि दिनमणी हो तत्त्वविजय सुखकंद ॥५॥ ने०।
। इति श्री नेमिनाथ जिन गीतं ॥२२॥

२३

(दंड न देउं तुनइ माहरो ए देशी)

जिनवर तइं मेरो मन मोहीओ पुरुषादानीया पास हो जि. ।
 प्रगट प्रताप ते ताहरो पूरन पूरक आस हो जि. ॥१॥ त० ।
 हुं रंजिओ गुण ताहरइ जिम चोल रंगिउं चीर हो जि. ।
 रंग करारी नवि टलइ जो नित नित धोवाइ नीर हो जि. ॥२॥ त० ।
 वाणारसी नगरी धणी अश्वसेन कुलि चंद हो ।
 मात वामा के नंदनां राणी प्रभावती कंत हो जि. ॥३॥ त० ।
 कलियुगमांहि पामीओ देव तुम्हारो दीदार हो ।
 एह कृतारथ लेखवुं भव सायर पार उतारि हो जि. ॥४॥ त० ।
 उपगारी सहजइ अछइ अहि कीधो धरणराय हो ।
 तत्त्व विजय सेवक सदा प्रेमइं प्रणमइ पाय हो जि. ॥५॥ त० ।
। इति श्री पार्श्वजिन गीतं ॥२३॥

२४

(थुणिओ रे मइं तुं सुरपति जिउं थुणिओ ए देशी)

गायो गायो रे मइं वीर जिणंद मइं गायो, सकल सुरासुर
 सेवित पदयुग ।
 शुभमति करी मइं बंधायो रे, प्रभु वीर जिणंद मइं गायो ॥१॥

चउसठि इंद्र मली लेई सुरगिरि निर्मल जल न्हवरायो ।
जब शचीपति मनि संशय पइठो तब चरणे मेरु कंपायो रे ॥२॥ प्र० ।
त्रीस वरस गृहवास वसी प्रभु संयम शुद्ध सुहायो ।
दुःकर तप जप कष्ट क्रिया करी केवल ज्ञान उपायो रे ॥३॥ प्र० ।
चरम जिणेसर शासन नायक तुं जिनजी मनि भायो ।
वरस बिहुत्तर आयु प्रतिपाली परमाणंद पायो रे ॥४॥ प्र० ।
श्री नयविजय कविराज विराजइ श्री जस विजय वाचक छाजइ ।
सेवक तत्त्व विजय इम जंपइ नित नित नवल दिवाजइरे ॥५॥ प्र० ।

। इति श्री वीरजिन गीतं ॥२४॥

मुनि भावविजयनी परति छै । सही १०८ । छ । शुभं भवतुः । श्रीः ।

શ્રી હરિભદ્રસૂરિવિરચિત સમસંસ્કૃતપ્રાકૃત 'જિનસાધારણસ્તવન'નો આસ્વાદ

પારુલ માંકડ

‘ભવવિરહાંક’ યાકિનીસૂનુ શ્રીહરિભદ્રાચાર્યની ઉપર્યુક્ત રચના મુનિ શ્રી વિજયશીલચન્દ્રસૂરિજીએ (‘અનુસંધાન’-અંક-૮, ૧૯૯૭)માં સંપાદિત કરી છે. અત્રે એનું રસદર્શન પ્રસ્તુત છે.

પ્રસ્તુત અષ્ટકમાં તીર્થંકરસાધારણની સમગ્રભાવે સ્તુતિ કરવામાં આવી છે એટલે ભગવદ્ વિષયક રતિભાવ પ્રધાન છે અને રૂપકાદિ અલંકારો તેનો પુરસ્કાર કરે છે. અંતિમ પદ્યમાં ભવ-સંસારથી વિરહ એટલે કે મોક્ષની યાચના કરી હોવાથી શમરૂપી ભાવનો ઉદય સિદ્ધ થયો છે. તીર્થંકર ભગવંતોના ગુણાનુવાદ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત બન્ને ભાષામાં પરંતુ ‘ભાષાસમ’^૧ અલંકારની સહાયથી કરવામાં આવ્યા છે. ‘ભાષાસમ’ અલંકારમાં ભાષા વિવિધ હોય અને શબ્દ એક સરખા હોય.^૨ અહીં જેમ કે, સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત બન્ને ભાષામાં સ્તવનની રચના થઈ છે, પરંતુ શબ્દો બન્ને ભાષાને સમાન રીતે સ્પર્શે તેવા જ = એક જ સરખા છે. અનેક ભાષામાં એક જ પ્રકારના શબ્દો દ્વારા અભિવ્યક્તિ કરવી તે જહોમત માગી લે તેવું કાર્ય છે. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ તેમાં સફળ રહ્યા છે. પ્રસ્તુત પદ્યરચનાનો હેતુ જિનેશ્વરની પ્રસન્નતા અને તેઓ સુખહેતુ બનો એ જ છે. (જુઓ અંતિમપદ્ય)

૧. વિશ્વનાથને આ અલંકારના ઉદ્ભાવક આચાર્ય કહી શકાય. રુદ્રટ જો કે ભાષાશ્રેષ્ઠ નામે આવા સ્વરૂપનો નિર્દેશ કરે છે તો (કાવ્યાલંકાર ૪/૧૦) વિશ્વનાથે ભાષાશ્લેષ તો સ્વીકાર્યો છે છતાં ‘ભાષાસમ’ના નવા સ્વરૂપનો પળ તેમણે આવિષ્કાર કર્યો છે. ભોજે સીધી રીતે ‘ભાષાસમ’ અલંકારનો નિર્દેશ કર્યો નથી, પરંતુ જાતિ નામના શબ્દાલંકારના પેટાભેદની અંદર ‘સાધારણી’ જાતિમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત બન્નેનાં સાધારણ પ્રયોગના નિર્દેશવાળું ઉદાહરણ આપ્યું છે. (સ.કં. પૃ. ૩૮૮) ઉપરાંત પૃ. ૨૨૬/૨૭ પર ભાષાશ્લેષનું ઉદા. પળ આપ્યું છે. પરંતુ ભાષાસમમાં શ્લેષ અનિવાર્ય નથી. ઉપર્યુક્ત સ્તોત્રમાં તો ‘ભાષાસમ’ અલંકાર જ રહેલો છે.

૨. શબ્દૈરેકવિધૈરેવ ભાષાસુ વિવિધાસ્વપિ ।

વાક્યં યત્ર ભવેત્સોઽયં ભાષાસમ ઇતીષ્યતે ॥

(સાહિત્યદર્પણ ૧૦/૧૦)

અઙ્ગુલિદલાભિરામં - - - - -

વગેરે પ્રથમ પદ્યમાં સાંગ રૂપક છે. ભગવાનના ચરણરૂપી કમલ અંગુલિરૂપી પાંખડીઓથી સુંદર છે અને સુરનરના સમૂહરૂપી ભ્રમરોથી યુક્ત છે. (શબ્દાર્થ — દેવતાઓ (રૂપી ભ્રમરો) ચરણવંદના કરે છે) સંસારના ભયનું હરણ કરનાર છે. આવાં શ્રીચરણોને કવિ નમન કરે છે. અહીં પ્રથમ ત્રણ ચરણમાં ‘ચરણકમલ’ એ રૂપકને અંગરૂપ અંગુલિરૂપી પાંખડીઓ એમ કહી પૂર્ણ રૂપક રચ્યું છે. વઢી સામાન્ય કમલ સંસારના ભયનું હરણ કરી શકતું નથી, જ્યારે ભગવાનનાં ચરણકમલ વિશિષ્ટ છે કારણ કે એનો આશ્રય લેવાથી ઘોર સંસારનો ભય ટળે છે. અહીં વ્યતિરેકને વ્યંજિત થયેલો અનુભવી શકાય છે.

દ્વિતીય પદ્યમાં પણ રૂપક છે અને જિનેશ્વરને સંબોધનો છે. જેમ કે, કામનાઓરૂપી હાથીના કુંભસ્થલનું વિદારણ કરનાર, ભવરૂપી દવાગ્નિને માટે મેઘ, વિમલગુણના ધામરૂપ વગેરે. કામનાઓરૂપી હાથીના કુંભસ્થલનું વિદારણ કરનાર એમાં ‘સિંહ’ રૂપ ઉપમાન ગમ્ય છે. અંતે અશોકનાં પાંદડા જેવા (રક્ત) વર્ણના હાથ અને ચરણવાળા — એમાં ઉપમા છે. આમ ઉપમા અને રૂપકની મનોહર સંસૃષ્ટિ રચાઈ છે.

તૃતીય પદ્યમાં પુનઃ સંબોધનો છે અને તેમાં મનોરમ રૂપક અલંકારની રચના કવિએ કરી છે, જે નિર્વેદ અને શમ, દમ વગેરે ભાવોને પુરસ્કૃત કરે છે. માયારૂપી ધૂલને માટે પવનરૂપ, ભવ-સંસારરૂપી વૃક્ષને માટે હાથીરૂપ, મરણ તથા જરારૂપી રોગનું નિવારણ કરનાર તથા મોહરૂપી મહામલ્લના બલનું હરણ કરનાર — એમાં મરણ અને જરારૂપી રોગનું હરણ કરનાર વૈદ્ય - એમ વૈદ્ય ઉપમાન ગમ્ય છે. વઢી અહીં એક જિનેશ્વરનું અનેકરૂપે ગ્રહણ થયું છે (અલબત્ત રૂપકની સહાયથી) એટલે ઉલ્લેખાલંકાર પણ ગમ્ય છે.

ભાવોરૂપી શત્રુના રૂપમાં રહેલા હરણને માટે શ્રેષ્ઠ સિંહરૂપ, સંસારરૂપી મહાન સમુદ્રને તરવા માટે નૌકારૂપ, દોષોથી ભરેલા અંધકારને ત્રાસ પમાડનાર સૂર્યમંડલ જેવા, ગુણોના સમૂહરૂપ (ગુણરૂપી) મણિના કરંડિયા — આ રીતે

ચતુર્થપદ્યમાં સંબોધનો રચી રૂપકાલંકારની ચમત્કૃતિ કવિએ સહજ રીતે સાધી છે. ‘ભવારિહરિણ’ એમાં પરંપરિત રૂપક છે. અહીં પળ ડલ્લેઝ ગમ્ય છે. તરણડ અને કરણડનો અંત્યાનુપ્રાસ ધ્યાનાર્હ છે. આ પદ્યમાં પળ સંકીર્તનનો જ ભાવ છે.

પંચમ પદ્યમાં સ્વર્ગના દેવો, ઇન્દ્ર, કિત્રર અને શ્રેષ્ઠ નરરૂપી ભ્રમરોના સમૂહ માટે શ્રેષ્ઠ કમલ, કરુણારૂપી રસના કુલમંદિર તથા સિદ્ધિરૂપી મહાનગરીમાં નિવાસ કરનાર એમ રૂપકાશ્રિત સંબોધનો છે.

છઠ્ઠા પદ્યમાં પળ સંબોધનો છે અને રૂપક દ્વારા જિનેશ્વરના ગુણાનુવાદ કરવામાં આવ્યા છે. સુસિદ્ધાંતરૂપી કમલ જેમાં ઝિલ્ત્યું છે તેવા સરોવરવાળા મેરુપર્વતરૂપ એમાં અને રાગરૂપી સર્પને માટે ગરુડરૂપ એમાં રૂપક છે. ચિંતામણિ રૂપી ફલમાં પળ રૂપક છે.

સાતમા પદ્યમાં ‘શિવજીના હાસ્ય, હાર, ચન્દ્ર, હિમ, કુન્દપુષ્પ અને હાંથી (એરાવત) જેવા શ્વેત’ એમાં ભગવાને માલોપમા દ્વારા વર્ણવ્યા છે. અને અંતિમ પંક્તિમાં ભવવિરહની કામના કરી છે અને કવિના ‘ભવવિરહાંક’ને વળી લીધો છે.

સપ્તમમાં શમનો ભાવ ચરમકક્ષાએ પહોંચ્યો છે. ભગવદ્વિષયક રતિભાવથી પદ્યનો આરંભ થયો છે અને અંતમાં ભાવનો પ્રશમ છે. અંતે જિનેશ્વર સુખ ંટલે કે આત્યંતિક સુખ, આત્મિક સુખના હેતુરૂપ બનો ંવી ભાવના સેવવામાં આવી છે. વચ્ચે વચ્ચે દૈન્ય, નિર્વેદ, તથા શમના ભાવોની શબલતા પળ જોવા મળે છે. મુખ્યત્વે રૂપકાલંકાર છે. કવિએ ખૂબ જ કુશલતાપૂર્વક ભાવધ્વનિને અનુરૂપ અલંકારોનું નિરૂપણ કર્યું છે. રૂપકનો અંત સુધી નિર્વાહ કરવાનું પળ ક્યારેક ટાલ્યું છે. અને રસભાવને સાનુકૂલ અલંકાર પ્રયોગ કર્યો છે.

તુલસીદાસજીના “શ્રીરામચન્દ્ર કૃપાલુ ભજ મન હરણભવભયદારુણમ્” ં સ્તોત્રના મનોહર પદ્યોને આની સમાંતરે મૂકી શકાય, અલબત્ત એમાં અનુપ્રાસનું પ્રાધાન્ય હોઁ રચના ગેય બની છે. હરિભદ્રસૂરિજીના પદ્યો પળ જિનભગવંતના સ્વરૂપ સૌન્દર્યને વર્ણવે છે છતાં એમાં ચિંતનસભર વિશેષણો વિશેષ પ્રમાણમાં છે.

હરિભદ્રસૂરીની જ એક અન્ય કૃતિ 'સંસારદાવાનલસ્તુતિ' પળ સમસંસ્કૃત-પ્રાકૃત છે અને તેના પદ્ય ૧- સંસારદાવાનલદાહનીરં સાથે પ્રસ્તુત અષ્ટકનું પદ્ય-૨ ભવદવજલવાહ વગેરે. પદ્ય-૧-સંમોહધૂલીહરણે સમીરણ અને પદ્ય-૩ માયારેણૂસમીરણ, પદ્ય-૪ પરિમલાલીઢલોલાલિમાલા અને પદ્ય-૧- સુરનરનિવા-હાલિકુલસમાલીઢમ્ - સમાંતરે આસ્વાદી શકાય.

ટૂંકમાં વિજયશીલચંદ્રસૂરિજી સંશોધિત, સંપાદિત આ કૃતિ કાવ્યતત્ત્વની દૃષ્ટિ પળ ઉત્તમ કક્ષાની બની રહી છે.

સંદર્ભગ્રંથ

૧. અનુસંધાન , અંક-૮, ૧૯૯૭.
૨. અલંકારકોશ , સં. બ્રહ્મમિત્ર અવસ્થી , ઇન્દુ પ્રકાશન , દિલ્હી, ઈ.સ. ૧૯૮૬.
૩. કાવ્યાલંકાર - સં. રામદેવ શુક્લ, ચૌખમ્બા, વિદ્યાભવન, વારાણસી, ઈ.સ. ૧૯૬૬.
૪. સરસ્વતીકંઠાભરણ - સં. કેદારનાથ અને વાસુદેવ શાસ્ત્રી, નિર્ણયસાગર, મુંબઈ, ઈ.સ. ૧૯૨૪.
૫. સંસારદાવાનલસ્તુતિ , શ્રી દયાવિમલ જૈન ગ્રંથમાલા, અમદાવાદ. ઈ. સ. ૧૯૧૭.
૬. સાહિત્યદર્પણ - સં. પં. દુર્ગાપ્રસાદ દ્વિવેદી, નિર્ણયસાગર, મુંબઈ, ઈ. સ. ૧૯૦૨.

श्री जिनपतिसूरि पंचाशिका

- श्री भंवरलाल नाहटा

- रागिमिहुणं व रत्तं सुकुमारं चंदव्वड भवणं व ।
दोसरहिं च सलक्खण विंद वच्छं च ससिरीयं ॥१॥
- माणिमणं वसु मुन्नयम मायि वयणं च सरलमभिवंदे ।
जिणवइणो नियगुरुणो चरणजुगं सूरियायस्स ॥२॥
- सुगुरु गुरुपुन्नलब्भं दंसणमवि तुम्ह पायपउमाणं ।
छायं पि अकयसुकया पावंति न कप्पसाहीणं ॥३॥
- पहुचरिय संकहविहु विहुणिय संतां अंतइ तुम्ह ।
गिण्ह वंदण वच्चत्थ निव्वुइं कस्स न जणेइ ॥४॥
- समयम्मि जम्मि जम्मे जाओ तुम्हारिसाण अकलीण ।
सो कह कलित्ति भन्नइ नहि जलणे जं जलुप्पत्ती ॥५॥
- खारोदहिम्मि अमयं मुत्तिय भवि फरुससिप्प पुडयंमि ।
जल ममलं मलिण घणे दट्टूणं अहव तक्केमि ॥६॥
- एयारिसेवि समये संभवइ भवारिसाण इह भूई ।
आइवराहुव्व धरुद्धरणाय कयावयाराणं ॥७॥
- हसइ व अणूवदेसे मरू विधलसेयसिहरदंतेहिं ।
नव कप्पदुमे सिव सुह फलयंमि तुमंमि जायंमि ॥८॥
- असुराणवि नमणिज्जे करियावाइम्म अंगिरस जणए ।
जयइ दिव्वं विक्कमपुर मप्पुव्व गुरुंमि तइं जाए ॥९॥
- तं पिहुणो पढमं चिय नामं जसवद्धणुत्ति विक्खियं ।
मन्ने भावि भवारिम पुरिस जणिगत जसवत्ता ॥१०॥
- जणणीवि सूहवा जसमई कहिं सामहिव्व मा हवउ ।
जीसे गब्भंमि गुरू तं वुच्छे कणयकंतिधरो ॥११॥
- अइसुंदेरीं पत्तं लोए चित्तेण सयल मासाणं ।
नूणं तुह जम्मेणं तुल्लविय कालओ इहरा ॥१२॥

पहुजम्मे मिउ पवण्णासी कुसुम तरुणो दि... विमलो ।
 आसितमा बरिसमिहं भत्तुव्वए वत्तइ वसंतो ॥१३॥
 हालते विहुसंपुत्र लक्खणं कंतमिदुबिंबं व ।
 रागेण व लच्छीए तुह गायं गाढमवगूढ ॥१४॥
 तुय धुवमब्भु... चं सव्वेविसुरा निरुविउं हित्था ।
 हिट्ठेवरिं च नट्टा दंसंति न सप्पयं अप्पं ॥१५॥
 कुमरत्तेवि निसग्गा भववेरगं तसुग्गयं किंपि ।
 जोगीण सुजोगाणवि पइं जेण धुणावियं सीसं ॥१६॥
 तं सुद्धप्पा न हु धण रमणी सयणेसु कासि पडिबं धं ।
 कलहंसो किं पल्लवकलुसजलेसु समल्लियइ ॥१७॥
 जं सेसवेसयं विय वए मणं आसि तुह न तं चुज्जं ।
 जेणन्नवोहिणिज्जा हवंति न कयावि जिणवइणो ॥१८॥
 विक्रमपुरं पवित्ति य भमर तई जउण संयमेणेव ।
 तुम्ह जिणचंद मुणिवइ जोगीणं दिक्ख गहणखणे ॥१९॥
 तित्थाहिवत्त जुग्गय भवबुज्झिय जिणवइति तुह नामं ।
 नूण कयं पढमं चिय अइसयनाणीहिं सुगुरूहिं ॥२०॥
 पंच महव्वय सुर सेल संगयं इयर दुव्वहंपि खमं ।
 सेसातिसाइ वारिओ तुमं तहं तान पहु संतो ॥२१॥
 रत्तावि अहं चत्ता दीणाइ समप्पणो ण परिभूया ।
 तह चरणग्गि लग्गा सेवे सययं कुलीणत्ता ॥२२॥
 अहुणाउ गुत्तिवालो जाओ समिइ सुगाढमासत्तो ।
 सत्थधरो किं वि वयं गहिऊण ताय मह वइज्जो ॥२३॥
 निंदइ मंजण पुरओ एयं भणिउं वदुत्थ संदेसं ।
 लच्छीए तुह जईसर दुयं समुदं गया कित्ती ॥२४॥

त्रिभिः कुलकम् ॥

दसचक्रवाल आयारि दिसिजुयं समणधम्मवरवीढं ।	
पइदिणमणलसवित्ती तुममुज्जोएसि सूरुव्व	॥२५॥
अट्टारस कुरुवइ खोहिणीउ जह पावठाणसेणीओ ।	
तुममज्जुणकित्तिधरो मुणिंद विक्खिवसि लीलाए	॥२६॥
तुह असरिसमिसिचरियं दट्ठं विलियं च दूरमोसरिउं ।	
सासंकचित्तसिहंडिमंडलं मंडइ महगं	॥२७॥
गाढतवासासियं पि हु पुत्रं चिय कंतिसलिललहरीहिं ।	
मुणिवइ तुह देहसरं लीलमउहवंसमुव्वहइ	॥२८॥
संजमसिरि कलयंती विलसइ सुत्था तुमंमि सहयारे ।	
सीलंगसहसपत्ते महरफले उन्नए सरले	॥२९॥
अल्लीणाओ वि तुमं गुरुं समुदं ससत्तगंभीरं ।	
लक्खिज्जंति न कत्थवि विज्जाओ महानईउव्व	॥३०॥
चउहाणुओग चउचरण ठवणचउरं सुदंतमुत्तुंगं ।	
चारित्त चारु वण गहण चारिणं कोमलकरगं	॥३१॥
सव्वंगसुपइट्ठं सु सुहम दिट्ठिं च दाण दुल्ललियं ।	
सरलंत लंब पुच्छं समुव्व विज्जा तिक्खय कुंभं	॥३२॥
चरण करणोरु भवणं कुम्मय महविडवि गूडणो सूरं ।	
सुवसत्थ लक्खणं दूर पिक्खणं तं पहु गइंदो	॥३३॥
अणुओगंगणाणुरत्ता रत्ता करिणिव्व सियमिवल्लीणो ।	
बग्गइ देसे गुरु गिरि काणण विहरंत सिहि संघे	॥३४॥
बब्बेरपुरं सिय सव्वं मंगलं तं सिचुव्व सुवि मूइं ।	
आसिस गणंच तुमए सूरि पयमलंकियं जत्थ	॥३५॥
तुह गहिर महर तारस्सरभिदेएसु भयइ सामत्तं ।	
मोणट्टिएसु नूणं जलहर परहुय सिहंडीसु	॥३६॥

कलहंस ख वयणाणुकारे तुम्ह लोयसवणेसु ।	
दिसि वयंभ माणे सरयंते रम्मसमयंमि	॥३७॥
अपिबंसु पढम देसण रसायणं तुम्ह जे उ ते धन्ना ।	
फुट्टंतजाइमउलं छेयच्चिय नणु लिहंति छिणो	॥३८॥
सुयपारणेण तुमए पत्तं सयमेव जुगपहाणत्तं ।	
कंठीरवमभिर्सिच का वा मयनाहगत्तंमि	॥३९॥
विबुहजणजणियतोसं अदिट्ठदोसोदयं सुरसकंतिं ।	
को तुम्ह नाभिनंदइ कव्वमउव्वं जए सुयणो	॥४०॥
इयरा सेकेलक्खिव्व कव्वबंधे समे व विसमे वा ।	
न खलइ कहिं पि वाणी तुम्हज्जुणबाणसेणिव्व	॥४१॥
अंतुज्जलपज्जलिरनाणदीवए सपर समय विउसंमि ।	
कर कलिय पुन्ययंमि च रयणीइ महंधयारे वि	॥४२॥
नेयाइयणे सत्थं वक्खाणं ते तदक्खरं चेव ।	
छत्तीससहसमाणं लीलाइ तुमे सुसीसाणं	॥४३॥
मइ कोउय कंपियमत्थयस्स विउसस्स कस्स न हु जाया ।	
सुरगुरुणो मइविहवो दूरं नं(मं)दायरा बुद्धी	॥४४॥
वाईण दप्पदलणं रायसमक्खं बहुं कुणंतेण ।	
असेद मेण च तुमए जयपडगो जए पत्ता	॥४५॥
सायंभरीनरिंदो वाइसरिण हारिसिओ वाए ।	
वयणं सहस्सेण तुमं थुयमाणो नाइ झणिनाहो	॥४६॥
समय सहस्स दंसिय सपंक्ख परपक्ख सहसपच्चक्खं ।	
मेरु व्व थिरं काउं चित्तं भव्वाण विहिधम्मो	॥४७॥
आसावल्लीए तए विहिउ संघस्स कोवि आणंदो ।	
जो सयल तित्थजत्ता फल पयविमगूढमारुढे	॥४८॥

जय सयल लद्धिगोयम दढ व्वयत्तेण थूलभद्द चिरं ।	
तित्थ पभावण महु खीर सावि वाणीए वइरपहो	॥४९॥
अप्पडिबद्धविहारं धीरं गंभीरमवि तुमं काउं ।	
पवण सुमेरु समुद्दे निरत्थए निम्मवितेण	॥५०॥
असरणसीलेण धुवं कयगोणणा पयावइणा ।	
चेयब्भासजडत्तं तहा थेरत्तं च सव्वचियं	॥५१॥
विक्कमनरेस राउ दसहिय गएसु वासाणं ।	
चित्त कसिणट्टमीए तुह जम्मो मूलरिक्खंमि	॥५२॥
गब्भा अट्टमवासे दिक्खा फग्गुण वलक्ख दसमीए ।	
चउदसमे सूरिपयं कत्तिय सिय तेरसी दिवसे	॥५३॥
चंद कुल कुवलइंदो संखा मच्छरि गुणंबुनिहिणो ते ।	
कं गुणबिंदुं गिन्हउ मह वाणी चडयचंचुव्व	॥५४॥
अइनिविड जडत्ते वि हु वीडं मुत्तूण भत्तिनडिण	
इय किंपि थुओ जिणवइमुणिंद तं होसु मह सुहओ	॥५५॥

॥ इति श्रीमज्जिमपतिसूरि सुगुरूणां पंचासिका समाप्ता ॥

અજ્ઞાત-જૈન મુનિ-કર્તૃક હાલ્હાર-દેશ-ચરિત્રમ્

સં. મુનિ ધર્મકીર્તિવિજય

આ એક નવતર અને કૌતુકરાગી રચના છે. હાલ્હાર (હાલાર) દેશ અને નવાનગર (જામનગર)નું તેમજ ત્યાંના લોકોનું અને તેમના રીત-રિવાજોનું આમાં ઉપહાસ-ભર્યું વર્ણન છે. આના કર્તાનું ક્યાંય નામ નથી, છતાં દેખીતી રીતે જ આ કોઈ જૈન મુનિની રચના હોવાનું પરખાઈ આવે તેમ છે. (શ્લોક ૪૬, ૪૯)

જૈન શ્રમણસંઘની પરંપરા અનુસાર, શ્રમણોની જુદી જુદી ટુકડીઓએ, પોતાના ગચ્છનાયક કે ગુરુની આજ્ઞાનુસાર, પ્રત્યેક વર્ષે નવા નવા ગામ/નગરમાં ચાતુર્માસ પસાર કરવાનું હોય છે. આનો મુખ્ય આશય જે તે ક્ષેત્રના સ્થાનિક જૈન સમૂહને ધર્માભિમુખ બનાવ્યે રાખવાનો હોય છે.

આમાં બને એવું કે સાધુઓ જુદા જુદા પ્રદેશના જન્મેલા અને રહેવાસી હોય; તેમની ભાષા, ઉછેર, રહેણી-કરણી, રીત-રિવાજ इत्यादि જુદી જ તરેહનું હોય. પરંતુ દીક્ષા લીધા પછી તો તેમને માટે ‘સબ ભૂમિ ગોપાલકી’ બની જાય; એટલે સાવ અજાણ્યા અને અણદીઠ પ્રદેશોમાં પણ વિચરવાનું અને રહેવાનું આવે. એમાં કોઈવાર કોઈ મનસ્વી સાધુને ક્ષેત્રની ભાષા (બોલી), ધાળી પીળી, રિવાજો વગેરે જોઈને નવું નવું લાગે અને પહેલે ન પણ પડે; તો તેનું ત્યાં રહેવું કદીક ઝૂંબડક પણ થઈ જાય.

પ્રસ્તુત રચના આવા કોઈ મનસ્વી પણ ટીંકાળી મુનિએ રચી છે એમ માની શકાય. તેમને તેમના ગુરુજનોની આજ્ઞાના અન્વયે નવાનગરમાં રહેવાનું બન્યું હશે, પણ ત્યાંની પરિસ્થિતિ, પોતે અનેક દેશોના અનુભવી (શ્લોક ૨) હોવા છતાં, તેમના મનને માફક નહિ આવી હોય, તેથી ચિત્તમાં જાગેલા અચરજને આ રચનારૂપે તેમણે વાચા આપી હશે, તેમ લાગે છે.

પણ આ ઉપહાસાત્મક વર્ણન દ્વારા પણ, આપણને હાલાર-જામનગરના તત્કાલીન પહેરવેશ, ખાનપાન, બોલી इत्यादिની જાણકારી મળે છે, તે તો સ્ખૂબ મહત્ત્વપૂર્ણ કે ઉપયોગી બની રહે તેવી છે, એમ કહેવું જોઈએ.

આ રચનાની બે પાનાંની એક પ્રતિ, છાળીના પ્ર. શ્રી કાંતિવિજયજી ગ્રંથ ભંડારમાં છે. તેની ફોટોક્ષ નકલના આધારે યથામતિ સંપાદન કરીને અત્રે રજૂ કરવામાં આવે છે. પ્રતિ સંભવતઃ અઢારમા સૈકામાં લખાઈ હશે તેમ જાણવા મળ્યું છે. પ્રતિ-પ્રારંભે અધૂરો નમસ્કાર છે, અને પ્રાંતે “इति चरित्रं संपूर्णं” એમ માત્ર છે.

सकल प्रामाणिक ग्रामणी चूडामणि पण्डित श्री...॥

नमस्कृत्य सरस्वत्याश्चरणं शरणं धियाम् ।
 प्रवृत्तिः श्रूयतां तावत् कौतुकाय विनिर्मिता ॥१॥
 अनेकदेशा अस्माभिश्चक्षुषोर्गोचरीकृताः ।
 स कोप्यालोकितो नैव याति यस्योपमानताम् ॥२॥
 यत्र च क्षत्रियाः शस्त्रे कुन्तनिस्त्रिशनामनी ।
 वहन्ति हन्त जल्पन्त-श्चित्तोन्नत्यावहं वचः ॥३॥
 हस्ताधिकं च प्रपदा-न्मार्जयन्तमिवाऽवनिम् ।
 आरक्तं धातुरागेण वराशिं पर्यधुर्जनाः ॥४॥
 स्नेहालापरसेनापि संसिक्ताः सिकता इव ।
 यत्र च स्नेहरहिता जनताः सन्ति सर्वदा ॥५॥
 शालिर्न शालिनी यत्र गोधूमो धूमसन्निभः ।
 मुद्गाश्च मुद्गरप्राया स्तुवरी न वरीयसी ॥६॥
 चपलाश्च पलायन्ते नूनं निःस्नेहभोजनात् ।
 युगन्धरी तु यत्राभू-दबलात्वेन निश्चला ॥७॥
 युगन्धरी धान्यधुरा-धौरैयत्वं च बिभ्रती ।
 यत्र वर्यान्धान्येषु मान्या धनवतामपि ॥८॥
 दृष्ट्वा किमुज्झितं लोकै-र्विवेकसहजं निजं ।
 यस्मादसूयया दान-मतिर्देशान्तरं गता ॥९॥
 सहस्रवेधिदुर्गन्ध-मलिनाम्बरधारिणाम् ।
 विवर्णानां कृतघ्नानां व्यभिचारविचारिणाम् ॥१०॥
 क्षिप्तस्थूलोपलप्रायं विकल्थनविसंस्थुलम् ।
 वाक्यं व्याहरतां शश्वत् कदन्नाभ्यवहारिणाम् ॥११॥

यस्मिन्निव दिवाकीर्ति मतिभ्रमवती सती ।
चकार भूस्पृशां स्पर्शं चातुरी न कदाचन ॥१२॥
“त्रिभिर्विशेषकम्” ।

विलोक्यं सकलं लोकं यत्र निस्त्रिंशतान्वितम् ।
पावित्र्यं किमिव त्रस्तं विजह्रे न च कर्हिचित् ॥१३॥
सुरभिद्रव्यताम्बूली-दलानां यज्जनावली ।
जानाति जातुचिदपि स्वप्नेऽपि न जनश्रुतिम् ॥१४॥
पुष्पावलोकनं लोक-लोचनेषु च कुत्रचित् ।
श्रूयन्ते श्रोतृभिर्यत्र पुष्पवत्यः स्त्रियस्तथा ॥१५॥
धान्यानां देववन्मान्या यल्लोकानां युगन्धरी ।
तदेव देवधान्यं किं जगुस्तन्नाम शाब्दिकाः ॥१६॥
क्वथितक्वथसङ्काश-योत्राला स्थूलपौलयः ।
जायन्ते यत्र सर्वत्र कूपिकायाः पिधानवत् ॥१७॥
यस्मिन्नभ्यूषभोक्तारः प्रायः सर्वे दिवानिशम् ।
ये च केचिदपि क्वापि दक्षा वयमिति स्थिताः ॥१८॥
दिनावसानसमये निष्पक्वं शाकवर्जितम् ।
कटुक्षिप्रचटह्वानं भोज्यं भुञ्जन्ति तेऽपि च ॥१९॥
“युग्मम्” ।

दैत्यं यस्मिन्नादधाना नीरसाहारकारिणः ।
भिक्षुभ्यो नातिरिच्यन्ते धनिनोऽपि च केचन ॥२०॥
यस्मिन् भूमिस्पृशामन्यत् स्वरूपं ब्रूमहे किमु ।
पशवोऽपि हि नाश्रन्ति तामश्रन्ति युगन्धरी ॥२१॥
सौवीरवारिणा पक्व-धौतधान्याशना जनाः ।
यत्र निस्तेजसो रेजु-भूभुजा तर्जिता इव ॥२२॥

धिग् धिग् जीवितमेतेषां यत्र देशे च केचन ।
 धनिनोऽपि न भुञ्जाना धान्यं निष्पक्वमन्तरा ॥२३॥
 दुर्लभत्वेन भिक्षाया नैव काङ्क्षन्ति भिक्षवः ।
 स्थातुं यत्र च दृश्यन्ते ते पराधीनवृत्तयः ॥२४॥
 महानटजटजूट-स्पष्टशोभामबिभ्रतः ।
 यत्रस्थानां वयस्थानामाननेऽपि च दाढिकाः ॥२५॥
 सद्धर्मकर्मनिर्माणा-लङ्कर्मणमनस्विनाम् ।
 पृष्टमांसादनाभ्यास-प्रसितानां क्षितिस्पृशाम् ॥२६॥
 यस्मिन्मिथो मिलत्श्मश्रु-दाढिकाव्यपदेशतः ।
 वदनेषु पिधानानि वेधाः क्रोधादिव व्यधात् ॥२७॥
 “युग्मम्” ।

स्वजनेऽस्वजने चापि परलोकं गते सति ।
 अस्तोकशोका यल्लोका विलोक्यन्ते दिवानिशम् ॥२८॥
 हल्लीसकं वितन्वाना मण्डलीभूय निर्भयम् ।
 सन्तसरजसः किञ्चि-दुच्छलन्त्यः क्षितेरिव ॥२९॥
 चक्षूषि मुकुलीकृत्य जल्पन्त्यश्छन्दसा सह ।
 विकिरन्त्यः केशहस्ता-न्निर्वस्त्रीकृत्य मस्तकान् ॥३०॥
 मायाभयङ्कराकार-स्वरूपमकराकरः ।
 दृश्यमाना जनैः साक्षाद् राक्षस्य इव सङ्गताः ॥३१॥
 भिन्नजातेर्जनस्यापि सति मृत्यावुप[त]स्थुषि ।
 ब्राह्मणक्षत्रवैश्यानां शूद्राणां जातिजा अपि ॥३२॥
 चतुष्पथे मिथो भूत्वा निस्त्रपा यत्र च स्त्रियः ।
 उरांसि स्तनसम्बाधं सर्वा अवधिषुः समम् ॥३३॥
 “पञ्चभिः कुलकम्” ।

यस्मिन्नुत्तमजातीनां द्विजातिवणिजामपि ।
 निका(रा ?)सक्ताः स्त्रियस्तत्र प्राकृतस्त्रीकथा वृथा ॥३४॥
 यस्मिन् वणिजविश्वस्ता हस्तेकृत्य वणिग्जनाः ।
 आनयन्ति तथाप्येते ज्ञातिसम्बन्धवृत्तयः ॥३५॥
 वणिजा यत्र भुञ्जन्ति द्रव्यलिङ्गिसुखासिकाम् ।
 कुप्रवृत्तिरियं तेति वक्ति कोऽपि नरः परम् ॥३६॥
 यस्मिन्नेते च मातङ्गा इति व्यक्तिर्न लभ्यते ।
 यतस्तत्स्पर्शसञ्जाता-नैवास्ति वचनीयता ॥३७॥
 गोस्तनीपूगपुत्राग-नागरङ्गाप्रियङ्गवः ।
 प्रियालसालहन्ताल-तमालनवमालिकाः ॥३८॥
 जम्बू द्वीबेर जम्बीर-निम्ब शिम्बाकदम्बकम् ।
 नागवल्ली सल्लकी च मल्लिका गिरिमल्लिका ॥३९॥
 कदलीफल्गुबकुल नालिकेरी हलिप्रियाः ।
 चम्पकाशोकवासन्ती मालती चूत केतकाः ॥४०॥
 इत्यादितरवो यत्र नावतेरुः क्षिताविति ।
 मन्ये मान्या वयं नास्मिन् यस्माल्लोका न भोगिनः ॥४१॥
 “चतुर्भिः कलापकम्” ।
 यदन्वये निषादेन तिलकं तन्यते यदि ।
 तदैव मेदिनीनाथ-स्थापना नान्यथा परम् ॥४२॥
 स यत्र गोत्रासुत्रामा यामनामा निशाम्यते ।
 कुत्सिताचार हल्लार देशोऽयं पश्चिमादिशि ॥४३॥
 “युग्मं कुलकम्” ।
 अपरेषु पुरेष्वेत-न्नवीननगरं पुरम् ।
 तत्र किञ्चिदिवाभासी-दंधमध्ये यथैकदृग् ॥४४॥

तस्मिन्नेकस्वरूपाणि सर्वाणि नगराणि च ।
 सहजानीव दृश्यन्ते वर्ण्यन्ते कानि कानि तत् ॥४५॥
 तत् पुरेषु चतुर्मासीमासीना मुनयश्च ये ।
 उद्विग्ना बहु नाध्येतुं कुर्वन्ति कियदेतिकाम् ॥४६॥
 गृहे गृहे बम्भ्रमित्वा समादाय निरादरम् ।
 नीरसां भिक्षुवद्भिक्षा-मश्रन्ति यतयो यतः ॥४७॥
 तस्मिन् जनपदे साधो-विबाधा जायते यदि ।
 धौतधान्यं विना नैव लभ्यते लघुभोजनम् ॥४८॥
 गुर्वादेशवशादेव देशे तस्मिँस्तपस्विनाम् ।
 जायन्ते तिष्ठतां कष्टा-दब्दानीव दिनान्यपि ॥४९॥
 अलब्धे तपसो वृद्धि-र्लब्धे देहस्य धारणा ।
 इयं वृत्तिद्वयी तत्र-वर्तिनां व्रतिनामभूत् ॥५०॥
 यतयस्तत्पुरं त्यक्त्वा चतुर्मासादनन्तरम् ।
 पुनः स्वप्नेऽपि नेच्छन्ति निर्मोकमिव भोगिनः ॥५१॥
 इत्यादि चरितं यस्य दृश्यते नैकशस्तव ।
 तस्मै हे देश ! हल्लार ! दूरदथ नमोऽस्तु ते ॥५२॥
 ॥ इति चरित्रं सम्पूर्णम् ॥

અજ્ઞાત કર્તૃક ગણધર - હોરા ॥

- સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

અમે વિહારચર્યા દરમિયાન છાળી ગયા, ત્યારે ત્યાંના ગ્રંથભંડારની એક પ્રતિ-સંભવતઃ ૧૫મા શતકની અને તાડપત્રનુમા પ્રતિ-માં પ્રસ્તુત કૃતિ નજરે પડતાં, પ્રાકૃત નિબદ્ધ હોઈ રસ પડવાથી, ત્યારે જ તેની નકલ કરી લીધી હતી. આના છેડે તેને 'ગણધરહોરા' નામે ઉલ્લેખેલી હોઈ અત્રે પળ તે જ નામે આપી છે ; પરંતુ આની પ્રથમ ગાથામાં તો આ રચનાને 'હોરા ચાન્દ્રાયણ' તરીકે નિર્દેશી છે, તે નોંધપાત્ર છે.

પ્રથમ પદ્યમાં જ 'ઇન્દ્રભૂતિ' ને પ્રણામ થયા છે ; બીજા (સંસ્કૃત) પદ્યમાં સર્વજ્ઞ ઉપરાંત 'ગૌતમ' ને પણ સંભાર્યા છે, તેથી નિઃશંક છે કે આ લઘુ રચના કોઈ જૈન કર્તાની જ છે.

રચના દેખીતી રીતે જ જ્યોતિઃ શાસ્ત્ર -સંબંધિત છે. કયા ગ્રહ/ગ્રહોની કેવી સ્થિતિ આવે, ત્યારે કેવું ફલ સમજવું - તે સમજાવવાનો આમાં ઉપક્રમ જણાય છે. આરંભે એક મંત્ર આપેલ છે, જે દ્વારા ત્રણ ગોમૂત્રાકાર રેખાના આલેખનનો નિર્દેશ છે, જે કુંડલી દોરવાની કે પછી રમલ-શકુનનાં ખાનાં દોરવાની પ્રક્રિયાની નજીક ની વાત જણાય છે. વિશેષ તો આ વિષયના મર્મજ્ઞો સમજી તથા પ્રકાશ પાડી શકે. અત્રે તો એક પ્રાકૃત પુરાણી રચનાને નાશ પામે તે પૂર્વે આ સ્વરૂપે જીવંત બનાવવાનો જ માત્ર આશય છે.

ગણધરહોરા

જીવાજીવાઈ પૃથ્વિ-વૃથુવિત્થારમુણિયપર[મ]ત્થં ।

નમિરુણ ઇન્દ્રભૂ(ઈ) હોરા ચંદાયણં વુચ્છં ॥૧॥

પ્રણિપત્ય દેવદેવં સર્વજ્ઞં સર્વદર્શિનમ્ ।

હોરાજ્ઞાનં પ્રચક્ષામિ સ્ફુટં ગૌતમભાષિતમ્ ॥૨॥

રિષિણા ચ યદાદિષ્ટં સત્યં તં નાસ્તિ સંશયઃ ।

શ્રદ્ધેયં સંશયાતીતં સદ્ધિઃ સર્વાર્થસિદ્ધયે ॥૩॥

ૐ ચિરિ ૨ પરિ ૨ નિસ્સર ૨ દિવ ૨ સિરિ ૨ ભૂપતૃ(યે) સ્વાહા ॥ અનયા વિદ્યયા ખટિકા સસાભિમન્નિતં કૃત્વા ત્રિગોમૂત્રિકા આલિખેત્ ।

चंदंगारयसूर आया होरा पहासिया मुणिणा ।
 सम विसम विसरिसेहिं सुहासुहं होइ एएहिं ॥३॥ (४)
 इक्को होइ मयंको धरासुओ दोसु दिणयरो तीसो ।
 एसा गहणसन्नं (णे सन्ना ?) निहिद्धा गणहरेदेण ॥४॥ (५)
 तिन्नि वि जत्थ मयंका पाए दीसंति तम्मि जाणेहु ।
 दुब्भिकखं मर(क्खडमर ?) रहियं कालं गयसोगसंतावं ॥५॥ (६) १११
 दुण्हं ससीण पुरओ दिव(वा)यरो जम्मि दीसए उइओ ।
 सुक्खं मणनिव्वाणं विजयं पि य तम्मि जाणेहु ॥६॥ (७) ११३
 पुरउ मयंकजुयलस्स जम्मि आरोयपट्ठिओ होइ ।
 लाभो तत्थ वियाणसु विजयं पियसंगमं तत्थ ॥७॥ (८) ११२
 धरणीधरस्स पुरओ दिवाइरा जम्मि दुन्नि दीसंति ।
 जाणसु पअत्थलाभो विजयं चिय ठवण पूया य ॥८॥ (९) २३३
 आरो(रा ?) रवी मयंको कमेण दीसंति जम्मि पायम्मि ।
 कज्जं चितियमित्तं अइरा किर सिज्झए तम्मि ॥९॥ (१०) २३१
 दुण्हं धरासुयाणं चंदो मज्झम्मि दीसए जम्मि ।
 तम्मि किर कज्जसिद्धी महिलालाभो विसेसेण ॥१०॥ (११) २१२
 वसुहासुओ मयंको दिवायरो हुंति तिन्नि वि कमेण ।
 पीलेउं सयलदुहं कल्लणं पावए इत्थ ॥११॥ (१२) २१३
 अंगारयस्स पुरओ चंदं जुयलम्मि दीसइ जलंतं ।
 चितिय अत्थविणासो कज्जं च निरत्थयं तस्स ॥१२॥ (१३) २११
 दोसुम्मूलणदक्खा दिवायरा तिन्नि वि हवंति ।
 लच्छी मण देवाणं नारीसुह संगमं तत्थ ॥१३॥ (१४) ३३३
 तरणिजुयलस्स पुरओ दीसइ चंदो पयट्ठिउ जम्मि ।
 आगोरं तम्मि फुडं लच्छी तह सुंदरा महिला ॥१४॥ (१५) ३३१

दुण्हं तरणीण मुज्झे धरासुओ जम्मि दीसइ निविट्ठो ।
 जाणिजइ कज्जसिद्धी लच्छी पियसंगमो तत्थ ॥१५॥ (१६) ३२३
 मज्झम्मि दिणयरणं दीसइ चंदो पइट्ठिउ जम्मि ।
 — नारी मणुज्जं पावइ सुहसंगमं तत्थ ॥१६॥ (१७) ३१३
 सूरंगी(गा)रयससिणो कमेण दीसंति संठिया जम्मि ।
 ठाणलाभो य धणागमो य सुहसंगमो तत्थ ॥१७॥ (१८) ३२१
 दीसइ चंदाण जुयं पुरउ मि तस्स संठियं जम्मि ।
 विजयं तत्थ मुणिज्जसु लाभो सविसेसउ होइ ॥१८॥ (१९) ३११
 मज्झम्मि ससि(स)हराणं भूमिसुउ जम्मि दीसइ पवन्नो ।
 पयपियहं सुयलाहो भणिओ पियसंगमो तत्थ ॥१९॥ (२०) १२१
 जइ मंगलाण जुयलं पुरउ चंदस्स दीसइ वलंतं ।
 रायाण गुरुकिलेसं महाभयं दारुणं होइ ॥२०॥ (२१) १२२
 चंदंगारयसूरा कमेण दीसंति संठिया जम्मि ।
 वी(वो ?)लीणं गुरुदुक्खं कल्लाणं पावए पच्छ ॥२१॥ (२२) १२३
 जइ ससि(स)हराण मज्झे दीसइ सूरस्स मंडलं विउलं ।
 ता जाण विउललाहं हत्थी पियसंगमं तत्थ ॥२२॥ (२३) १३१
 ससि भाण आरु सहिया तिन्नि वि दीसंति जत्थ वणिविट्ठ (विणिविट्ठ)।
 ता कल्लाणं कित्ती जीयइ रिउमंडलं सहसा ॥२३॥ (२४) १३२
 अंगारयाण तियं पइ पयट्ठियं जम्मि दीसइ फुरंतं ।
 तम्मि किलेसं कलहं महाभयं होइ मरणं च ॥२४॥ (२५) २२२
 भउमजुयलस्स पुरओ जइ वि ससी होइ कह वि पायम्मि ।
 ता उक्वेयं हाणी ठाणच्चाउ तहा होइ ॥२६॥ २३२
 चंदो दिणयरजुयलं दीसइ पायम्मि संठियं तम्मि ।
 जायइ तंपि सुभिक्षं सुक्खं तह संपया विउला ॥२७॥ १३३

सूरमयंकंगारय कंमेण दीसंति संठिया जम्मि ।
 कम्मकिलेसो हाणी दुपयाण चउप्पयाणं च ॥२८॥ ३१२
 भाणुजुयलस्स पुरओ जइ दीसइ कहवि कासवीतणओ ।
 ता बोलाणी पि तहुं ठाणं माणं पुणो लहइ ॥२९॥ ३३२
 पुरउ मंगलजुयलस्स जइ रवी होइ तत्थ निच्छयओ ।
 निबुद्धीनिव्वाणं चिय सुहिसयण समागमो होइ ॥३०॥ २२३
 अंगारयाण जुयलं पुरउ भाणुस्स दीसए जम्मि ।
 तत्थ किर सुक्खहाणी रायभयं होइ गरुदुक्खं ॥३१॥ ३२२

॥ इति गणधरहोरा समाप्ता ॥

તપગચ્છપતિ-શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિકૃતા

પञ્ચસૂત્રાવચૂરિ: ॥

- સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

‘પંચસૂત્ર’ એ શ્રીમાન્ હરિભદ્રાચાર્યનો રચેલો એક માન્ય તથા મહત્વપૂર્ણ લઘુ ગ્રંથ છે. એના પર કર્તા-કૃત સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ ઉપલબ્ધ છે જ. તે વૃત્તિના જ આધારે, ૧૫મા શતકમાં થયેલા તપાગચ્છીય આચાર્ય શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિજીએ અવચૂરિ રચી છે, જેની એક માત્ર પ્રતિ છાળી સ્થિત પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજયજી શાસ્ત્રસંગ્રહ માં (ક્ર.૮૭૨) પ્રાપ્ત છે, તેના આધારે તે અત્રે પ્રસ્તુત છે. જો કે મહદંશે મૂળ વૃત્તિના શબ્દો જ પકડીને રચાણું આ સારદોહન છે.

આદર્શ પ્રતિ ૭ પત્રની છે, અને સંવત્ ૧૧૬૨માં જ લખાણી છે. પરંતુ, તેનો આધાર હોય એવી પ્રતિ, ક્યાંક-કોઈ ભંડારમાં, હોવી જ જોઈએ, અને તે પ્રાચીન હોવી જોઈએ. પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજયજી મહારાજની એક વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ એ હતી કે તેઓની નજરમાં જ્યાં પણ પ્રાચીન અને વિશિષ્ટ ગ્રંથ રચનાઓ તથા તેની દુર્લભ પ્રતિ આવે, તેની શુદ્ધપ્રાય પ્રતિલિપિ તેઓ કરાવી લેતા, અને પછી તે જાતે વાંચીને શુદ્ધીકરણ પણ કરતા. એથીજ એમ લાગે છે કે પંચસૂત્રાવચૂરિ ની પ્રતિ પણ તેમણે કોઈક પ્રાચીન આદર્શ ઉપરથી લખાવી હોવી જોઈએ.

અવચૂરિના પ્રાંતે આપેલી પુષ્પિકાના આધારે એમ લાગે છે કે શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિજી આચાર્ય અથવા તો ગચ્છપતિ થયા તે પૂર્વે તેમણે રચેલી આ અવચૂરિ છે. એ સિવાય “શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિ મહોપાધ્યાય પાદૈઃ” એવો શબ્દપ્રયોગ ન સંભવે.

પञ्ચસૂત્રાવચૂરિ: ॥

इह पापप्रतिघात-गुणबीजाधानादिपञ्चसूत्र्याः क्रमोऽयम्- नहि पापप्रतिघात-गुणबीजाधानं विना तत्त्वतस्तच्छ्रद्धा । न तां विना साधुधर्मपरि- भावना । न चापरिभावितसाधुधर्म(स्य)प्रवज्या । न च तां विना तत्पालनयत्नः । न चाऽपालने तत्फलमिति ॥१॥

અનાદિજીવસ્ય ભવ(ઃ) સંસારઃ । અનાદિભવસ્યૈવાનાદિકર્મસંયોગનિ- વર્તિતત્વં હેતુઃ । તસ્યૈવ દુઃખરૂપત્વાદીનિ વિશેષણાનિ — (૧) જન્મજરામરણ- રોગશોકાદિરૂપત્વાત્, (૨) ગત્યન્તરેઽપિ જન્માદિભાવાત્, (૩) અનેકભવવેદની- યકર્માવહત્વાત્ ॥૨॥

ज्ञानादिरूपात् ॥ (सुद्धधम्माओ) ॥

मिथ्यात्वमोहनीयादि ॥ (पावकम्म०) ॥

भव्यत्वं नाम सिद्धिगमनयोग्यत्वमनादिपारिणामिको भावः । तथा-
भव्यत्वमिति विशिष्टमेतत् । आदिशब्दात् काल-नियति-कर्मादिग्रहः ॥

अनुभ(भा)वकारणानि ॥ (विवाग०) ॥ —

एभिर्हि तथास्वाभाव्यात् साध्यव्याधिवत् तथाभव्यत्वं परिपच्यते ॥३॥

मोक्षार्थिना ॥ (होउकामेणं) ॥

तीव्ररो(रा)गाद्युत्पत्तौ ॥ (संकिलेसे) ॥

दुःकृतगर्हमेवाह — सम्यग्दर्शनादिमार्गयुक्तेषु ॥ (मग्गट्ठिएसु) ॥९॥
मार्गसाधनेषु पुस्तकादिषु । अमार्गसाधनेषु खड्गादिषु । अविधिपरिभोगादि ।
(वितह०) ॥ क्रियया (अणायरि०) ॥ मनसा-पापानुबन्धितया विपाकेन ॥११॥
एवमेतदिति रोचितं श्रद्धया तथाविधकर्मक्षयोपशमजया ॥१३॥

अत्र व्यतिकरे मिच्छामिदुक्कडं ति ३ वारं पाठः ॥

अनन्तरोदिता (एसा) ॥ ग्रन्थिभेदवत्तदबन्धरूपः (अकरण०) ॥
अर्हदादीनां अनुशास्ति उदितप्रपञ्चबीजभूताम् ॥१२॥

अर्हदादिषु सेवार्हः-अर्हदादीनां सेवाज्ञाद्यर्हः स्याम् । एतेषां प्रतिपत्तियुक्तः
स्याम् । निरतिचारपारगः स्यां एतदाज्ञायाः ॥

धर्मकथादि (अणुद्वाणं) ॥ अव्याबाधादिरूपम् (सिद्धभावं) ॥

सामान्येन कुशलव्यापारान् (मग्गसाहण०) ॥

सूत्रानुसारेण (विहि०) ॥ क्रियारूपेण (पडिवत्ति०) ॥

प्राय आचार्यादीनामप्येतद्वीतरागत्वमस्तीत्येवमभिधानम् ॥ (वीतरागा०) ॥

भूब्धारिमि ॥ अभिज्ञः स्याम्-एतत्सामर्थ्येन ॥ उचितप्रतिपत्त्या सर्वसत्त्वानां
स्वहितम् ॥ वारत्रयं पाठः ॥

सूत्रपाठे फलमाह — एतत् सूत्रम् ॥

अर्थानुस्मरणद्वारेणाऽनुप्रेक्षमाण मा० (मानस्य) ॥

सि० मन्दविपाकतया ॥ परि० पुद्गलापसारणेन ॥ खि० निर्मूलतया ॥

अशुभकर्मानुबन्धाः ॥ निरनुबन्धं चाशुभं यच्छेषं कर्म, मन्त्रसामर्थ्येन कटक-
बद्धविषमिव विपाकं प्रवाहं वाऽङ्गीकृत्य भग्नसामर्थ्यमल्पफलं च स्यात् ॥
सुखापनेयं तथाऽबन्धकत्वेनाऽपुनर्भावं च स्यात् ॥

आसकलीक्रियन्ते-आक्षिप्यन्त इत्यर्थः । परिपोष्यन्ते भावोपचयेन ।
निर्माप्यन्ते-परिसमाप्तिं नीयन्ते ॥

नियमेन फलदं, सुप्रयुक्त इव महागदः, अनुबन्धेन ॥ एतत् सूत्रम् ॥

शास्त्रपरिसमाप्तौ मङ्गलमाह - नतनतेभ्यो देव-ऋषिवन्दितेभ्यः ।

शेषनमस्कारार्हा आचार्यादयः ॥

वास्त्रयं पाठः ॥ छ ॥ १

एतेषां धर्मगुणानां स्वरूपं भावतस्तथाविधक्षयोपशमेन भावयेत् ॥

(भावेज्जा एएसिं सरूवं) ॥

पीडादिनिवृत्त्या (परोवयारित्तं) ॥

भङ्गे भगवदाज्ञाखण्डनतः (भंगदा०) ॥

धर्मदूषकत्वेन (महामोह०) ॥११॥

भूयः ॥

शास्त्रोक्तविधिना (उचिय०) ॥

क्रियाविशेषणं (अच्चंत०) ॥

प्रतिपद्यते धर्मगुणान्, तद्यथा-स्थूलेत्यादि ॥

सदाज्ञाग्राहकः स्यात् (सयाऽऽणा०) ॥ आज्ञागम उच्यते, तदध्ययन-

श्रवणाभ्यां ग्राहकः ॥

अनुप्रेक्षाद्वारेण (आणाभावगे०) ॥ परतन्त्रः (परतंते०) ॥

स्थूलप्राणातिपातविरत्यादीन् (गुणे) ॥ सदैवाऽविरतत्वादीन् (अगुणे०) ॥

उदग्रसहकारित्वमधर्ममित्राणामगुणान् प्रति ॥ तत्पापानुमत्यादिना (गरहियत्तं) ॥

अशुभयोगपरम्परं चाऽकुशलानुबन्धात् अधर्ममित्राणां च ॥

अबोधिफलात् (एत्तो०) ॥

हिताहितदर्शनाभावेन (अंधत्त०) ॥

जनकमनिष्टापातानाम् (जणग०) ॥

संक्लेशप्रधानत्वात् (अइदा०) ॥
 परम्परोपघातभावेन (असुहा०) ॥
 अनुकर्षकान् पातादिरक्षकान् (अंधो विय०) ॥
 इतो-धर्ममित्रसेवनात् (न इओ०) ॥
 अदत्तायां तेषामाज्ञायां (आणाकंखी) ॥ दत्तायां (आणापडि०) ॥
 प्रतिपन्नधर्मगुणानुकूलं (पडिवन्न०) ॥
 प्रवृत्तौ (बहुकिलेसं) ॥ अङ्गारकर्मादि (समारंभं) ॥
 कस्याऽप्यसंप्रयोगे (न भावेज्ज दीणयं) ॥
 अतत्त्वाध्यवसायम् (वितहा०) ॥
 अनिबद्धं विकथादि ॥
 दुर्ध्यानाचारादि चतुष्प्रकारमपि (अणत्थदंडं) ॥
 उक्तं च लौकिकेष्वपि —
 “पादमायान्निधिं कुर्यात् पादं वित्ताय वर्धयेत् ।
 धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्तव्यपोषणे ॥१॥”
 निर्द्धनानां वाऽयम् ॥ अन्यैरप्युक्तम् —
 “आयादर्थं नियुञ्जीत धर्मे यद्वाऽधिकं ततः ।
 शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥२॥”
 अयं सा(स)धनानां वा व्ययविभागः ॥
 भवस्थितिकथनशीलत्वेन (जहासर्त्ति) ॥
 प्रतिफलनिरपेक्षतया (अणुकंपापरे) ॥
 निर्ममो भावेन भवस्थित्यालोचनात् ॥ (निम्ममे०) ॥
 एवं यस्मात् तत्पालनेऽपि धर्मो जीवोपकारात् (एवं खु०) ॥
 यतो(ऽ)विशेषेण सर्वे जीवाः पृथक् पृथक् वर्तन्ते, ममत्वं तु बन्ध
 कारणम् ॥

गृहिसमुचितेषु स्मृतिसमन्वागत आश्रोगः स्यात् । तद् यथा-अमुगेत्यादि
 (अमुगे अहं०) ॥

अणुव्रतादिधर्मानुष्ठानविराधना (तव्विराहणा) ॥ विराधनारम्भः

(तदारंभो) ॥

आत्मानुगामुकत्वेनात्मभूतं धर्मानुष्ठानम् (एयं आयभूयं) ॥

एतत् सम्यग् विधिना वर्त्तनम् ॥ (भावमंगलमेयं) ॥

अधिकृतसमाचारनिष्पत्तेः (तन्निष्पत्तीए) ॥

अनेकयोनिभावी (पुणो पुणोऽणुबंधी) ॥

परमानन्दो मोक्षः (परमाणंदहेऊ) ॥

प्रकाशका अर्हदादयः (एयधम्मपयासयाणं) ॥

पालकाः प्ररूपकाश्च यत्यादयः (एयधम्मपालयाणं, ०परूवयाणं) ॥

प्रतिपत्तारः श्राद्धादयः (० पवज्जगाणं) ॥

भवतु ममैतत् कल्याणं (होउ ममेयं) अधिकृतधर्मप्रतिपत्तिरूपम् ॥

यतीनामवपातकारी आज्ञाकारी (अववायकारी) ॥

एतत्तदाज्ञाकारित्वम् (० च्छेयणमेयं) ॥

एतस्य-धर्मस्य (एतस्स जोग्गयं)

ग्रन्थादिभेदेन (विसुद्धे) ॥ शुभकण्डकवृद्ध्या (विसुज्झमाण०) ॥२॥

यथोदितगुणः संसारविरक्तः संविग्न इत्यादिना (जहोदियगुणे) ॥

एतं यतिधर्मम् (एयं) ॥

क्रियाविशेषणम् (अपरोवतावं) ॥ अनुपाय एष परोपतापः ॥

स्वधर्मप्रतिपत्तावपि परोपतापरूपात् (अकुसलारंभओ) ॥

मातापितृप्रकारानाह — उभयलोगसफलेत्यादि । एवं से वि बोहिज्जेत्ये-
तदन्तम् ॥ उभयलोकसफलं जीवितं, प्रशस्यत इति शेषः ॥

समुदायकृतानि कर्माणि समुदायफलानि, प्रक्रमादत्र शुभानि ; इत्यनेन
भूयोऽपि योगाक्षेपस्तथा चाह — एवं सुदीर्घोऽवियोगो भवपरम्परया सर्वेषाम-
स्माकम् (एवं सुदीहो०) ॥ अन्यथा—एवमकरणे एकवृक्षनिवासिशकुन-
तुल्यमेतच्चेष्टितमिति शेषः ॥

योग्यं चैतन्मनुजत्वम् (जोग्गं च एयं०) ॥

स्वकार्ये धर्मलक्षणे संवरस्थगितप्राणातिपातादिच्छिद्रम् ॥ (जुत्तं
सकज्जे) ॥

क्षणः प्रस्तावो दुर्लभः सर्वकार्योपमातीतः सिद्धिसाधकधर्मसाधकत्वेन हेतुना ॥

शक्तितोऽपि , क्रोधाद्यभावात् (संतं) ॥

निष्क्रियत्वादव्याबाधम् ॥ (अव्वाबाहं)

एतं संसारव्युच्छेदं (साहेमि एयं) ॥

समृध्यति च मम समीहितं संसारव्यवच्छेदनं, गुरुप्रभावात् ॥ (समिज्झइ य०) ॥

भार्यादीनि (सेसे वि) ॥

अबुध्यमानेषु च मातापित्रादिषु कर्मपरिणत्या हेतुभूतया विदध्याद् यथाशक्ति तदुपकरणं — अर्थजातादि आयोपायशुद्धंस्वमत्या । (अबुज्झमाणेसु) ॥

ततोऽन्यसम्भूतिरायः । कलान्तरादिरूप उपायः ॥

शासनोन्नतिहेतुत्वात् (धम्मप्पहाणजणणी०) ॥

अन्यथाऽनुपध एव भावत उपधायुक्तः स्यात् (अण्णहा अणु०) ॥

उक्तं च —

“निर्माय एव भावेन , मायावांस्तु भवेत् क्वचित् ।

पश्येत् स्वपरयोर्यत्र सानुबंधं हितोदयम् ॥१॥”

तथा तथा एतद् दुःस्वप्नादिकथनेन सम्पादयेद् धर्मारधनम् (तहा तहेयं०) ॥

मातापित्रादीनित्यर्थः (चएज्ज) ॥ अस्थानग्लानौषधार्थत्यागज्ञातेन ॥

एतदेवाह — से जहेत्यादि ॥ भार्याद्युपलक्षणम् (अम्मापिति०) ॥

अनेकः (आतङ्कः) सद्योघाती रोगः ॥

कदाचिद् भवतोऽपीत्येवंरूप औषधभावे संशयः ॥

तथा—तेन वृत्त्याच्छादनादिप्रकारेण संस्थाप्य (तहा संठविय) ॥

स्ववृत्तिनिमित्तं च ॥ त्यागोऽत्यागः — संयोगफलत्वात् । अत्यागस्त्यागो वियोगफलत्वात् ॥

फलदर्शिनः (एयदंसिणो) ॥

स - पुमान् ॥ मात्रादीन् ॥

सम्भवत्येतत् ततः पुरुषोचितमेतत् (पुरिसोचियमेयं) ॥

दार्ष्टान्तिकमाह - परीत्तसंसारः (सुक्कपक्खिगे०) ॥

अप्राप्तबीजादिपुरुषः (अपत्तबीजाइ०) ॥

‘कदाचिदोषधं सम्पादयितुं शक्यते कदाचिन्न’ इत्येवंरूपा (विभासा) ॥

कालसहत्वं च व्यवहारतः, तथा जीवनसम्भवात्, निश्चयतस्तु न ॥

सौविहित्यापादनप्रकारेण (तहा) ॥ विशिष्टगुर्वादिभावेन धर्मकथादित्वात्
(विसिद्धगुरु०) ॥

साधुः - धर्मशीलः । सिद्धौ विषये (सिद्धीए) ॥

स - शुक्लपाक्षिकः, तान् - मात्रादीन्, जीवयेत् आत्यन्तिकं अमरणाव-
न्ध्यकारणसम्यक्त्वादियोगेनेत्यर्थः (स ते ओसहाइ०) ॥

एतं यत्तत्त्यागः (पुरिसोचियमेयं) ॥

भगवान् महावीरो गर्भेऽभिग्रहप्रतिपत्ता (भगवं एत्थ नायं) ॥

एष धर्मः सताम् (एस धम्मो सयाणं) ॥

शोकं प्रव्रज्याग्रहणोद्धवम् (अम्मापिइसोगं) ॥

समधिवासितो गुरुणा गुरुमन्त्रेण (समहिवासिए) ॥३॥

सुविधिभावतः करणात् क्रियाफलेन युज्यते (किरियाफलेण जुज्जइ) ॥
क्रियात्वात् सम्यक् ॥

मिथ्याज्ञानं (न विवज्जयमेइ) ॥ विपर्ययाभावेऽभिप्रेतसिद्धिः स्यात्,
उपायप्रवृत्तेः (एयाभावे०) ॥ नाऽविपर्यस्तोऽनुपाये प्रवर्त्तयेत् । उपायप्रवृत्तिरेव
हि अविपर्यस्तस्याऽविपर्यस्तता (नाविवज्जत्थो०) ॥ तत्सतत्त्वत्याग उपायसत-
त्त्वत्याग एव अन्यथा स्वयमुपेयमसाधयतः (तत्सतत्तच्चाओ अण्णहा) ॥
तदसाधकत्वाविशेषादनुपायस्याप्युपायप्रसङ्गात् (अइप्पसंगाओ) ॥ न चैवं
व्यवहारोच्छेदः, निश्चयनयमतमेतत् ॥

स-एवं प्रव्रजितः (से) ॥ ग्रहणासेवनरूपां आदत्ते (सिक्खमाइयइ) ॥
तत्त्वार्थदर्शी (भूयत्थदरिसी) ॥

नेतो गुरुकुलवासादन्यत् हितं तत्त्वमिति मन्यते (न इओ हियतरं०) ॥

अनुष्ठेयं प्रति बद्धलक्षः (बद्धलक्खे) ॥

इहलोकाद्यपेक्षया (आसंसा०), मोक्षार्थी (आययट्टी) ॥ स एवंभूतस्तत्-
सूत्रमुपैति (स तमुवेइ०) ॥ सर्वथा-याथातथ्येन ॥ यदुतैवमधीतं सम्यग् नियुक्तं
(एयं धीरण०) ॥ अन्यथाऽविध्यध्ययनेऽनियोगो विपर्यासो भवति (अण्णहा०) ॥

विधिनाऽनाराधनायां न किञ्चिदिष्टमोक्षादिफलं, तत्त्वतस्तदनारम्भादेव ।
(अणाराहणाए न किंचि, तदणा०) ॥ इहैव लिङ्गमाह — अत्राऽनाराधनायां,
मार्गदेशनायां तात्त्विकायां शृण्वतो दुःखं भवति (एत्थ मग्ग०) ॥ उक्तं च —
“शुद्धदेशना हि क्षुद्रसत्त्वमृगयूथसंत्रासनसिंहनादः” ॥

तदवधीरणा मनाग् लघुतरकर्मणो न दुःखम् ॥ तथाऽत (तत्-) प्रतिपत्तिः-
ततोऽपि लघुतरकर्मणो नावधीरणा ॥ ततः किम् ? इत्याह—नैवमनाराधनाया-
ऽधीतमधीतं सूत्रम् । अवगमस्य सम्यग्बोधस्य विरहात् । (नेवमहीयमहीयं०) ॥

मैषा मार्गगामिन एकान्तमनाराधना भवति, सम्यक्त्वादियोगे सर्वथा-
ऽसत्क्रियाऽयोगात् (न एसा मग्गगामिणो) ॥

अनर्थमुखा, उन्मादादिभावेन (विराहणा अणत्थमुहा) ॥ इयं गुरुतरदो-
षापेक्षयाऽर्थहेतुः पारम्पर्येण मोक्षाङ्गमेवेत्यर्थः । तस्य-मोक्षगमनस्यैवारम्भात् ,
कण्टकज्वरमोहोपेतमार्गगन्तृवत् । (अत्थहेऊ, तस्सारंभओ धुवं) ॥ उक्तं च-

“मुनेर्मार्गप्रवृत्तिर्या सदोषाऽपि गुणावहा ।

कण्टकज्वरसंमोह - युक्तस्येव सदध्वनि ॥१॥”

एतद्भावे लिङ्गमाह — अत्र विराधनायां सत्यां मार्गदेशनायां तात्त्विकायां
अनभिनिवेशः शृण्वतो भवति, हेयोपादेयतामधिकृत्य (एत्थ मग्गदेसणाए
अणभिनिवेशो) ॥ तथा प्रतिपत्तिमात्रं मनाग् विराधकस्य, नाऽनभिनिवेशः ॥
तथा क्रियारम्भोऽल्पतरविराधकस्य, न प्रतिपत्तिमात्रम् ॥

एवमपि विराधनयाऽधीतं सूत्रमधीतं, अवगमलेशयोगहेतोः (एवं पि०) ॥
अयं-विराधकः सबीजो नियमेन, सम्यक्त्वादिवीजा(ज)युक्तत्वात् (अयं
सबीओ०) ॥ यतो मार्गगामिन एवैषा प्राप्तबीजस्येति भावः, न सामान्येन, किं
तर्हि ? अपायबहुलस्य — निरुपक्रमक्लिष्टकर्मवतः (मग्गगामिणो खु०) ॥

निरू(र)पायो यथोदितो मार्गगामीति प्रक्रमः (निरवाए जहोदिए) ॥
एतदेवाह सूत्रोक्तकारी भवति सबीजो निरू(र)पायः (सुत्तुत्तकारी) ॥

सामान्येन (पवयणमाइ०) ॥ विशेषेण (पंचसमि०) ॥

अनर्थपर एतत्यागः — प्रवचनमातृत्यागः । अव्यक्तस्य-भावबालस्य ।
(अणत्थपरे०) ॥ सम्यगेतद् विजानातीति योगः ॥ शिशुर्हि जननीत्यागाद्
विनश्यति (सिसुजणणि०) ॥

अत्र-भावचिन्तायां (वियत्ते एत्थ०) ॥ एतत्प्रवचनमातृफलभूतो भाव-
परिणत्या ॥ (एयफलभूते) ॥

सम्यगेतदनन्तरोदितं विजानाति (सम्ममेयं०) ॥ एतदेवाह-द्विधा परिज्ञा,
बोध-तद्गर्भक्रियारूपा, ज्ञ-प्रत्याख्यानभेदात् (दुविहाए) ॥

आश्वासप्रकाशरूपं द्वीपं दीपं च 'विजानाती'ति वर्तते । इह भवाब्धौ
आश्वासदीपः, मोहान्धकारे प्रकाशदीपश्च । आद्यः स्पन्दनं प्लवनं तद्वान्, इतर-
श्च द्वितीयोऽपि स्थिराऽस्थिरभेदः । (तहा आसासपयासदीवं) ॥

असन्दीन-स्थिरौ तो क्रमात् क्षायिकज्ञान-चारित्ररूपौ, तदर्थमुद्यच्छति
(असंदीणथिरत्थमुज्जमइ) ॥

फलं प्रति (अणूसगे) ॥ निःसपत्नश्रामण्यव्यापारः (असंसत्त०) ॥

निर्वाणसाधिकां (भावकिरियं) ॥

व्याधितसुक्रिवाज्ञातेन (वाहियसुकिरियानाएण) ॥ यद् तथा -

न कण्डूलकण्डूयनकारिवद् विपर्यस्तः (विण्णाया सरूवेण) ॥ वेदना-
या इति प्रक्रमः (निव्विण्णे०) ॥

तं व्याधिं (तमवगच्छिय) । देवतापूजादिप्रकारतः (जहाविहाणओ) ॥

आरोग्यप्रतिबन्धाद्धेतोः (तप्पडिबन्धाओ) ॥ शिरावेध-क्षारपातभावेऽपि
व्याधिशमाद् यदारोग्यं तदवबोधेन इष्टस्यारोग्यस्य निष्पत्तेर्हेतोरनाकुलः ॥
(सिराखाराइजोगेण० इट्ठनिप्फत्तीओ) ॥

तं सुगुरुं कर्मव्याधिं चाऽवगम्य पूर्वं तृतीयसूत्रोक्तविधानेन प्रतिपन्नः
सुक्रियां-प्रव्रज्याम् (तमवगच्छिय पुव्वुत्त०) ॥

चरणारोग्यप्रतिबन्धविशेषात् (तप्पडिबन्धविसेसओ) ॥

कुशलाशयस्य क्षायोपशमिकभावस्य वृद्ध्या स्थिरः - चित्तस्थैर्येण
सदास्तिमितो भावद्वन्द्वविरहात् प्रशान्तः (कुसलसिद्धीए थिरासयत्तेण) ॥

गुरुं भाववैद्यकल्पम् । (गुरुं च बहु०) ॥ कथम् ? इत्याह—यथोचितम्(?)—
स्नेहरहिततद्भावप्रतिपत्त्या (असंगपडिवत्तीए) ॥ किमस्या उपन्यासः ? इत्याह—
यतो निसर्गप्रवृत्तिभावेन हेतुना एषा असङ्गप्रतिपत्तिर्गुर्वी व्याख्याता
(निसर्गपवित्तिभावेण०) ॥ तथा भावसारा — औदयिकभावविरहेण विशेषतो—
ऽसङ्गप्रतिपत्तिर्गुर्वीति ॥ युक्त्यन्तरमाह — भगवंतेत्यादि । (भावसारा०) ॥

तदाज्ञा भगवदाज्ञा (तयाणा) ॥ अन्यथा — गुरुबहुमानव्यतिरेकेण क्रिया-
उपधिप्रत्युपेक्षणादिरूपा, कुलटाउपवासादिका (अन्नहा किरिया०) ॥
फलादन्यदफलं, मोक्षात् सांसारिकमित्यर्थः, तद्योगात् (अफलफलजोगओ) ॥
यत आवर्तः संसार एव तत्त्वतस्त (त्फलं विरा) धनाविषजन्यम् । आवर्तो विशेष्यते
—अशुभेति । (आवट्टे खु तप्फलं असुहाणुबंधे) ॥

आयतो गुरुबहुमानः साद्यपर्यवसितत्वेन दीर्घत्वादायतो मोक्ष एव स
गुरुबहुमानोऽवन्ध्यकारणत्वेन मोक्षं प्रति हेतुना (आयओ गुरु०) ॥ यतश्चैवमत
एष गुरुबहुमानोऽत्र शुभोदयः, प्रकृष्टतदं — शुभोदयानुबन्धः ॥ (एसेह
सुहोदए पगिट्टु०) ॥

अत्र — गुरुबहुमानसुन्दरत्वे (एत्थ) ॥

स तावदधिकृतप्रव्रजित एवंप्रज्ञो — विमलविवेकात्, एवंभावः — प्रकृत्या,
एवंपरिणामः — सामान्येन गुर्वभावेऽपि क्षयोपशमान्माषतुषवत् (से एवंपण्णे०) ॥
द्वादशमासप्रव्रज्ययाऽतिक्रामति सर्वदेवतेजोलेण्यां सामान्येन शुभभावरूपाम्
(दुवालसमासिएणं०) ॥ एवमाह महामुनिः श्रीवीरः ॥ तथा चागमः — “जे इमे
अज्जत्ताए समणा निग्गंथा एए णं कस्स तेउल्लेसं वीईवयंति ? । गो०, मासपरियाए
समणे निग्गं[थे] वाणमंतराणं तेउल्लेसं वीइवयइ । एवं दुमासपरियाए
असुरिंदवज्जिआणं भवणवासीणं । तिमासपरिया० असुरकुमारिंदाणं, चउमा०
चंदिमसूरवज्जिआ(अ)गहनक्खत्ततारारूवाणं जोइसिआणं, पंचमा० चंदिमसूरि०,
छम्मा० सोहम्मीसाणाणं, सत्तमा० सणं० माहिंदाणं ।” एवं कल्पद्विकवृद्ध्या —
‘दस मा० आणय पाणय आरण अच्चुआणं, एक्कारसमा० गेविज्जाणं दे०,
बारमा० अणुत्तरोववाइआणं” ।

तेजोलेश्याऽत्र चित्तसुखलाभलक्षणा । ततः शुक्लः — अमत्सरी कृतज्ञः
सदारम्भी हितानुबन्धः, शुक्लाभिजात्यश्चैतत्प्रधानो भवति । (सुक्को सुक्काभि०)॥
प्रायश्छिन्नकर्मानुबन्धः तद्वेदयन् नान्यद् बध्नाति । प्रायोग्रहणादचिन्त्यत्वात्
कर्मशक्तेः कदाचिद् बध्नात्यपि (पायं छिन्नकम्माणुबन्धे) ॥

भगवद्वचःप्रतिकूल-संसारभिनन्दिसत्त्वक्रियाप्रीतिरूपाम् (लोगसण्णं)॥
लोकाचारप्रवाहनदीं प्रति (पडिसोयगामी) अनुस्रोतोनिवृत्तः, सदा शुभ-
योगः — श्रामण्यव्यापारसङ्गतः, एष योगी व्याख्यातो भगवद्भिः (एस जोगी०)॥
यथागृहीतप्रतिज्ञा आदित आरभ्य सम्यक् प्रवृत्तेः । सर्वोप० निरतिचार-
त्वेन (सव्वोपहा०) ॥

शुद्धभवस्याऽभवसाधकत्वे निदर्शनमाह — भोग० । न रूपादिविकल-
स्यैताः सम्यग् भवन्तीति ॥ उक्तं च — “रूपं वयो वैचक्षण्य-सौभाग्य-माधुर्यैश्च-
र्याणि भोगसाधनम्” इति ॥ ततस्ताः संपूर्णाः प्राप्नोति सुरूपादिकल्पाद् भवाद्
भोगक्रिया इत्यर्थः ॥ (तओ ता०) ॥ अवि० कारणात् (अविगलहेउभावओ) ॥
असंकिल० (असंकिलिदुसुहरूवाओ) ॥

न चान्या उक्तलक्षणभोगक्रियाभ्यः संपूर्णाः (न य अण्णा०) ॥ तत्त०
संकलेशादिभ्य अभयलोकापेक्षया भोगक्रियास्वरूपखण्डनेन (तत्तत्तखंडणेणं)॥

एतत् ज्ञानमित्युच्यते (एयं नाणं ति वुच्चइ)॥ एतस्मिन् ज्ञाने सति शुभ-
व्यापारनिष्पत्तिः उचितप्रतिपत्तिप्रधानाऽज्ञानालोचनेन (एयम्मि सुहजोगसिद्धी०)॥
अत्र भावः प्रवर्तकः, प्रस्तुतप्रवृत्तौ सदन्तःकरणलक्षणो न मोहः । अत एवाऽऽह-
अधिकृतप्रवृत्तौ प्रायो विघ्नो न विद्यते, सदुपाययोगाद् इत्यर्थः ॥ एतद्बीजमेवाह-
निरनुबन्धाशुभकर्मभावेन । सानुबन्धाऽशुभकर्मणः सम्यक् प्रव्रज्याऽयोगात् ॥
आक्षिप्ताः -स्वीकृता एवैते योगाः-प्रव्रज्याव्यापाराः भावाराधनातः तथा जन्मान्तरे
बहुमानादिप्रकारेण । तत आक्षेपात् सम्यक् प्रवर्त्तते, नियमनिष्पादकत्वेन । ततो
निष्पादयत्यनाकुलः सन्निष्ठम् ॥

निष्कलङ्गा-निरतिचारत्वेन ॥ निष्कलङ्गार्थो मोक्षः ॥ ततः शुभानुबन्धायाः
सुक्रियायाः सकाशात् स प्रव्रजितः साधयति परं-प्रधानं परार्थं-सत्यार्थम् ,
परार्थसाधनकुशलः, तैस्तैर्बीज-बीजस्थापनादि प्रकारादिप्रकारैः सानुबन्धं परार्थम् ॥

महोदयोऽसौ ॥ एतदेवाऽऽह-बीजबी० । बीजं सम्यक्त्वं, बीजबीजं तदाक्षेपकं शासनप्रशंसादि, एतद्व्यासेन ॥ कान्तिवीर्यादियुक्तः परं परार्थं प्रत्यवन्ध्यशुभचेष्टः, समन्तभद्रः सर्वाकारसम्पन्नतया ॥

तच्चिकित्सासामर्थ्यवत्त्वात् (रगामयवेज्जे०) ॥ संवेगसिद्धिकरस्तद्धे-
तुयोगेन ॥ सत्त्वसुखहेतुतया (अचिंत०) ॥

स प्रव्रजित एवं परंपरार्थसाधकः करुणादिभावतः (से एवं परंपरत्थ०) ॥

सर्वोत्तमं-तीर्थकरादिजन्म चरमभवहेतुं मोक्षहेतुमित्यर्थः (सव्वुत्तमं) ॥

अविकलपरपरार्थनिमित्तं-अनुत्तरपुण्यसम्भाराभावेन ॥

सिध्यति-सामान्येनाऽणिमाद्यैश्वर्यं प्राप्नोति ॥ बुध्यते-केवली भवति ॥
मुच्यते-भवोपग्राहिकर्मणा ॥ परिनिर्वाति-सर्वतः कर्मविगमेन ॥ इति प्रव्रज्या-
परिपालनाविधिवाच्यं सूत्रम् ॥४॥

स(से)-प्रव्रज्याकारी एवं-उक्तेन प्रकारेणाऽभिसिद्धः सन् परमब्रह्मरूपः
सन्, मंग० गुणोत्कर्षयोगेन, जम्मज० निमित्ताभावेन । अनुबन्धशक्तिवर्जितोऽ-
शुभमङ्गीकृत्य । स्वभावसंस्थितः -सांसिद्धिकधर्मवान् । ज्ञेयानन्तत्वाद् ज्ञानदर्शन-
योरनन्तत्वम् ॥

अनिर्त्यंस्थं संस्थानं यस्या अरूपिण्याः सत्तायाः सा तथा (अणित्यंस्थ-
संठाणा) । सर्वेच्छाव्यपगमेन (निरवेक्खा) । यतोऽसंयोगिक एष आनन्दः सुख-
रूपः अत एव निरपेक्षत्वादेव परो मतः (असंजोगिए एसाणंदे०) ॥

अपेक्षाऽनानन्दः, औत्सुक्यदुःखत्वात् (अवेक्खा०) ॥ अपेक्ष्यमाणाप्या
तन्निवृत्तौ दोषमाह-संजो० ॥ अफलं फलमेतस्मात् संयोगात् (अफलं०) ॥
तत्-सांयोगिकफलं (खु तं) । यतो मोहाद् विपर्ययोऽत एवाऽफले फलबुद्धिः
(जमेत्तो०) । ततो-विपर्ययात् (तओ०) । एष-मोहः (एस भाव०) । तथाहि -

“अन्नाणाओ रिबू अन्नो पाणिणं नेव विज्जइ ।

इत्तोऽसक्किरिआ तीए अणत्था विस्सओमुहा ॥” १॥ इत्यादि ॥

यदि संयोगो दुष्टः कथं सिद्धस्याऽऽकाशेन स न दुष्टः ?, इत्याशङ्क्या-
ऽऽह-नाकाशेन संयोगोऽस्य सिद्धस्य । यतः स सिद्धः स्वरूपसंस्थितः (नागासेन

जोगो एयस्स०)॥ कथमाधारमन्तरेण स्थितिः?, इत्याह-नाकाशमन्यत्राधारे । अत्रैव युक्तिमाह-न सत्ता सदन्तरमुपैति ॥ निश्चयनयमेतत् । व्यवहारमतं त्वन्यथा । अभ्युच्चयमाह-वियोगवांश्च योग इति कृत्वा नैष योगः सिद्धाकाशयोरिति । भिन्नं लक्षणमेतस्याऽधिकृतयोगस्य ॥ न चात्रापेक्षा ॥ सिद्धस्य लोकान्ताकाशगमनमित्याह-स्वभाव एवैष तस्य अनन्तसुखस्वभावकल्पः ॥ अत्र-सिद्धसुखे (उवमा एत्थ०) । सिद्धसुखभावे सिद्धस्यैवाऽनुभव इति तत्त्वम् (तब्भावे०) ॥ कथं तर्हि ज्ञायते ?, इत्याह-आणेत्यादि । रागाद्यभावात् (न वितहत्ते०) । न चाऽनिमित्तं कार्यम् । एवं स्वसंवेद्यं सिद्धसुखमित्याप्तवादः ॥

सिद्धसुखस्य निदर्शनमात्रं नवरं प्राह-सर्वसत्तुक्खयेत्यादि । यादृशमेतत् सुखं तस्मादनन्तगुणं तत् सिद्धसुखम् ॥ दार्ष्टान्तिकयोजनामाह-रागादेत्यादि । परमलब्धयस्त्वर्थाः परार्थहेतुत्वेन । अनिच्छेच्छा इच्छा सर्वथा तन्निवृत्त्या । एवं सूक्ष्ममेतत्सुखम् । इतरेणाऽसिद्धेन ॥

न केवलं सिद्धसुखं साद्यादिभेदं किन्तु तेऽपि भगवन्तः-सिद्धा अपि एवं-एकसिद्धापेक्षया साद्यपर्यवसिताः ॥ समाने भव्यत्वादौ कथमेतदेवं ?, इत्याह-तथाभव्य० । तथाफलपरिपाकि इह तथाभव्यत्वम् । तथाफलभेदेन-कालादिभेदभावफलभेदेन ॥ ननु (न तु) सहकारिभेदमात्रात् फलभेदः? । यतो नाऽविचित्रे तथाभव्यत्वादौ सहकारिभेदः । यतस्तदपेक्षस्तकः, अन्यथा तदुपनिपाताभावात् ; स खल्वनेकान्तवाद० एवं-तथाभव्यत्वादिभावे । इतरथा एकान्तः-सर्वथा भव्यत्वादेस्तुल्यतायाम् ॥ मिथ्यात्वं एष-एकान्तः । नाऽतो व्यवस्था-एकान्तात् । भावाच्चाऽभेदे सहकारिभेदाऽयोगात् । अत एवाऽनार्हमेतद् - एकान्ताश्रयणम् ॥

प्रस्तुतप्रसाधकमेव न्यायान्तरमाह - संसारिण एव सिद्धत्वमित्यादि । अबद्धबन्धने चाऽमुक्तिर्मुक्त्यभावः, अबद्धत्वेन हेतुना । पुनर्बन्धप्रसङ्गात् , प्रागबद्धबन्धवत् ॥ अनादिमति बन्धे मोक्षाभावस्तथा (स्तत्त्वा) भाविकत्वादित्याशङ्कानिरासायाऽऽह-अनादियोगेत्यादि ॥

आदावबद्धस्य दिदृक्षा, बद्धमुक्तस्य तु न सेति दोषाभावाना(दा)दिमानेव बन्धोऽस्त्वित्याशङ्कापोहमाह- न दिदृक्षाऽकरणस्येन्द्रियरहितस्य । न चाऽदृष्टे

एषा-दिदृक्षा ॥ सहजैवैषेत्यारेकां निरस्यति - न सहजाया दिदृक्षाया निवृत्तिश्चै-
तन्यवत् । न च निवृत्तौ दिदृक्षाया आत्मावस्थानं, तदव्यतिरेकात् । नान्यथा
तस्यैषा । तदव्यतिरेकेऽपि भव्यत्वस्येव तन्निवृत्तौ न दोष इत्याशङ्कं निरस्यति ।
न भव्यत्वतुल्या न्यायेन, दिदृक्षा । यतो न केवलजीवरूपमेतद्भव्यत्वम् । दिदृक्षा
तु केवलजीवरूपेत्यर्थः ॥ न भावियोगापेक्षया महदादिभावे तदाऽके-वलत्वेन
तुल्यत्वं दिदृक्षाया भव्यत्वेन ॥ अत्र युक्तिमाह-तदा केवलत्वेन भावि- योगाभावे
सदाऽविशेषात् । तथा सांसिद्धिकत्वेन तदूर्ध्वमपि दिदृक्षापत्तिरिति भावः ॥
एवंस्वभावैवेयं दिदृक्षा, या महदादिभावाद् विकारदर्शने केवलावस्थायां निव-
र्त्तत इत्येतदाशङ्क्याऽऽह - तथास्वभावकल्पनं कैवल्यविशेषे प्रक्रमाद् दिदृ-
क्षाया भावाभावस्वभावकल्पनमप्रमाणमेव । आत्मनस्तद्भेदापत्तेः । प्रकृतेः पुरु-
षाधिकत्वेन तद्भावापत्त्या । अत एवाह - एष एव दोषः प्रमाणाभावलक्षणः
परिकल्पितायां दिदृक्षायामभ्युपगम्यमानायाम् ॥ तदेवं व्यवस्थिते सति परिणाम-
भेदादात्मन इति प्रक्रमः, बन्धमोक्षादिभेद इत्येतत् साधु-प्रामाणिकम् ॥ अत
एवाह-सर्वनयविशुद्ध्या । उक्तसाधुफलं दर्शयति-निरुपचरितोभयभावेन-
प्रक्रमाद् बन्धमोक्षभावेन ॥

एवं द्रव्यास्तिकमाश्रित्य कृता निरूपणा । पर्यायास्तिकमाश्रित्याऽऽह -
नात्मभूतं कर्म - न बोधस्वलक्षणमेवेत्यर्थः । न परिकल्पितं-असदेवैतत् ।
यतो नैव(वं)भ० । आत्मभूते परिकल्पिते वा कर्मणि बोधमात्राविशेषेण क्षणभेदे-
ऽपि मुक्तक्षणभेदवन्न भवापवर्गविशेषः ॥

न भवाभाव एव सिद्धिः-सन्तानोच्छेद-प्रध्यातप्रदीपोपमा । अत्र युक्ति-
माह-तदु० अनु(त्पा)दः, तस्यैव, किं तर्हि ?, उत्पाद एव । यथाऽसौ सन्नृत्पद्यते
तथाऽसन्नृत्पद्यतामिति को विरोधः? । यद्येवं, ततः किम् ?, इत्याह-नैवं समंज-
सत्वम् । कथम् ?, इत्याह - एवं नाऽनादिमान् भवः, कदाचिदेव संतानोत्पत्तेः ।
तथा न हेतुफलभावः, चरमाऽऽद्यक्षणयोरकार्यकारणत्वात् । पक्षान्तरं निरस्यति-
तस्य तथा स्वभावकल्पनमयुक्तं, यतो निराधारान्वयत्वतो नियोगेन । अयमत्र
भावार्थः-स्वो भाव इत्यात्मीया सत्ता स्वभाव (वः) निवृत्तिस्वभाव इति (नि(र)-
धारान्वयः । यद्वाऽन्वयाभाव(वः?)नियोगग्रहणं, अवश्यमिदमित्थं, अन्यथा

शब्दार्थाऽयोगात् । एवमाद्यक्षणेऽपि भावनीयम् । अत एवाह-तस्सेव तद्वाभा० । तस्यैव तथाभावे युक्तमेतत् तथास्वभावकल्पनम् । सूक्ष्ममर्थपदमेतद् भावगम्य-त्वाद् विचिन्तितव्यं महाप्रज्ञया, अन्यथाऽज्ञेयत्वात् ॥

आनुषङ्गिकमुक्त्वा प्रकृतमाह-अपज्ज० । अपर्यवसितमेव यु(मु ?)क्तेन प्रकारेण सिद्धसुखम् । अत एव चोत्तममिदम् । सर्वथाऽनुत्सुकत्वे सति अनन्तभावात् कारणात् । एषां वासः । हतो गतेत्यादि (?) ।

अष्टमृल्लेपलिसजलक्षिताऽधोनिमग्न-तदपा(प)गमोर्द्ध्वगमनस्वभावाऽ-लाबुवत् । आदेरेण्डफलादिग्रहः ॥ तत्रैवाऽसकृद्गमनागमनेत्याह-नियमोऽत एवाऽलाबुप्रभृतिज्ञाततः ॥

अस्पृशद्गत्या गुणमहं (?) गमनं) सिद्धस्य सिद्धक्षेत्रं प्रति । उत्कर्ष-विशेषत इयं, गत्युत्कर्षविशेषदर्शनाद्, एवमस्पृशद्गतिः सम्भवति ।

अव्यवच्छेदो भव्यानामनन्तभावेन । एतदनन्तकं भव्यानन्तकं अनन्ता-नन्तकं न युक्तानन्तकादि । समया अत्र ज्ञातम् । तेषां प्रतिक्षणमतिक्रमेऽनुच्छे-दः । (अव्योच्छेदो०) ॥

एवं च सति भव्यत्वं योग्यतामात्रम् ॥

मोष(?)(मोक्ष ?) सिद्धितः, तन्नीत्या तथा निश्चयाङ्गभावेन एव प्रवृत्त्या-ऽपूर्वकरणादिप्राप्तेः ॥

परिशुद्धस्तु केवलम् ॥

आज्ञायेषी (आज्ञापेक्षी) पुष्टालम्बनः ।

एषाऽऽज्ञा इह भगवत उभयनयगर्भा सर्वैव पञ्चसूत्रोक्ता वा । समं० सर्वतो निर्दोषा ॥ तिको० कष-च्छेद-तापपरिशुद्ध्या अपुनर्बन्धकादिगम्या ॥ आदिशब्दान्मार्गाभिमुख-मार्गपतितादिग्रहः ॥

एअप्पि० आज्ञाप्रियत्वमुपलक्षणात् श्रवणाभ्यासादि खल्वत्राऽपुनर्बन्धका-दिलिङ्गम् । एतदपि(प्यौ)चित्यप्रवृत्तिविज्ञेयं, तदाराधनेन तद्बहुमानात् । संवेगसाधकम् । यस्य भगवदाज्ञा प्रिया तस्य नियमतः संवेगः ॥

नैषाऽन्येभ्योऽपुनर्बन्धकादिव्यतिरिक्तेभ्यो देया । लिङ्गविपर्ययात् तत्प-रिज्ञा-संसाराभिनन्दिपरिज्ञा । किमिति न तेभ्यो देया ?, इत्याह — तदनुग्रहार्थम् ।

आमकुम्भोदकन्यासज्ञातेन । एषाऽयोग्येभ्योऽप्रदानरूपा करुणोच्यते । एगंत०
तदपायपरिहारेण । अत एवेयमविशधनाफला, सम्यगालोचनेन । न पुनर्गर्तानाऽ-
पथ्यदानकरुणावत् तदाभासा ॥

इयं च त्रिलो० (कनाथबहुमानेन) न तेन (?) हेतुना । निःश्रेयससाधिका
सानुबन्धप्रवृत्तिभावेन ॥

प्रब्रज्याफलसूत्रम् ॥५॥

इति पञ्चसूत्रकावचूरिर्हारिभद्रीयसंक्षिप्तव्याख्योपरिस्थिता श्रीमुनि-
सुन्दरसूरि महोपाध्यायपादैः ॥

सं. १९६२ कार्तिक शुक्ल १३ त्रयोदश्यां गुरुवासरे ॥

ત્રણ જિનસ્તોત્રો

-સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

ફુટકઠ્ઠ હ.લિ. પત્રોમાંથી જડી આવેલાં ત્રણ સ્તોત્રકાવ્યો અહીં પ્રસ્તુત છે. તે પૈકી પ્રથમ બે તો ગેય કાવ્યો છે. તે બન્નેના કર્તા મુનિ રૂપચન્દ્ર હોવાનું તેમાં ગૂંથાયેલા નામાચરણ દ્વારા જાણી શકાય છે. તેમના સમય કે કાવ્યોનો રચના સમય જાણી શકાતો નથી.

પહેલું ગીત પદ્મડી છંદમાં છે, અને બીજું, તેના મથાળે મૂકેલ 'જય શિવૐકારા' એ ઢાઢમાં છે, જે ઢાઢ / દેશીના અભ્યાસીઓ માટે મહત્ત્વપૂર્ણ બની શકે તેમ છે. બન્ને રચનાઓ સરલ છતાં પ્રાસાદિક અને પ્રાંજલ સંસ્કૃત પદાવલીમાં ગુંફિત છે, જે ઉપરથી કવિની ક્ષમતાનો સહજ અંદાજ મળી આવે છે.

ત્રીજું સ્તોત્ર છંદોબદ્ધ છે. તેના કર્તા દેવરત્ન નામક જૈન મુનિ છે, અને આરંભમાં કરેલા નમસ્કાર પરથી તે શ્રીવિવેકરત્નસૂરિના શિષ્ય હશે તેમ માની શકાય તેમ છે. આ સ્તોત્રમાં ચાંપાનેરપુરમણ્ડન અને પાવાગઢ (પાવકાદ્રિ) ઉપર બિરાજતા તીર્થંકર શ્રીસંભવનાથની સ્તવના થઈ છે. પાવાગઢ ઉપર હાલે દિગમ્બર સમાજના કબજામાં રહેલાં જૈન મંદિરો થોડાક દાયકાઓ પહેલાં શ્વેતામ્બર સંઘના કબજામાં હતાં, અને વાસ્તવમાં તે મંદિરો તથા તેમાંનાં બિંબો શ્વેતામ્બર પરંપરાનાં જ છે, જે એક ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક તથ્ય છે. તે મંદિરો પૈકી કોઈ મંદિરમાં મૂઢનાયક તરીકે સંભવનાથની પ્રતિમા હશે, તેમની આમાં સ્તવના થઈ છે.

જે પત્રમાં આ સ્તોત્ર હતું, તે સંભવતઃ સોઢમાં શતકનું હતું ; તેથી આ સ્તોત્ર-રચના સોઢમા શતકની કે કદાચ તે પૂર્વેની હોવાનું અનુમાન છે.

(૧)

છંદ પદ્મડી ॥

જય વીતમોહ ! જય વીતદોષ !

જય વીતલોભ ! જય વીતરોષ ! ॥

જય વીતરાગ ! દેવાધિદેવ !

મમ ભવતુ નાથ ! તવ શરણમેવ ॥૧॥ આંકણી ॥

जय वीतमान ! जय वीतमाय !
 जय शान्तिकान्त ! विगतान्तराय ! ॥२॥ जय० ॥
 जय निर्विकार ! भवनिःप्रचार !
 जय कर्मकन्द कल्पनकुठार ! ॥३॥ जय० ॥
 जय निर्विकल्प ! विमलावलोक !
 जय वीतकाम ! जय वीतशोक ! ॥४॥ जय० ॥
 जय विश्वनाथ ! विशदात्मरूप !
 जय सिद्ध रूपचन्द्राभिरूप ! ॥५॥ जय० ॥

इति समस्तजिनस्तुतिः ॥

(२)

ढाल जय शिवॐकारा । एहनी ॥

जय जनतारक हे ! जगदाधारक हे २ !
 जय जय कमठतपोमदभञ्जक ! भुजगोद्धारक हे !
 जय जय जय जय जय जिनदेव ! ॥१॥ आंकणी ॥
 जय जय सकलसुरासुरसेवित ! जय जगदीश्वर हे ! २ ।
 जय जय भवनिर्विण्णजनाश्रितचरणेन्दीवर हे !
 जय ४ जय जिनदेव ! ॥२॥
 जय जय जन्मजरामरणोत्कटसंकटवारण हे ! २ ।
 जय जय दुरितनिदाघविघातनघनसाधारण हे ! जय० ॥३॥
 जय जय लोकालोकविलोकनकेवललोचन हे ! २ ।
 जय जय भव्यसमूहसरोरुहबोधविरोचन हे ! जय० ॥४॥
 जय जय चारुविहारपवित्री-कृतभुवनोदर हे ! २ ।
 जय जय मधुरणत्सुरदुन्दुभिभणितयशोभर हे ! जय० ॥५॥

जय जय कनकरजतमणिवरणत्रयमध्यासित हे ! २ ।
 जय जय मरकतनिचितहरितकरनिकरोद्भासित हे ! जय० ॥६॥
 जय जय वसुधामण्डलमण्डन ! वामानन्दन हे ! २ ।
 जय जय दुर्मतवननिःकन्दन ! नयनानन्दन हे ! जय० ॥७॥
 जय जय वीतराग ! रागाद्यस्विवारविदारण हे ! २ ।
 जय जय बोधिरूपचन्द्रोदयनिरुपमकारण हे ! जय० ॥८॥
 इति श्रीपार्श्वजिनलघुस्तवनम् ॥

(३)

श्रीविवेकरत्नसूरिगुरुभ्यो नमः ॥

महाप्रातिहार्यश्रिया शोभमानं
 सुवर्णादिरत्नत्रयीदीप्यमानं ।
 स्फुरत्केवलज्ञानवल्लीवसन्तं
 स्तुवे पावके भूधरे शंभवं तम् ॥ १ ॥
 कलाकेलिकेलीविनाशैकदक्षं
 समस्ताङ्गिनां प्रार्थिते कल्पवृक्षम् ।
 त्रिलोकीतले पापपूरं हरन्तं
 स्तुवे पावके भूधरे शंभवं तम्
 महाभाग्यसौभाग्यभङ्गीधरं तं स्तुवे० ॥ २ ॥
 महामोहसर्पप्रणाशे सुपर्णं
 प्रभामण्डलोल्लासिगाङ्गेयवर्णम् ।
 सुधासोदरोल्लासिवाणीविलासं
 प्रमादादिविद्वेषिदत्तप्रवासम् ।
 त्रिलोकीस्थितान् सर्वभावान् विदन्तं
 स्तुवे पावके भूधरे शंभवं तम् ॥ ४ ॥ (? ३॥)

स्थितं पुण्डरीकाचलस्यावतारे -

ऽखिलक्ष्माधरश्रेणिशृङ्गारहारे ।

तृतीयं जिनं कुन्ददन्तं भदन्तं

स्तुवे पावके भूधरे शंभवं तम् ॥ ५ (? ४) ॥

प्रभो ! मज्जता भीमसंसारकूपे

मया देव ! लब्धोऽसि दुःखैकरूपे ।

दृढालम्बनं यस्त्वमेवोल्लसन्तं

स्तुवे पावके भूधरे शंभवं तम् ॥ ६ (५) ॥

ददास्यङ्गिनां देव ! सर्वार्थसिद्धिं

हरस्युग्रमिथ्यात्वमोहादिबुद्धिम् ।

अतोऽभीष्टदो यस्त्वमेवोल्लसन्तं

स्तुवे पावके भूधरे शंभवं तम् ॥ ७ (६) ॥

प्रभो ! देवत्वं मया लब्धमद्य

समासादितः कल्पवृक्षोऽपि सद्यः ।

यतः प्रापि भाग्योदयैर्यो भवन्तं

स्तुवे पावके भूधरे शंभवं तम् ॥ ८ (७) ॥

चांपानेःपुरावतंसविशदश्रीपावकाद्रौ स्थितं

सार्वं शंभवनायकं त्रिभुवनालङ्कारहारोपमम् ।

इत्थं यो गुरुभक्तिभावकलितः संस्तौति तं वृण्वते

ताः सर्वा अपि मङ्गलोत्सवरमा भोगान्विताः सम्पदः ॥ ९ (८) ॥

इति श्रीपावकपर्वतमण्डन शंभवजिनस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

श्रीहीरविजयसूरिकृता चतुर्थी वीरस्तुतिः अज्ञातकर्तृकावचूरियुता

- सं. मुनि धुरन्धरविजय

नोध : जगद्गुरु श्रीहीरविजयसूरि रचेल एक-पद्यात्मक वीरस्तुति नी अज्ञातकर्तृक अवचूरि एक प्रकीर्ण पत्रमां प्राप्त छे. तेना आधारे आ मूळ पद्यनुं संकलन करेल छे. एक ज पद्यना चार अर्थ थाय ते विशिष्ट काव्यकौशल्य गणाय.

वीरस्तुतिः

विज्ञानपारगत बालकवीरमान-

मातङ्गमुक्तममतागमदानतारि ! ॥

कामं तमोहरतरो परसत्पयोजे !

सूरीशहीरविजयस्य भव प्रसन्नः ॥ १ ॥

अवचूरिः

श्रीभगवत्यै नमः

विज्ञानं व्याख्या ॥ विज्ञाः-निपुणाः, नाः-प्राणिनः, तान् पालयसि-
रक्षसीति विज्ञानपालः (पारः) । र-लयोरैक्यत्वात् । तत्संबोधने ॥

तथा गता बाला-ब-वयो र-लयोरैक्यत्वात्-केशा विद्यन्ते यस्य स गत-
बालो, व्रते गृहीते कचोत्पत्यभावत्वात् । स्वार्थे क प्रत्यये गतबालकः, तत्संबो०॥

तथा मानं-गर्वः, तदेव मातङ्गो-हस्ती, अत्युत्कटत्वात् । तेन मुक्तो वर्जितः ।
तथा ममता-ममत्वं, तां गमयसि-निवारयसीति ममतागमः, तत्सं० ॥

तथा दं-वैराग्यं विद्यते यस्य स दस्तत्सं० ॥

तथाऽऽनता-प्रणता अरयो-वैरिणो विद्यन्ते यस्य स आनतारिः, तत्सं०॥

तथा तमोऽज्ञानं अतिशयेन हरसीति तमोहरतरः तत्सं० ॥

न विद्यन्ते परे-वैरिणो यस्य सोऽपरः, तत्सं० ॥

तथा सत्-विद्यमानं पयोजं-कमलं विद्यते यत्र स सत्पयोजः, तत्सं०॥

हस्तपादादिषु कमलाद्याकारत्वात् ।

तथा ईः-लक्ष्मीः, तां सूते इति ईसूः, तत्सं० ॥

तथा हे ईश - स्वामिन् ! ॥ [हि-निश्चितं,]

तथा ई लक्ष्मीं, रासीति ईरः, तत्सं० ॥

तथा नास्ति भवः-संसारो यस्य स अभवः, तत्सं० ॥

एवंविध हे वीर ! हे वर्द्धमान ! त्वं हि-निश्चितं, कामं-अभिलाषः तत् ।
जयसि-विजयसे इति क्रियाकारकसम्बन्धः । कथंभूतं कामं ?। वः कलहो
विद्यते यत्र तद्विकलहकर्तृत्वात् (?)। कथंभूतस्त्वं !, प्रसन्नः शुभ इति
वीरस्तुतिः ॥ १ ॥ प्रथमोऽर्थः ॥

वि० व्याख्या ॥ विशिष्टं ज्ञानं विद्यते यस्य स विज्ञानः, तत्सं०॥

तथा कं सुखं विद्यते यस्य स कः, तत्सं०॥

तथा हे वीर ! शूर !, तथा मानो गर्वस्तद्रूपो यो मतङ्गः-नीचस्वभावात्
चाण्ड(ण्ड)लः तेन मुक्तो वर्जितः, तत्सं० ॥

तथा ता-लक्ष्मीः - रलयोरैक्यत्वात् - तस्य आगमो-आगमनं विद्यते
यस्य स तागमः, तत्सं० ॥

तथा दानं-उत्सर्गः, तस्य ता - लक्ष्मीः, तस्या आलिः-श्रेणिर्विद्यते
यस्य स दानतालिः, तत्सं० ॥

तथा विजयो-जयः, तस्य तरुः (वृक्ष), तत्सं० ॥

तथा हे पर !-हे सर्वोत्कृष्ट ! ॥

तथा सतामुत्तमानां पासि-रक्षसीति सत्पः, तत्सं० ॥

तथा आः - ब्रह्मा-विष्णु-महेशाः, तेषां जिर्जेता अजिः, तत्सं०॥

तथा सूरयः -पण्डिताः, तेषां ईशाः -स्वामिनः, तेषु मध्ये हीर इव हीरः
सूरीशहीरः, तत्सं० ॥

तथा भवं-श्रेयः प्राप्ति-पूरयसीति भवप्रः, तत्सं० ॥

तथा हे सन् ! -उत्तम !, एवंविध हे पारगतवार ! - तीर्थंकरसमूह !, त्वं
काममत्यर्थं मम-मे, तमोऽज्ञानं, हर-निवारय, इति क्रियाकारकसम्बन्धः ॥

कथंभूतः सः या-लक्ष्मीर्विद्यते यस्य स यः, तत्सं०॥ पुनर्नः ज्ञानं विद्यते
यस्य स नः, तत्सं० ॥

इति सर्वतीर्थंकरसाधारणस्तुतिः ॥ २ ॥ द्वितीयोऽर्थः ॥

विज्ञान० व्याख्या ॥ विज्ञानं-कला, तस्य पारो विद्यते यस्मात् स विज्ञानपारः तत्सं० ॥

तथा गतः वः - कलहो विद्यते यस्य स गतवः, तत्सं० ॥

तथा नास्ति रः - कामो येषां ते अराः, एवंविधा ये कवयः - कवितारः, तेषां ई-लक्ष्मीं रासि-ददासीति अरकवीरः, तत्सं० ॥

तथा मां-लक्ष्मीं नयसि -प्रापयसीति मानः, तत्सं० ॥

दानं-क्षयः तद्रूपो यो(यः) तालो वृक्षविशेषः-रलयोरैक्यत्वात्-तस्मि-
[न्] मतङ्गो-हस्ती । यथा हस्ती वृक्षमुन्मूलयति तथा त्वमपि क्षयं निवारयसि,
तत्सं० ॥

तथा मुक्ता मा-लक्ष्मीः यैस्ते मुक्तमाः - साधवः, तेषां मत-इष्टः मुक्तमम-
तः, तत्सं० ॥

तथा तः-युद्धं, मोहो-मोह्यं, रतं-मैथुनं, तेषां लोपो नाशः-रलयोरैक्य-
त्वात्-, तं रासि-ददासीति तमोहरतलोपरः, तत्सं० ॥

तथा सन्-विद्वान्, तद्रूपं यत् पयोजं-कमलं तत्र सूरिस्तरणिः, एवंविधः
सन् ईशः-स्वामी सत्पयोजे सूरीशः, तत्सं० ॥

तथा इः-कामः, तं ईरयन्ति-प्रेरयन्तीति ईराः, तेषां विजयो विद्यते यस्मात्
स ईरविजयः, तत्सं० ॥

तथा भवं श्रेयो विद्यते यस्य स भवः, तत्सं० ॥

तथा प्र-प्रकर्षेण सन्-विद्यमानः प्रसन्, तत्सं० ॥

एवंविध हे आगम ! हे सिद्धान्त ! त्वं नोऽस्माकं कामं-कन्दर्पं हि
निश्चितं स्य-छेदय, इति क्रियाकारकसम्बन्धः ।

इति सिद्धान्तस्तुतिः ॥ ३ ॥ तृतीयोऽर्थः ॥

विज्ञान० व्याख्या ॥ विज्ञानं-कला तस्य पारः-प्रान्तः, तं गच्छसि इति
विज्ञानपारगः, तत्सं० ॥

तः-युद्धं, तं वारयसि-निवारयसीति तवारः, के तवारकः, तत्सं० ॥

तथा वीराः-शूराः, तेषु मानः-पूजा विद्यते यस्य स वीरमानः, तत्सं० ॥

तथा मुक्ता-त्यक्ता ममता-ममत्वं येन स मुक्तममतः, तत्सं० ॥

तथा[आ-] समन्तात् गमस्य-ज्ञानस्य दानं-उत्सर्गो विद्यते यस्य स आगमदानः, तत्सं० ॥

तथा ता-लक्ष्मीः, तस्याः आलिः -रलयोरैक्यत्वात्-श्रेणिः विद्यते यस्य स तालिः, तत्सं० रलयोरैक्यत्वात् ॥

तथा तमः हन्तीति तमोहः अर्थात् धर्मः, तत्र रता-आसक्ताः तेषां लोपोऽर्थात् कष्टं, स एव रोऽग्निः, तत्र सत्-शोभनं पयो-नीरं तमोहस्तलोपर-सत्पयाः, तत्सं० ॥

तथा जिर्जेता, तत्सं० ॥

एवंविध हे मातङ्गयक्ष ! त्वं काममत्यर्थं सूरीशहीरविजयस्य श्रीहीरविजय-सूरेः प्रसन्नो भव, इति क्रियाकारकसम्बन्धः ॥

इति यक्षस्तुतिः ॥ ४ ॥ चतुर्थोऽर्थः ॥

इति अवचूरिः ॥

પચ્ચસૂત્રના કર્તા કોણ, ચિરન્તનાચાર્ય કે આ. હરિભદ્ર ?

- વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

પચ્ચસૂત્ર એ જૈન સાધુઓમાં સૈકાઓથી અત્યંત આદર પ્રાપ્ત કરનારો ગ્રંથ છે. આત્માના ઋધ્વીકરણની અને ચિત્તશુદ્ધિની, એમાં રજૂ થયેલી તાત્ત્વિક / આધ્યાત્મિક, અનુભૂત અને વ્યવસ્થિત પ્રક્રિયાને કારણે, પ્રાકૃત ભાષામાં ટૂંકાં વાક્યો દ્વારા નિખરતી રમણીયતા ધરાવતો આ ગ્રંથ, કદમાં નાનો હોવા છતાં તેની લોકપ્રિયતા બહુ મોટી છે.

આ લઘુ ગ્રંથ ઉપર શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે નાની પળ સરસ અને સરઠ્ઠ વૃત્તિ રચી છે. જેનાં વિવિધ સંસ્કરણો પ્રસિદ્ધ થયાં છે, અને તેનું સંશોધિત સંસ્કરણ,^૧ દિલ્હીથી પ્રગટ થયું છે.

ચિત્તશોધન અને આત્મસાધનાના માર્ગના સાધકો માટે કાયમ આકર્ષણનું કેન્દ્ર બની રહેનાર આ પંચસૂત્ર પરત્વે વિચિત્ર બાબત એ છે કે તેના કર્તા કોણ - એ અદ્યાવધિ અજ્ઞાત જ રહ્યું છે. તેના કર્તા અંગે કોઈએ વિશેષ લક્ષ્ય આપીને સંશોધનના દૃષ્ટિબિંદુથી વિચારણા પળ કરી નથી ; બલ્કે પરંપરાથી ચાલી આવતી 'આ કૃતિ ચિરંતનાચાર્યે રચી છે' તેવી વાતને જ પ્રામાણભૂત હકીકત સૌએ માની લીધી છે. જો કે 'ચિરન્તનાચાર્ય' શબ્દના અર્થમાં બે અભિપ્રાયો પડ્યા છે : ૧. ચિરન્તન એટલે પ્રાચીન આચાર્યની રચના અને ૨. 'ચિરન્તન' નામના કોઈ આચાર્યવિશેષની રચના. પરંતુ આ બેમાં પ્રથમ અર્થઘટનને જ સાર્વત્રિક સ્વીકૃતિ મળી છે.

આ ગ્રંથના કર્તૃત્વ વિશે બહુ થોડો ઝહાપોહ થયો છે ખરો, પળ તેમાં દરેક ઝહાપોહ કરનાર, છેવટે, 'આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે' તેવા નિષ્કર્ષ પર આવીને અટકી ગયા છે. આપણે તે દરેક અભિપ્રાયો, શરૂઆતમાં જ, જોવા જોઈએ.

(૧) પ્રો. વી. એમ. શાહ, તેમણે કરેલા પચ્ચસૂત્ર ના સંપાદનની ભૂમિકામાં બે વાતો / કલ્પનાઓ આ પ્રમાણે નિર્દેશે છે :

1. It is composed according to him by ચિરન્તનાચાર્ય- meaning ancient preceptors or preceptor with the name ચિરન્તન. The first meaning is more likely. It is difficult to assign individual authorship to books like this.^૨

2. The term चिस्तनाचार्यैः does not help us much in deciding the authorship. The plural form can be used out of respect for the author. At the same time it is very likely that ancient authors might have composed *sūtrās* and *Haribhadrāsūri* might have put them together.³

(२) प्रो. के. वी. अभ्यंकर लखे छे ;

The *Pañcasūtra* which is a small elegant treatise written by some old writer whose name has still remained unknown.⁴

(३) प्रो. डॉ. ए. एन. उपाध्ये नोंधे छे ;

It is not possible to talk of individual authorship with regard to works like *Pañcasūtra*. The basic contents of this book are as old as Jainism. They are a literary heirloom preserved in the memory of jain monks.⁴

(४) अने प्रो. वी. एम. कुलकर्णी स्पष्टता साथे कहे छे के :

The language of post-canonical Jain works is partly Prakrit-the so called-Jaina *Mahārāṣṭri* and partly Sanskrit. The language of the known Prakrit works of Haribhadra is Jaina *Mahārāṣṭri* whereas the present work is written in *Ardhamāgadhi* prose; and this prose shares quite a few peculiarities of the diction and style of the canonical works. This fact suggests that *Acāryā* Haribhadra was possible not its author. It is not unlikely that the author of *Pañcasūtra* regarded the contents of the text as the property of the entire Jaina Samgha and preferred to remain anonymous. It is also suggestive of its early date of composition. How early it is difficult to say. Since Haribhadra does not know who its author was. We may not be far wrong in saying that it was composed about a century or so before *Acāryā* Haribhadra flourished.⁵

उपरना चार अभिप्रायो नो सार ए छे के आ चारेय विद्वानो, पञ्चसूत्रना कर्ता आ.हरिभद्रसूरिजी नथी ए बाबतमां स्पष्ट छे अने एक मत धरावे छे. तो मुनि श्रीजंबूविजयजी पञ्चसूत्र ना कर्ता तरीके आ.हरिभद्रसूरिजी संभवित

હોય તો ના નહિ એવું વલણ ધરાવતા હોવા છતાં, સ્પષ્ટ પ્રમાણોના અભાવમાં તે અંગે સ્પષ્ટ વિધાન ન કરતાં, ‘ચિરન્તનાચાર્યરચિત’ એવી પરંપરાને જ યથાવત્ સ્વીકારે છે.^૭

વિદ્વાનોનાં આ મંતવ્યો તથા આરૂઢ પરંપરાની સામે મારું સ્પષ્ટ વિધાન છે કે પંચસૂત્રના કર્તા સ્વયં આ.હરિભદ્રસૂરિજી જ છે, અને બીજું કોઈ જ નહિ જ. મારા આ વિધાનના સમર્થનમાં હું કેટલાંક, અંતરંગ-બહિરંગ પરીક્ષણો રજૂ કરીશ.

૧. પંચસૂત્રની ટીકાની સમાપ્તિ થાય છે ત્યાં, છેવટે, ત્રણ વાક્યો આવે છે: ‘પ્રવ્રજ્યાફલસૂત્રં સમાપ્તમ્ । એવં પંચમસૂત્રવ્યાખ્યા સમાપ્તા ॥ સમાપ્તં પંચસૂત્રકં વ્યાખ્યાનતોઽપિ ॥’^૮

આ ત્રણ વાક્યોમાં ત્રીજું વાક્ય યાસ્ય ધ્યાન આપવાજોગ છે. આ ત્રીજું વાક્ય ટીકાકારનું છે, અને તેથી તે યાસ્ય ‘સમાપ્તં પંચસૂત્રકં વ્યાખ્યાનત:’ એ રીતે; અને વસ્તુતઃ જો ટીકાકાર અને સૂત્રકાર જુદા જ હોય તો ‘સમાપ્તા પંચસૂત્રકટીકા’ આવું જ હોવું જોઈતું હતું. જ્યારે અહીં તો ‘સમાપ્તં પંચસૂત્રકં વ્યાખ્યાનતોઽપિ’ એવું વાક્ય છે, એ અને એમાંનો છેવટે મૂકાયેલો ‘અપિ’ શબ્દ સૂચક મહત્ત્વ ધરાવે છે. એ ‘અપિ’ સૂચવે છે કે ‘પંચસૂત્રક વ્યાખ્યારૂપે પણ પૂર્ણ થયું ; અર્થાત્ , તે મૂળસૂત્રરૂપે તેમ જ વ્યાખ્યારૂપે — બન્ને રૂપે સમાપ્ત થયું.’ આમાંથી જો ‘અપિ’ શબ્દ કાઢી લઈએ, તો એવો અર્થ થશે કે ‘પંચસૂત્ર વ્યાખ્યારૂપે સમાપ્ત થયું’ એક ‘અપિ’ શબ્દ વધે છે ને આશ્ચર્ય અર્થ-સંદર્ભ બદલાઈ જાય છે. એ સૂચવે છે કે જો ટીકાકાર અને સૂત્રકાર બે અલગ વ્યક્તિ હોત તો આવો પ્રયોગ — આવું વાક્ય કદી થઈ શકે નહિ; બન્ને-સૂત્ર અને ટીકા-ના પ્રણેતા એક/અભિન્ન વ્યક્તિ હોય તો જ આવું વાક્ય તે પ્રયોજી શકે. હવે ટીકાકાર કોણ છે તે તો નક્કી જ છે. એથી એમને જ સૂત્રકાર પણ માનીએ તો જ આવો વાક્યપ્રયોગ સુસંગત બને.

કોઈ એમ કહી શકે કે મૂળ સૂત્રની સમાપ્તિ થઈ ત્યાં સૂત્રકારે જેમ ‘સમપ્તં પંચસુત્રં’^૯ એ વાક્ય સૂત્રસમાપ્તિ સૂચવવા માટે પ્રયોજ્યું છે તેમ અહીં, તે વાક્યના અનુસંધાનમાં, ટીકાકારે, ટીકાસમાપ્તિ સૂચવવા માટે આ વાક્ય પ્રયોજ્યું

છે. તેથી તેને મૂળ સૂત્ર અને તેના કર્તા સાથે સાંકળવાનું બરાબર નથી.

આના જવાબમાં એટલું જ કહી શકાય કે આવું હોય તો ટીકાકાર, ઉપર કહેવાયું છે તેમ, ‘સમાસં પञ્ચસૂત્રકં વ્યાખ્યાનતઃ’ કે ‘સમાસા પञ્ચસૂત્રકકટીકા’ એટલું જ કહી શક્યા હોત, ને તે જ યોગ્ય પળ ગણાત. વળી, આગળ ઉપર ‘પञ્ચસૂત્રકટીકા સમાસા’^{૧૦} એવું સ્વતંત્ર વાક્ય-ટીકાકારે જ લખેલું- આવે તો છે. એ વાક્યને લીધે પેલા વાક્ય (સમાસં પञ્ચસૂત્રકં વ્યાખ્યાનતોઽપિ) નો આશય સંદર્ભ આપો આપ બદલાઈ જાય છે, અને ટીકાકારે લખેલું એ વાક્ય, ટીકાકાર અને સૂત્રકારની અભિન્નતાનું સ્પષ્ટ સૂચન આપે છે. આમ છતાં, આગળ આવનારા મુદ્દાઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં આ વાત વિચારીશું, તો આ શંકા અસ્થાને હોવાનું સમજી શકાશે.

બીજી વાત, મૂળ સૂત્રકારે તો ‘સમત્તં પञ્ચસુત્તં’ એવો શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે, એમાં ‘પञ્ચસૂત્ર’^{૧૧} સમાસ થયાનો નિર્દેશ છે, ‘પञ્ચસૂત્રક’ નહિ. હવે ટીકાકાર તો લખે છે કે ‘સમાસં પञ્ચસૂત્રકં’, અન્યત્ર પણ સર્વત્ર^{૧૨} ટીકાકાર આ રચનાને પञ્ચસૂત્રક તરીકે જ ઓળખાવે છે. તો શું મૂળકારે આપેલ નામ સાથે હરિભદ્રસૂરિ જેવા સમર્થ વિવરણકાર આ રીતની છૂટ લે ચૂકા ? એવી છૂટ લેવાનું યોગ્ય ગણાય શું ? બલકે તેમના જેવા પ્રાચીન વિવરણકાર તો મૂળ સૂત્રકારના અક્ષરે-અક્ષરને વળગીને જ ચાલે. અને તેથી જ અનુમાન કરી શકાય છે કે જો ટીકાકાર સ્વયં સૂત્રના પ્રણેતા હોય તો જ, પોતાની લખેલી વાતમાં પોતે યથેચ્છ ઉમેરો કરી શકે એ ન્યાયે, મૂળ સૂત્રને ‘પંચસુત્ત’ એવું નામ પોતે જ આપ્યું હોય તોય ટીકામાં અને ટીકાના અંતે ‘પञ્ચસૂત્રક’ એવું નામ આપી શકે.

૨. ‘સમાસં પञ્ચસૂત્રકં વ્યાખ્યાનતોઽપિ’ એ વાક્યની પછી, ટીકાકારે કેટલાંક ભાવસંભર વાક્યો મૂક્યાં છે : ‘નમઃ શ્રુતદેવતાયૈ ભગવત્યૈ । સર્વનમ-સ્કારાર્હેભ્યો નમઃ । સર્વવન્દનાર્હાન્ વન્દે । સર્વોપકારિણામિચ્છામો વૈયાવૃત્ત્યમ્ । સાર્વાનુભાવાદૌચિત્યેન મે ધર્મે પ્રવૃત્તિર્ભવતુ । સર્વે સત્ત્વાઃ સુખિનઃ સન્તુ, સર્વે સત્ત્વાઃ સુખિનઃ સન્તુ, સર્વે સત્ત્વાઃ સુખિનઃ સન્તુ ॥^{૧૩}

વિવરણકારોની એ પરંપરા રહી છે કે તેમનું કામ સૂત્રકારે કે ગ્રંથકારે

વર્ણવેલી વાતોનું અક્ષરશઃ વિવરણ કરવાનું જ છે. એ કામ પૂરું થાય એટલે સમાપ્તિસૂચક પદ્ય/પદ્યો કે પંક્તિઓ લખીને ટીકાકાર વિરમી જતા હોય છે ; પળ એ પછી એ-વિવરણકાર પોતાના તરફથી કાંઈ પળ ઉમેરો કરવાનું સાહસ કદી કરતા નથી. ખુદ આ.હરિભદ્રસૂરિજીએ પોતાના જ ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ અને ‘પञ्चवस्तुक’ જેવા ગ્રંથોની સ્વોપજ્ઞ વિવૃત્તિઓમાં પળ આવી છૂટ લીધી નથી, કે ‘અષ્ટકપ્રકરણ’ કે ‘ષોડશકપ્રકરણ’ ની ટીકામાં તેના સમર્થ ટીકાકારોએ પળ આવી છૂટ લીધી નથી. આથી ઉપર સૂચવેલી પરંપરાનો ધ્યાન આપણને મળી શકે છે.

આ પરંપરાથી તદ્દન ઊલટું, પંચસૂત્ર ની ટીકા પૂરી થયા પછી શ્રીહરિભદ્રાચાર્યે, ભલે સંસ્કૃતમાં જ પળ, મૂળ સૂત્રની હરોળમાં મૂકી શકાય તેવી શૈલીએ આ છ જેટલાં વાક્યો મૂક્યાં છે. આ વાક્યો ‘પञ्चસૂત્ર’ ના પ્રથમ ‘પાપપ્રતિઘાતસૂત્ર’ ના અંતિમ-પંદરમા ગદ્યખંડ ‘**नमो नमियनमियाणं** ।’^{૧૪} સાથે સરખાવીએ તો, બંનેની શૈલીમાં અને રજૂઆતમાં, ભાષાભેદને બાદ કરતાં, કોઈ જ તફાવત જડે તેમ નથી. તેમાંય ટીકાગત ગદ્યખંડમાંનું ‘**सर्वनम-स्कारार्हेभ्यो नमः**’^{૧૫} એ વાક્ય તથા ‘**सर्वे सत्त्वाः सुखिनः सन्तु** (૩ વાર)’^{૧૬} એ વાક્ય તો અનુક્રમે, સૂત્રગત ગદ્યખંડનાં ‘**नमो सेस** (અહીં નમોઽસેસ હોય તો બહુ રોચક અને સુસંગત લાગે) **नमोक्कारारिहाणं**’^{૧૭} એ વાક્યની તથા ‘**सुहिणो भवंतु जीवा**’^{૧૮} આ વાક્યની છાયારૂપ જ લાગે છે.

આ બાબત સ્પષ્ટપણે એમ માનવા પ્રેરે છે કે શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ જ મૂળ સૂત્રના પળ કર્તા છે અને તેથી જ તેમણે, ભાવવિભોર ક્ષણોની અનુભૂતિ કરતાં કરતાં, ટીકામાં પળ આ ગદ્યખંડ ઉમેર્યો છે. જો પોતે સૂત્રકાર ન હોત પળ ફક્ત ટીકાકાર જ હોત તો તેમણે આવી છૂટ ન લીધી હોત, એમ કહેવું વધુ પડતું નથી લાગતું.

૩. સત્તરમા-અઢારમા સૈકામાં થયેલા, સમર્થ તાર્કિક અને ‘લઘુ હરિભદ્ર’ એવું બિરુદ મેળવનાર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિએ, તેમના ‘ધર્મપરીક્ષા’ નામે ગ્રંથમાં, જ્યારે પञ્ચસૂત્ર ની સાક્ષી લેવાનો અવસર ઉપસ્થિત થયો ત્યારે, તેને

માટે આ રીતે વાક્ય મૂક્યું છે : પાપપ્રતિઘાતગુણબીજાધાનસૂત્રે હરિભદ્રસૂરિભિર-
પ્યેતદ્ભવસમ્બન્ધિ ભવાન્તરસમ્બન્ધિ વા પાપં યત્-તત્પદાભ્યાં પરામૃશ્ય
મિથ્યાદુ-ષ્કૃતપ્રાયશ્ચિત્તેન વિશોધનીયમિત્યુક્તમ્ । તથા હિ- ‘સરણમુવગઓ
અ એસિ.... ઇત્થ મિચ્છામિ દુક્કડં ૩૥^{૧૯}

(અર્થાત્ , હરિભદ્રસૂરિએ પળ, આ ભવ સંબંધી અને ભવાંતર સંબંધી
પાપનો ‘યત્ તત્’ પદો વડે પરામર્શ કરીને તેને મિથ્યાદુષ્કૃતરૂપી પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા
શોધવાનું છે એમ કહ્યું છે. ને આ રીતે- ‘આમ કહીને આ પછી પંચસૂત્રના પ્રથમ
સૂત્રનો એક ગદ્યખંડ મૂક્યો છે અને તે પછી તેનું અર્થઘટન ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિ-
જયજીએ પોતાની રીતે કર્યું છે તે છે.)

ઉપર જણાવેલા પાઠમાં શ્રીયશોવિજયજીએ ‘પાપપ્રતિઘાતગુણબીજાધાન-
સૂત્રવૃત્તૌ શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિરપ્યુક્તમ્’ એમ સ્પષ્ટ લખ્યું છે, પળ ‘પાપપ્રતિઘાતગુણ-
બીજાધાનસૂત્રવૃત્તૌ’ કે ‘પઞ્ચસૂત્રવૃત્તૌ’ એવું નથી લખ્યું તે નોંધપાત્ર મુદ્દો છે. આ
સૂચવે છે કે યશોવિજયજી પાસે કોઈ એવી ખાતરીભરેલી પરંપરા વિદ્યમાન હશે
કે જેમાં પઞ્ચસૂત્ર હરિભદ્રસૂરિની રચના હોવાનું સ્પષ્ટતયા પ્રાપ્ત હોય. એ સિવાય
તેઓ સહેલાઈથી, વગરવિચાર્યે આવું માની લે અને આવો વાક્યપ્રયોગ કરે તે
સંભવિત નથી લાગતું.

૪. પઞ્ચવસ્તુક, પઞ્ચસૂત્રક, અષ્ટક, ષોડશક, વિંશિકા, પઞ્ચાશક -
આ પ્રકારનાં નામો એ જૈન સાહિત્યજગતમાં માત્ર હરિભદ્રાચાર્યના જ ફાળે જતી
વિશેષતારૂપ છે. બીજા કોઈ પળ કર્તાએ આ પ્રકરણ ને ‘પઞ્ચસૂત્ર’ કે ‘પઞ્ચસૂત્રી’
નામે જ ઓળખાવ્યું હોત. પઞ્ચસૂત્રક નામ હરિભદ્રસૂરિજીને જ સૂઝે. પઞ્ચસૂત્રક
ની વ્યુત્પત્તિ અંગે માર્ગદર્શન આપતાં મુનિ શ્રીજંબૂવિજયજી લખે છે કે -

‘આ.હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે રચેલા એક ગ્રંથનું નામ વ્યવહારમાં ‘પઞ્ચવસ્તુ’
એ રીતે પ્રચલિત છે, છતાં તેમણે તો તેનું ‘પઞ્ચવસ્તુક’ નામ રાખેલું છે, અને તેની
વ્યુત્પત્તિ પળ એ રીતે જ તેમણે દર્શાવેલી છે. જુઓ આ પંચસૂત્રક ગ્રંથમાં પૃ. ૮૦
ટિ. ૫. ‘પઞ્ચસૂત્રક’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ તથા અર્થ પળ એ રીતે જ સમજી
લેવાના છે.^{૨૦}

આ માર્ગદર્શન, ઉપર નોંધેલી મારી કલ્પના કે 'આવાં નામો તો હરિભદ્રા-ચાર્યની જ વિશેષતારૂપ છે.' તેને જ પ્રોત્સાહન આપનારું છે.

૫. સૌથી મહત્ત્વની બાબત એ છે કે આપણે 'પદ્મસૂત્ર' નાં તથા હરિભદ્રસૂરિજીએ રચેલા અન્ય ગ્રંથોમાં આવતાં વાક્યો, વાક્યખંડો અને શબ્દોનું શાબ્દિક અને આર્થિક સામ્ય તપાસવું જોઈએ. આ પ્રકારનું અંતરંગ પરીક્ષણ આ ગ્રંથના કર્તૃત્વ અંગે નિર્ણય લેવામાં સબલ્લ સહાયક સાધન સાધન બની શકે. આથી આપણે 'પદ્મસૂત્ર' ના કેટલાક અંશોની શક્ય એટલી તુલના હરિભદ્રસૂરિચિત 'વિંશતિવિંશિકા', 'ધર્મબિન્દુ', 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય', 'ષોડશક' इत्यादि ગ્રંથોના અંશો સાથે કરીએ :

૧. 'પદ્મસૂત્રક' ના ચતુર્થ સૂત્રમાં 'વ્યાધિતસુક્રિયાજ્ઞાત' આવે છે, તે આ પ્રમાણે છે : 'વાહિયસુક્રિયાનાણાં, સે જહા કેઢ મહાવાહિગહિએ, અણુભૂયતવ્વેયણે, વિણ્ણાયા સસ્થેણ, નિવ્વિણ્ણે તત્તઓ, સુવેજ્જવયણેણ સમ્મં તમવગચ્છિય જહાવિહાણઓ પવત્તે સુક્રિયં, નિરુદ્ધજહિચ્છાચરે, તુચ્છપત્થભોઈ મુચ્છમાણે વાહિણા નિયત્તમાણવેયણે સમુવલભ્ભારોગં પવટ્ટમાણતભ્ભાવે, તલ્લાભનિવ્વુઈએ તપ્પડિબંધાઓ સિરાવારાડજોગે વિ વાહિસમારોગવિણ્ણાણેણ ઇટ્ઠનિપ્પત્તીઓ અણાકુલભાવયાએ કિરિયોવ-ઓગેણ, અપીડિએ, અવ્વહિએ, સુહલેસ્સાએ વટ્ટે, વેજ્જં ચ બહુ મત્તરૂ' ^{૨૧} इत्यादि.

આજ વ્યાધિતસુક્રિયાજ્ઞાત જરાક જુદા શબ્દ અને સંદર્ભમાં 'વિંશતિ-વિંશિકા' ની ૧૨મી વિંશિકાની ગાથા/પંક્તિઓમાં જોવા મળે છે :

'નો આરસ્સ રોગો નાસઈ તહ ઓસહસુઈએ ॥૧૨॥

ન ય વિવરીએણેસો કિરિયાજોગેણ અવિ ય વટ્ટે. ॥

ઇય પરિણામાઓ ખલુ સવ્વં યુ જહુત્તમાયરડ ॥૧૩॥

થેવોઽવિત્થમજોગો નિયમેણ વિવાગદાસણો હોડ. ॥

પાગકિરિયાગઓ જહ નાયમિણં સુપ્પસિદ્ધં તુ ॥૧૪॥

જહ આરસ્સ રોગક્ખયત્થિણો દુક્કરા વિ સુહહેઠ. ॥

ઇત્થ ચિગિચ્છાકિરિયા તહ ચેવ જડસ્સ સિક્ખત્તિ ॥૧૫॥ ^{૨૨}

અને ઓ જ વાત ૧૨મા ષોડશકની સોઝમી આર્યામાં વધુ સ્પષ્ટ રીતે મળે છે :

‘વ્યાધ્યભિભૂતો યદ્વન્નિર્વિણ્ણસ્તેન તત્ત્રિયાં યત્તાત્ ।
સમ્યક્કરોતિ તદ્વદ્ દોક્ષિત્ત્વં ઇહ સાધુસચ્ચેષ્ટામ્ ॥’^{૨૩}

૨. ‘પચ્ચસૂત્ર’ ના ચોથા સૂત્રમાં આવતો એક વાક્યસમૂહ આવો છે :

‘સે સમલેદુકંચણે સમસત્તુમિતે નિયત્તગ્ગહદુક્ખે પસમસુહસમેણ સમ્મં સિવ્વખમાઇયઇ, ગુસ્સુલવાસી, ગુસ્સુલબ્બદ્ધે, વિણીણ, ભૂયત્થદરિસી, ન ઇઓ હિયતરંતિ મત્તરૂ, સુસ્સૂસાઇગુણજુત્તે તત્તાભિનિવેસા વિહિપરે પરમમંતે ત્તિ અહિજ્જઇ સુત્તં’ ॥^{૨૪}

આ વાક્યોનો જ ભાવાર્થ ધરાવતી અને અંશતઃ શાબ્દિક સામ્યવાળી, બારમી વિંશિકાની ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે :

‘ઇત્થ વિ હોદઇગસુહં તત્તો એવોપસમસુહં ॥૪॥
સિવ્વખાદુગંમિ પીઈ જહ જાયઇ હંદિ સમણસીહસ્સ ।
તહ ચક્કવટ્ટિણો વિ હુ નિયમેણ ન જાઝ નિયકિચ્ચે ॥૫॥
ગિણ્હઇ વિહિણા સુત્તં ભાવેણ પરમમંતસ્સ ત્તિ ॥’^{૨૫}

૩. ચોથા સૂત્રમાં જ ‘આયઓ ગુસ્સુહમાણો અવંઙ્ગકારણત્તેણ । અઓ પરમગુસ્સંજોગો । તઓ સિદ્ધી અસંસયં’^{૨૬} એવો પાઠ છે, તેની સાથે સંપૂર્ણ સામ્ય ધરાવતી બીજા ષોડશકની આ કારિકા જુઓ :

ગુરુપારતન્ત્ર્યમેવ ચ તદ્વહુમાનાત્ સદાશયાનુગતમ્ ।
પરમગુરુપ્રાત્તેરિહ બીજં તસ્માચ્ચ મોક્ષ ઇતિ ॥૧૦॥^{૨૭}

ખૂબી તો અહીં એ છે કે ‘પચ્ચસૂત્ર’ ના પાઠમાં આવતા ‘અવંઙ્ગકારણત્તેણ’ પદનો અર્થ, તેની ટીકામાં ‘મોક્ષં પ્રત્યપ્રતિબદ્ધસામર્થ્યહેતુત્વેન’ એવો કર્યો છે, અને ષોડશક ના પદમાં રહેલા ‘સદાશયાનુગતં’ પદનો અર્થ પણ, તેના ટીકાકારોએ ‘સદાશયઃ સંસારક્ષયહેતુર્ગુસ્સયં મમેત્યેવંભૂતઃ કુશલપરિણા-મસ્તેનાનુગ’^{૨૮} તં ગુસ્સપારતન્ત્ર્યં’^{૨૯} એવો જ કર્યો છે. આથી આ બન્ને અલગ ગ્રંથોના પાઠોનું શાબ્દિક જ નહિ, આર્થિક સામ્ય પણ છતું થાય છે.

૪. 'પચ્ચસૂત્ર' ના પાંચમા સૂત્રમાં આવતા -

‘નિદંસણમેત્તં તુ નવરં, સવ્વસત્તુક્ખણ સવ્વવાહિવિગમે સવ્વથ-
સંજોગેણ સવ્વિચ્છાસંપત્તીએ જારિસમેયં એત્તોઽણંતગુણં યુ તં, ભાવસત્તુ-
ક્ખયાદિતો । રાગાદયો ભાવસત્તુ, કમ્મોદયા વાહિણો, પરમલદ્ધીઓ ઉ
અથા, અણિચ્છેચ્છા ઇચ્છા । એવં સુહુમમેયં, ન તત્તઓ ઇયરેણ ગમ્મઇ,
જઇસુહમિવાજઇણા, આરુગસુહં વ રોગિણ ત્તિ વિભાસા ॥’^{૩૦}

આ પાઠનું, વીશમી ‘સિદ્ધસુખવિંશિકા’ ની નિમ્નોક્ત ગાથાઓ :

‘જં સવ્વસત્તુ તહ સવ્વવાહિ સવ્વથ સવ્વમિચ્છણં ।
ખય-વિગમ-જોગ-પત્તીહિં હોઇ તત્તો અણંતમિણં ॥૩॥
રાગાઈયા સત્તુ કમ્મદુયા વાહિણો ઇહં નેયા ।
લદ્ધીઓ પરમથા ઇચ્છાઽણિચ્છેચ્છઓ ય તહા ॥૪॥
અણુહવસિદ્ધં એયં નારુગસુહં વ રોગિણો નવરં ।
ગમ્મઇ ઇયરેણ તહા સમ્મમિણં ચિંતિયવ્વં તુ ॥૫॥’^{૩૧}

સાથેનું સામ્ય કેટલું વિસ્મયપ્રેરક છે તે સ્વયંસ્પષ્ટ છે.

૫. આ જ રીતે, પાંચમા સૂત્રના ‘જત્થ એગો તત્થ ણિયમા અણંતા’^{૩૨}
એ વાક્યને ૨૦મી વિંશિકા ની ૧૮મી ગાથાના ‘જત્થ ય એગો સિદ્ધો તત્થ
અણંતા’^{૩૩} એ અંશ સાથે સરખાવી શકાય તેમ છે.

વળી, પાંચમા સૂત્રમાં એક વાક્ય આવે છે : ‘ન સત્તા સદંતરમુવેઇ’^{૩૪}.
આ વાક્ય એક સબલ અને દાર્શનિક યુક્તિસ્વરૂપ છે, જે જુદા જુદા સંદર્ભોમાં
પણ, બંધબેસતું આવી શકે તેવું હોવાથી, ત્યાં પ્રયોજી શકાય છે. અને આથી
જ વીશમી વિંશિકા માં ૧૯મી ગાથામાં આ જ યુક્તિ-વાક્યને શ્રીહરિભદ્રસૂરિ
મહારાજે પ્રયોજી બતાવ્યું છે :

‘એમેવ ભવો ઇહરા ણ જાઉ સત્તા તયંતરમુવેઇ ।’^{૩૫}

અહીં પ્રો. કે. વી. અભ્યંકરે ‘વિંશતિવિંશિકા’ ના પોતાના સંપાદનમાં
સ્વીકારેલો અને પરંપરાગત રીતે સર્વત્ર પ્રચલિત પાઠ આમ છે :

‘એમેવ ભવો ઇહરા ણ જાઝ સન્ના તયંતરમુવેઢ’^{૩૬} આ પાઠ હવે, ‘પઞ્ચસૂત્ર’ ગત આ ‘ન સત્તા સદંતરમુવેઢ’ એ વાક્ય અને તેના પ્રયોગની પદ્ધતિ જોયા પછી અશુદ્ધ પ્રતીત થાય છે. લેખકદોષથી ‘સત્તા’નું ‘સન્ના’ થયું હશે, અથવા વાંચનારે તેને છોટું વાંચ્યું હોય એવું એ બને. અને કોઈ કોઈ હસ્તપ્રતિમાં ‘એમેવ ભવો’ પાઠ મળે છે જ. આથી, ‘સત્તા ન તયંતરમુવેઢ’ એવું વાક્ય જ આ સ્થળે અર્થસંગત અને બંધબેસતું પળ આવે છે. અને આ જોતાં ‘વિશિકા’ ના અને ‘પઞ્ચસૂત્રક’ ના પ્રણેતા એક જ આચાર્ય હોવાની ધારણા બિલકુલ નિઃસંદેહ બને છે.

૭. ‘પઞ્ચસૂત્રક’ માં પાંચમા સૂત્રમાં :

‘ણ દિદિક્ષ્વા અકરણસ્સ । ણ યાદિટ્ટમ્મિ એસા । ણ સહજાણિવિત્તી । ણ નિવિત્તીએ આયટ્ટાણં । ણ યણ્ણહા તસ્સેસા । ણ ભવ્વત્તતુલ્લા ણાણં । ણ કેવલજીવસ્સ્વમેયં ।’^{૩૭}

ઇત્યાદિ વાક્યોમાં આવતી ચર્ચા જ, બીજી ‘લોકાઽનાદિત્વવિશિકા’ની :

‘જહ ભવ્વત્તમકયગં ન ય નિચ્ચં એવ કિં ન બંધોઽવિ ? ।

કિરિયાફલજોગો જં એસો તા ન ખલુ એવં તિ ॥૧૪॥

ભવ્વત્તં પુણમકયગમણિચ્ચમો ચેવ તહસહાવાઓ ।

જહ કયગોઽવિ હુ મુક્ખો નિચ્ચોઽવિ ય ભાવવઙ્ગિચ્ચં ॥૧૫॥

એવં ચેવ યઽદિક્ષ્વા(દિદિક્ષ્વા) ભવબીજં વાસણા અવિજ્જા ય ।

સહજમલસદ્ધવચ્ચં વન્નિજ્જઙ્ગ મુક્ખવાઈહિં ॥૧૬॥’^{૩૮}

- આ ગાથાઓમાં જરાક પ્રકારાંતરે વર્ણવાઈ છે.

૮. એ જ રીતે, પ્રથમ સૂત્રગત ‘અણાઙ્ગીવે, અણાદિજીવસ્સ ભવે, અણાદિકમ્મસંજોગણિવિત્તીએ’^{૩૯} એ વાક્યનો તથા પંચમસૂત્રગત ‘અણાઙ્ગમં બંધો પવાહેણં’^{૪૦} એ વાક્યનો જ યુક્તિપ્રધાન અર્થવિસ્તાર, બીજી વિશિકા ની પ્રારંભની બારેક^{૪૧} ગાથાઓમાં જોવા મળે છે.

૯. પ્રથમ સૂત્રના ‘સુદ્ધધમ્મસંપત્તી પાવકમ્મવિગમાઓ, પાવકમ્મ-વિગમો તહાભવ્વત્તાદિભાવાઓ’^{૪૨} એ વાક્યનો ભાવાનુવાદ, ચોથી વિશિકા ની પ્રથમ ગાથા :

‘निच्छयओ पुण एसो जायइ नियमेण चरमपरियट्ठे ।
તહમ્ભવ્વત્તમલક્ખયભાવા અચ્ચંતસુદ્ધુ ત્તિ ॥૧॥’^{૪૩}

આમાં, તેમ જ તે જ વિશિકા ની આઠમી ગાથાના પૂર્વાર્ધ:

‘एयंमि सहजमलभावविगमओ सुद्धधम्मसंपत्ती ॥’^{૪૪}

આમાં સ્પષ્ટરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦. તૃતીય સૂત્રમાં આ પ્રમાણે પાઠ છે :

‘तओ अणुण्णाए पडिवज्जेज्ज धम्मं । अण्णहा अणुवहे
चेवोवहाजुत्ते सिया । धम्माराहणं खु हियं सव्वसत्ताणं । तहा तहेयं संपाडे-
ज्जा । सव्वहा अपडिवज्जमाणे चएज्ज ते अट्ठाणगिलाणोस-
हत्थचागनाएणं ।’^{૪૫}

આ પાઠની સાથે શ્રીહરિભદ્રાચાર્યે જ રચેલા ‘ધર્મબિન્દુ’ ગ્રંથનાં કેટલાંક સૂત્રો સરખાવી શકાય તેમ છે. આ રહ્યાં તે સૂત્રો :

‘तथा-गुरुजनाद्यनुज्ञेति । २३॥ तथा तथोपधायोग इति । २४॥
दुःस्वप्नादि-कथनमिति । २५॥ तथा विपर्ययलिङ्गसेवेति । २६॥ दैवज्ञैस्तथा
निवेदनमिति । २७॥ न धर्मे मायेति । २८॥ उभयहितमेतदिति । २९॥
यथाशक्ति सौविहित्यापादन-मिति । ३०॥ ग्लानौषधादिज्ञातात् त्याग
इति । ३१॥’^{૪૬}

અહીં ખૂબી એ છે કે ‘ધર્મબિન્દુ’ નાં ઉપર લખેલાં સૂત્રો પૈકી ૨૩, ૨૪, ૨૫
આવાં અમુક સૂત્રોનો અનુવાદ, ઉપર નોંધેલ પંચસૂત્ર-પાઠમાં સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થાય
છે.^{૪૭} પંચસૂત્ર અને તેની ટીકા - બન્ને એક જ કર્તા-હરિભદ્રસૂરીની જ રચના છે
તેં વાતને આ બાબત પ્રબલ સમર્થન પૂરું પાડે છે.

૧૧. પાંચમા સૂત્રમાં આવતાં ‘ण दिदिक्खा अकरणस्स’ એ તથા ‘ण
सहजाए णिवित्ती’^{૪૮} એ, આ બે વાક્યોના સંદર્ભ, ‘योगदृष्टिसमुच्चय’ ના :

दिदृक्षाद्यात्मभूतं तन्मुख्यमस्या निवर्तते ।

प्रधानादिनतेर्हेतुस्तदभावान्न तन्नतिः ॥૨૦૦॥

अन्यथा स्यादियं नित्यमेषा च भव उच्यते ॥૨૦૧॥^{૪૯}

આ બે શ્લોકો સાથે, અનુક્રમે મળી રહે છે.

૧૨. ‘દિદક્ષા’ શબ્દનો જૈન સાહિત્યમાં વિનિયોગ સૌ પ્રથમ શ્રીહરિભદ્ર-સૂરિના ગ્રંથોમાં મળે છે, એમ મારી ધારણા છે. તેમના ગ્રંથો પૈકી :

(૧) ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ ના ઉપર નોંધેલા ૨૦૦ના શ્લોકમાં દિદક્ષા શબ્દ પ્રયોજાયો છે.

‘યોગબિન્દુ’ ના ૪૮૯માં શ્લોકમાં ‘દિદક્ષાદિનિવૃત્ત્યાદિપૂર્વસૂર્યુદિતં તથા’ એમ પૂર્વસૂરિઓ (ટીકા અનુસાર પતંજલિ વગેરે પૂર્વસૂરિઓ)ના હવાલા સાથે ‘દિદક્ષા’ શબ્દ પ્રયોજાયો છે.^{૫૦}

(૨) ‘વિંશતિવિંશિકા’ માં બીજી વિંશિકા ની ૧૬મી ગાથામાં ‘એયં ચેવ દિદિક્ષા’ એવો ‘દિદક્ષા’ શબ્દનો પ્રયોગ મળે છે. જો કે પ્રો. અભ્યંકરે સ્વીકારેલો અને પરંપરાથી પ્રસિદ્ધ પાઠ તો ‘એવં ચેવ યદિક્ષા’ છે, જે અશુદ્ધ અને અસંગત જ છે. ત્યાં ‘દિદિક્ષા’ હોવાનું સ્વીકારીએ તો જ શુદ્ધિ અને અર્થસંગતિ થઈ શકે છે.^{૫૧}

(૩) ‘ષોડશકપ્રકરણ’ માં ૧૫મા ષોડશક ના આઠમા પદ્યમાં ‘સામર્થ્યયોગતો યા તત્ર દિદક્ષેત્યસદ્ગશક્ત્યાઢ્યા । સનાલમ્બનયોગઃ’^{૫૨} – એવો પ્રયોગ છે. જો કે અહીં ‘દિદક્ષા’ નો અર્થ અન્ય ગ્રંથોમાં થાય છે તેવો નથી થતો. અહીં તો તે ‘અનાલમ્બનયોગ’ ના અર્થમાં ‘દ્રષ્ટુમિચ્છા દિદક્ષા’ એવી વ્યુત્પત્તિપૂર્વક વપરાયો છે. છતાં આપણે તો અહીં ‘દિદક્ષા’ શબ્દ સાથે પ્રયોજન છે, અને તે, એ શબ્દનો અર્થસંદર્ભ બદલાયા છતાં પણ કાંઈ નિર્રર્થક જતું નથી.

સંભવ છે કે આ.હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે પોતાના અન્ય ગ્રંથોમાં પણ આ શબ્દ પ્રયોજ્યો હોય. હવે આપણે એ જોવાનું છે કે એક ‘ષોડશક’ ને બાદ કરતાં, ઉપરોક્ત ત્રણ ગ્રંથોમાં, જે અર્થસંદર્ભમાં આચાર્યે ‘દિદક્ષા’ શબ્દ પ્રયોજ્યો છે, તે જ સંદર્ભમાં તે શબ્દ ‘પञ्चसूत्र’ માં પણ ‘ण दिदिक्खा अकरणस्’^{૫૩} એ વાક્યમાં પ્રયોજાયેલો જોવા મળે છે.

૧૩. પञ्चસૂત્ર ના ચોથા સૂત્રમાં એક શબ્દ આવે છે ‘સમંતભદ્ધા’.^{૫૪} આ. શ્રીહરિભદ્રાચાર્યનો મનગમતો શબ્દ લાગે છે. કેમ કે ‘વિંશતિવિંશિકા’ માં પણ,

મળે જુદા સંદર્ભમાં, આ શબ્દ ^{૫૫} જોવા મળે છે. ત્યાં તેનો અર્થ તે નામની 'સર્વમંગલકારિણી પૂજા' એવી થાય છે. ૧મા ષોડશક ના ૧૦મા શ્લોકમાં આ પૂજાને 'વિઘ્નોપશમની' નામે વર્ણવી છે, પળ તેના ટીકાકાર શ્રીયશોવિજયજીએ એ પૂજા 'સમન્તભદ્રા'^{૫૬} તરીકે પ્રસિદ્ધ હોવાનું સૂચવ્યું છે જ.

૧૪. અને પચ્ચસૂત્ર ના અંતિમ સૂત્રમાં લખ્યું છે કે :

‘ન એસા અન્નેસિં દેયા । લિંગવિવજ્જિયાઓ તપ્પરિણ્ણા । તયણુગ્ગહટ્ઠાએ આમકુંભોદગનાણં । એસા કસ્સા ત્તિ વુચ્ચઈ ।’^{૫૭} इत्यादि.

આ વાક્યોમાં છે તેવો જ ભાવ દર્શાવતો ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ નો અંતભાગ જુઓ :

‘हरिभद्र इदं प्राह नैतेभ्यो देय आदरात् ॥२२६॥

अवज्ञेह कृताऽल्पाऽपि यदनर्थाय जायते ।

अतस्तत्परिहारार्थं न पुनर्भावदोषतः ॥२२७॥’^{૫૮}

શાબ્દિક તફાવત છતાં બન્ને સંદર્ભોનું આર્થિક સામ્ય અહીં ધ્યાનપાત્ર છે.

ઉપર નોંધેલા તમામ સંદર્ભો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે ‘પચ્ચસૂત્ર’-મૂળના પળ પ્રણેતા ભગવાન હરિભદ્રસૂરિ સ્વયં જ છે. એ સિવાય તેમના અન્ય અનેક ગ્રંથોના અનેક સંદર્ભ સાથે, ‘પચ્ચસૂત્ર’ ના સંદર્ભોનું આટલી હદે સામ્ય સંભવે નહિ.

આમ છતાં, જો ‘પચ્ચસૂત્ર’ ને આ.હરિભદ્રસૂરિની પૂર્વે થયેલા કોઈ અજ્ઞાત ચિરંતન આચાર્યની જ રચના લેખવાનો આગ્રહ રાખવામાં આવે, તો ઉપરના, ‘પચ્ચસૂત્ર’ ના સંદર્ભો સાથે સરખાવવામાં આવેલા, હરિભદ્રાચાર્યના અન્યાન્ય ગ્રંથોના સંદર્ભો તેમ જ તેમાં નિરૂપિત પદાર્થોને, હરિભદ્રાચાર્યે ‘પચ્ચસૂત્ર’ માંથી શાબ્દિક તેમ જ આર્થિક રીતે ઊછીના લીધા હોવાનું આપણે માનવું પડશે, અને એ સાથે જ આ ગ્રંથોની / વિચારોની / રજૂઆતની હરિભદ્રીય મૌલિકતા સમાપ્ત થઈ જશે, જે કોઈ રીતે સ્વીકાર્ય ન ગણાય.

૬. પં. બેચરદાસ દોશીએ નોંધ્યું છે કે, ‘વૈયાકરણોએ શબ્દશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પ્રાકૃતના ત્રણ પ્રકાર જણાવેલ છે : ૧. સંસ્કૃતજન્ય પ્રાકૃત ; ૨. સમસંસ્કૃત

પ્રાકૃત અને ૩. દેશ્ય પ્રાકૃત. પ્રસ્તુત (હેમચન્દ્રીય પ્રાકૃત) વ્યાકરણ પહેલા પ્રકારને લગતું છે.^{૫૯}

આ વિધાનને સામે રાખીને તપાસીએ તો પચ્ચસૂત્ર (મૂઝ)ની ભાષા પણ હેમચન્દ્રીય વ્યાકરણની મર્યાદાઓમાં સમાઈ શકે તેવી સંસ્કૃતજન્ય પ્રાકૃત ભાષા હોવાનું પ્રતીત થાય છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિના ‘વિશંતિવિશિકા’ આદિ ગ્રંથોની ભાષા આવી જ છે એવું, એ ગ્રંથોમાં ડગલે ને પગલે તેમણે પ્રયોજેલા સંસ્કૃતસમ અને સંસ્કૃતભવ શબ્દો જોતાં અસંદિગ્ધપણે સમજાય છે. અને આવું જ આ ‘પચ્ચસૂત્ર’ નું પણ છે, તેથી પણ આ કૃતિ શ્રીહરિભદ્ર-પ્રણીત હોવાનું માની શકાય તેમ છે.

જો કે કેટલાક વિદ્વાનોએ પચ્ચસૂત્ર ની ભાષા પ્રાકૃત (જૈન મહારાષ્ટ્રી) નહિ, પણ આગમોમાં પ્રયોજાઈ છે તેવી-અર્ધમાગધી ભાષા હોવાનું માનવું છે. પરંતુ તેમણે આમ માનવા પાછળનાં કોઈ કારણો કે પ્રમાણો દર્શાવ્યાં નથી. સંભવ છે કે ‘અણાઈ જીવે, ભવે, કમ્મસંજોગનિવ્વત્તિએ , દુક્ખસ્થે, દુક્ખફલે’^{૬૦} ઇત્યાદિ પ્રયોગોમાં પ્રથમા વિભક્તિના એકવચનમાં ‘એ’ કારનો પ્રયોગ જોડેને એ વિદ્વાનો આની ભાષાને અર્ધમાગધી કહેવા પ્રેરયા હોય. પણ એની સામે, આ કૃતિમાં જ અન્યત્ર અનેક સ્થલોએ , ‘રાગદ્વોસવિસપરમમંતો, કેવલિપણ્ણત્તો ધમ્મો, સરણમુવગઓ, વિવરીઓ ય સંસારો, અણવટ્ઠિય-સહાવો’^{૬૧} વગેરે પ્રયોગોમાં પ્રથમા-એકવચનમાં, પ્રાકૃત ભાષામાં જે પ્રયોજાતા ‘ઓ’ કારનો થયેલો ઉપયોગ જો તેમણે ધ્યાનમાં લીધો હોત, તો તેમણે આવું વિધાન કરવાની ઉતાવળ ન કરી હોત. ડૉ. કુલકર્ણી તો વિન્ટરનિટ્ઝને ટાંકીને ‘આગમોત્તરકાલીન જૈન રચનાઓ જૈન મહારાષ્ટ્રી ભાષામાં છે, હરિભદ્રની અન્ય રચનાઓની ભાષા પણ જૈન મહારાષ્ટ્રી જ છે, જ્યારે ‘પચ્ચસૂત્ર’ ની ભાષા અર્ધમાગધી-ગદ્યાત્મક છે, તેથી આ હરિભદ્રાચાર્યની નહિ, પણ તેમનાથી પૂર્વની રચાયેલી કૃતિ છે,’ એવું તારણ આપે છે.^{૬૨} પરંતુ હરિભદ્રાચાર્યના અન્ય ગ્રંથોની અને પચ્ચસૂત્રની ભાષામાં જણાતું વિલક્ષણ સામ્ય અને ઉપર કહ્યું તેમ સંસ્કૃતસમ-સંસ્કૃતભવ ભાષાપ્રયોગોનું પણ સામ્ય, સ્વયં પ્રમાણિત કરે છે કે આ કૃતિ અર્ધમાગધીમાં નથી, પણ પ્રાકૃતમાં જ છે.

વઢી, ડૉ. કુલકર્ણીની એ દલીલ કે, ‘આ કૃતિ અર્ધમાગધીમાં-ગદ્યમાં છે તેથી તે હરિભદ્રપ્રણીત માની શકાય નહિ, કેમ કે તેમની બીજી કૃતિઓ તો પ્રાકૃતમાં છે’, એ પળ ન માની શકાય તેવી છે. શું એક જ કર્તા જુદી જુદી ભાષાઓ અને શૈલીઓ ન પ્રયોજી શકે ? શું એક કર્તા પદ્યમાં તેમ જ ગદ્યમાં પળ લખી ન શકે ? વસ્તુતઃ આ બાબત તો એક જ કર્તાના વિપુલ ભાષાજ્ઞાનની અને વ્યાપક પ્રતિભાની દ્યોતક બની રહે તેવી છે.

૭. બીજી એક મહત્ત્વની બાબત એ છે કે ‘પંચસૂત્ર’ ચિરન્તનાચાર્ય ની રચના હોવાનું મનાય છે, અને એ ‘ચિરન્તન આચાર્ય’ નું નામ અજ્ઞાત છે એમ માનીને જ આપણે આજપર્યંત ચાલ્યા છીએ. પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ ચિરન્તનાચાર્ય આજે આપણા માટે અવશ્ય ચિરન્તન ગણાય અને તેથી તે કદાચ અજ્ઞાત પળ હોવાનું સ્વીકારી લઈએ. પરંતુ આ.હરિભદ્રસૂરિ માટે આ ચિરન્તનાચાર્ય અને તેમનું નામ અજ્ઞાત હોય એ કેવી રીતે માની શકાય ? ડૉ. કુલકર્ણીએ અનુમાન્યું છે કે આ ચિરન્તનાચાર્ય તે હરિભદ્રસૂરિથી આશરે ૧૦૦ વર્ષ કે તેથી થોડા વધુ વચ્ચત પહેલા થયા હોવા જોઈએ.^{૬૩} અને આપણે પંચસૂત્ર ને Post-canonical રચના માનીને ચાલવાનું હોય તો ડૉ. કુલકર્ણીનું આ અનુમાન સ્વીકારવું જ જોઈએ. હવે વિચારીએ કે પોતાનાથી સો-બસો વર્ષ પૂર્વે જ થયેલા ચિરન્તનાચાર્યના નામથી શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી અજાણ અને અપરિચિત હોય એવું બનવું સંભવિત અને બુદ્ધિગમ્ય ગણાય ચરું ?

વાસ્તવમાં હરિભદ્રસૂરિથી, આ કૃતિની જેમ જ તેના કર્તા પળ-જો હોય તો-અજાણ્યા ન જ હોઈ શકે. અને જો તે પોતે આ સૂત્રકારને જાણતા હોય તો તેમનો નામોલ્લેખ કર્યા વિના ન જ રહે. છતાં તેમણે તેમ નથી કર્યું, તે મુદ્દો આપણને તેમને જ સૂત્રકાર તરીકે માનવા તરફ દોરી જાય છે.

ઊપરની વિસ્તૃત વિચારણાનું ફલિત એ છે કે ‘પંચસૂત્ર’ ની ટીકાની જેમ જ, તેના મૂળ સૂત્રના પ્રણેતા પળ શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ જ છે ; અને એ સિદ્ધ થવાની સાથે જ, આ લેખના આરંભમાં આપેલા, પ્રો. વી. એમ. શાહ, પ્રો. કે. વી. અભ્યંકર, પ્રો. એ. એન. ડા. વી. એમ. કુલકર્ણી - એ ચાર વિદ્વાનોએ

નોંધેલી ને પરંપરાગત રીતે પ્રવર્તતી માન્યતા અને તેને પોષનારી યુક્તિઓ આપોઆપ નિર્બળ તથા નિર્મૂળ ઠરે છે. ચિરન્તનો એટલે પ્રાચીન કોઈ એક કે અનેક આચાર્યો દ્વારા આ સૂત્રો રચાયાં હશે એવી, અને એ ચિરન્તનોએ પોતે અજ્ઞાત રહેવાનું પસંદ કરીને આ સૂત્રોને સમસ્ત સંઘની મિલ્કત થવા દીધી હશે એવી તમામ કલ્પનાઓ પળ, આથી, વ્યર્થ બને છે.

પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ કૃતિ હરિભદ્રસૂરિકર્તૃક હોવા છતાં તેના કર્તા વિશે ભ્રાંતિ / ગરબડ ક્યાંથી / ક્યારે જન્મી ?

આ અંગે વિચાર અને તપાસ કરતાં જણાય છે કે વિક્રમના પંદરમા સૈકામાં કે તે આસપાસ આ ગરબડ શરૂ થઈ હોવી જોડે. ‘પંચસૂત્ર’ ની ઉપલબ્ધ ત્રણ પ્રાચીન તાડપત્રીય પ્રતિઓમાં, જે ૧૨માથી ૧૪મા સૈકાના ગાઢાની હોવાનો પૂરો સંભવ છે તેમાં, મુનિ શ્રીજંબૂવિજયજીએ નોંધ્યું છે તેમ, ક્યાંય તેના કર્તા વિશે નોંધ છે નહિ. તેમાં તો ફક્ત ‘સમત્તં પંચસૂત્ર’^{૬૪} એ પ્રકારનો જ નિર્દેશ છે. આ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે કે તે ગાઢામાં આના કર્તૃત્વ વિશે કોઈ ગરબડ નહિ હોય.

૧૫મા શતકમાં કોઈ વિદ્વાન સાધુએ તૈયાર કરેલી મનાતી ‘બૃહટ્ટિપનિકા’ નામની જૈન ગ્રંથોની સૂચિમાં સૌ પ્રથમ આવી નોંધ જોવા મળે છે.

પાંચસૂત્રં પ્રાકૃતમૂલમ્ , સૂત્રાણિ ૨૧૦.

વૃત્તિશ્ચ હરિભદ્રી ૮૮૦.^{૬૫}

આ નોંધમાં ‘પંચસૂત્ર’ ના કર્તા વિશે કોઈ ઉલ્લેખ નથી, અને તેની ટીકા ‘હરિભદ્રી’ છે તેવી નોંધ છે. તે ઉપરથી ભ્રાંતિ પેદા થઈ હોય તો ના ન કહેવાય. જોકે જરાક સૂક્ષ્મ રીતે આ નોંધને વિચારીએ તો ‘પાંચસૂત્રં પ્રાકૃતમૂલમ્ , સૂત્રાણિ ૨૧૦ વૃત્તિશ્ચ હરિભદ્રી ૮૮૦’ આમ સઙ્ગ ગોઠવીને તેનો અર્થ એવો કરીએ કે ‘પંચસૂત્ર-પ્રાકૃતભાષામાં મૂળ, સૂત્ર ૨૧૦ ; અને (તેની) વૃત્તિ (શ્લોકમાન ૮૮૦) - હરિભદ્રીય’, તો આમ ‘ચ’ શબ્દની સહાયથી સૂત્ર ને વૃત્તિ - બન્ને માટે ‘હરિભદ્રી’ શબ્દ પ્રયોજાયો હોવાનું (અને ‘વૃત્તિ’ શબ્દની સાથે આવી જવાને કારણે સ્ત્રીલિંગે તે પ્રયોજાયો હોવાનું) નકારી ન શકાય. અલબત્ત, આ જરાક

ક્લિષ્ટ કલ્પના છે ; અને સામાન્યતઃ તો સૌ, સૂત્રકારનું આમાં નામ નથી, ફક્ત વૃત્તિપરક જ ‘હરિભદ્રી’ એવો ઉલ્લેખ છે, તેવો સહેલો અર્થ જ માનવા પ્રેરાય. પણ આ નોંધમાં સૂત્રકારના નામ પરત્વે ‘ચિરન્તનાચાર્યકૃતં’ કે ‘અજ્ઞાતકર્તૃકં’ એવું કશું જ છે નહિ, એ નોંધપાત્ર બાબત છે, અને તે ઉપરના ક્લિષ્ટ લાગતાં અર્થઘટનને પુષ્ટિ આપનારી બાબત બને છે. પણ આવું કાંઈક વિચારવાને બદલે કોઈકે આ સૂત્રને, આવી નોંધ જોઈને, અજ્ઞાતકર્તૃક કલ્પી લીધું હોવું જોઈએ. અને તેથી / ત્યાંથી જ ગરબડનો આરંભ થયો હશે.

આ પછી, સત્તરમા શતકમાં લખાયેલી ‘પંચસૂત્ર’ની બે હસ્તપ્રતોની પુષ્પિકાઓ જોતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે એ સમયમાં કે એથી થોડા પહેલાના સમયથી, સૂત્રકાર અને ટીકાકાર જુદા જુદા હોવાની અને સૂત્રકારનું નામ અજ્ઞાતપ્રાય હોવાથી ભ્રાંતિ સ્થિર થઈ ગઈ હશે. આ પુષ્પિકાઓ આ પ્રકારની છે : ‘સમત્તં પञ्चસૂત્રકં ॥ છ ॥ કૃતં ચિરન્તનાચાર્યૈર્વિવૃતં ચ યાકિનીમહત્તરાસૂનુ-શ્રીહરિભદ્રાચાર્યૈઃ॥’^{૬૬}

કદાચ આ અરસામાં લખાયેલી કોઈ બીજી હસ્તપ્રતોમાં પણ આવી પુષ્પિકા હોય તો તે સંભવિત છે. અને આવા જ ઉલ્લેખોને લીધે ‘પંચસૂત્ર’ ના કર્તા વિશે ભ્રાંત ધારણા અને પરંપરા પેદા થઈ હોય એ સમજવું હવે અઘરું નથી. આવી ગરબડ પેદા કરનારી પુષ્પિકાઓનું સીધું પરિણામ એ આવ્યું કે ‘પંચસૂત્ર-ટીકા’ ને અંતે ટીકાકારે એટલે કે ગ્રંથકારે ‘પંચસૂત્રકટીકા સમાપ્તા’ એવા વાક્યની પછી મૂકેલ ‘કૃતિઃ સિતામ્બરાચાર્યહરિભદ્રસ્ય, ધર્મતો યાકિનીમહત્તરાસૂનોઃ’ એ વાક્યને ‘પંચસૂત્ર’-મૂળ સૂત્ર તથા ટીકા- એ બન્નેના સંદર્ભમાં લેવાને બદલે, આ વાક્ય ફક્ત ટીકાપરક છે એવું માની લેવામાં આવ્યું.

અને, આ માન્યતાને પોષણ આપે તેવી બીજી બાબત એ છે કે શ્રીહરિભદ્રાચાર્યની કોઈપણ કૃતિના અંતભાગમાં ‘ભવવિરહ’ શબ્દ હોય જ છે, તે આ સૂત્રના અંતમાં ક્યાંય જોવા મળતો નથી. આથી આ સૂત્ર ભવવિરહાઙ્ક આચાર્યનું નથી એ માન્યતા વધુ ટૂઠ થઈ પડી.

હવે જ્યારે આપણને જાણ થાય છે કે આ રચના ‘ચિરન્તનાચાર્ય’ ની

હોવાની માન્યતા તો સત્તરમા શતક કરતાં બહુ વધુ જૂની નથી ત્યારે, અને ઉપર વિસ્તારથી ચર્ચેલા, આ સૂત્ર હરિભદ્રસૂરિ-પ્રણીત હોવા અંગેના પ્રમાણો પ્રાપ્ત થયાં છે ત્યારે, પંચસૂત્રના અંતે મૂકેલું ‘કૃતિ: સિતામ્બરા૦’ એ વાક્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીનું પોતાનું જ છે અને તે, સૂત્ર તથા ટીકા-બંનેના સંદર્ભમાં પ્રયોજાયેલું છે, એ નક્કી થાય છે. વળી, ‘ભવવિરહ’ શબ્દનો સાક્ષાત્ પ્રયોગ ભલે નથી થયો, પણ ભંગ્યંતરથી એ શબ્દનો ભાવ તો કર્તાએ મૂક્યો છે. ‘ભવવિરહ’ એટલે ‘મોક્ષ’. તેની યાચના કે આશંસા તેમણે દરેક કૃતિને અંતે કરી હોય છે. સામાન્યતઃ આ આશંસા ‘ભવવિરહ’ શબ્દ દ્વારા નિષેધાત્મક કે નકારાત્મક રૂપે-ભવનો વિરહ (મોક્ષ) હો !-એ રીતે તેઓ રજૂ કરે છે. ‘પંચસૂત્ર’ ના છેલ્લા વાક્યમાં પણ કર્તાએ મોક્ષની આશંસા તો વ્યક્ત કરી જ છે, પણ તે વિરહ શબ્દથી નહિ, કિંતુ ‘નિ:શ્રેયસ’ શબ્દ દ્વારા. વિધેયાત્મક કે હકારાત્મક રૂપે કરી છે. જુઓ પંચસૂત્રનું અંતિમ વાક્ય:

‘एसा करुण त्ति वुच्चइ एगंतपरिसुद्धा अविराहणाफला
तिलोगनाहबहुमाणेणं निस्सेयससाहिग त्ति पव्वज्जाफलसुत्तं ॥’^{૬૭}

જો વિરહ શબ્દ માટે જ આગ્રહ સેવવામાં આવે, તો તે આ ‘પંચસૂત્ર’ની હરિભદ્રસૂરિ-પ્રણીત મનાતી ટીકાના અંતભાગમાં પણ ક્યાંય ‘વિરહ’ શબ્દ જોવા મળતો નથી, તેથી ટીકાને પણ હરિભદ્રસૂરિ-પ્રણીત માનવામાં વાંધો આવશે. આથી ‘નિ:શ્રેયસ’ શબ્દને જ ભવવિરહનો પર્યાય સમજીને આ કૃતિને શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ સાથે સાંકળવામાં પૂરતું ઔચિત્ય છે.

શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત ગ્રંથ વિશે પ્રાચીન ગ્રંથકારો કે વૃત્તિકારો કોઈ નોંધ કે નિર્દેશ આપે છે કે કેમ ? તે દિશામાં ઓળખ કરતાં નીચે નોંધેલા બે ઉલ્લેખો મળી આવે છે.

હરિભદ્રસૂરિએ કયા કયા ગ્રંથો રચ્યા છે એની નોંધ પ્રાચીન તેમ જ અર્વાચીન લેખકોએ આપી છે. તેમાં આપણે અહીં પ્રાચીન નોંધો વિશે વિચારીશું.

(૧) ‘ગણહરસદ્ધસયગ’ ઉપર સુમતિગણિએ વિ.સં.૧૨૯૫માં સંસ્કૃતમાં બૃહદ્વૃત્તિ રચી છે. ગા. ૫૫ની વૃત્તિમાં એમણે હરિભદ્રસૂરિની કૃતિઓ ગણાવી છે.

પન્ચવસ્તુક-ઉપદેશપદ-પન્નાશક-અષ્ટક-ષોડશક-વિંશિકા-
લોકતત્ત્વનિર્ણય-ધર્મબિન્દુ-યોગબિન્દુ-યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-દર્શનસપ્તતિકા-
નાનાચિત્રક-બૃહન્મિથ્યાત્વમથન-પન્ચસૂત્રક-સંસ્કૃતાત્માનુશાસન-
કોશાદિ-શાસ્ત્રાણાં ગાવઃ ॥

‘ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ’ (પૃ. ૫૨)માં નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે ૧૧૧ ગ્રંથોનો
ઉલ્લેખ છે : (પ્રબંધકોશ, પૃ. ૨૫)

૧. અનેકાંતજયપતાકા, ૨. અષ્ટક, ૩. નાણાયત્તક, ૪. ન્યાયા-
વતારવૃત્તિ, ૫. પંચલિંગી, ૬. પંચવસ્તુક, ૭. પંચસૂત્રક, ૮. પંચાશત્ ,
૯-૧૦૮. સો શતક, ૧૦૯. શ્રાવકપ્રજ્ઞસિ, ૧૧૦. ષોડશક, ૧૧૧. સમરા-
દિત્યચરિત્ર.^{૬૮}

આ ઉલ્લેખ દ્વારા સ્પષ્ટ છે કે ‘પન્ચસૂત્રક’ એ શ્રી હરિભદ્રાચાર્યની જ કૃતી
હતી, અને તે વિશે, ચૌદમા સૈકા સુધી તો કોઈ વિસંવાદ ન જ હતો.

શ્રી હી. ર. કાપડિયા નિર્દેશે છે તેમ તો ગણધરસાર્ધશતકની પદ્યમંદિરગણિ
(સં. ૧૬૭૬) કૃત વૃત્તિ પળ ઉપરોક્ત યાદીને જ દોહરાવે છે ; તેથી સત્તરમા
શતકમાં પળ ‘પંચસૂત્ર’ અન્ય કર્તાનું હોવાની ધારણા જાણી પ્રચલિત ન હતી તે
સિદ્ધ થઈ શકે છે. આમ, અંતરંગ અને બહિરંગ પરીક્ષણોના પરિપાકથી પ્રાપ્ત થતાં
પ્રમાણોના આધારે પન્ચસૂત્ર મૂળ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકર્તૃક જ હોવાનું સિદ્ધ થાય છે.

આ પન્ચસૂત્ર એ શ્રીહરિભદ્રાચાર્યના જીવનની પરવર્તી એટલે કે જીવનના
સંધ્યાકાળે તેમણે રચેલી, પોતાના જીવનના તથા જીવનભર કરેલા શાસ્ત્રસેવનના
નિષોદ્ધરૂપ રચના હોવી જોઈએ. યોગમાર્ગમાં, યોગની ઉન્નત ભૂમિકા પર સ્વયં
આરૂઢ થઈ ગયા પછીની સહજ આત્મમસ્તીની અનુભૂતિની સહજ અભિવ્યક્તિરૂપ
આ કૃતિ હોય તો ના નહિ. ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ માં ચર્ચેલી યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ
આ સૂત્રમાં એકદમ ટૂંકાં વાક્યોમાં પળ સંભવતઃ ત્યાં કરતાં વધુ સરસ રીતે રજૂ
થઈ છે તે જોતાં, તેમ જ ‘પન્ચસૂત્ર-વૃત્તિ’ માં એક સ્થાને ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ નું^{૬૯}
ઉદ્ધરણ પોતે જ ટાંક્યું છે તે જોતાં, આ કૃતિ, ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ વગેરે ગ્રંથોની
રચના પછીથી જ રચાઈ હશે તેમ માની શકાય. તેઓએ પહેલાં અન્યાન્ય વિષયોના

अनेक ग्रंथो रच्या हशे, अने जीवनना उत्तरार्धमां, वार्धक्यने खोळे बेठा हशे तेवा काळमां, योगविषयक ग्रंथो रच्या हशे, अने तेमां पण 'पञ्चसूत्र' नुं स्थान सौथी छेल्लुं के छेल्ली कृतिओ पैकी एक तरीकेनुं हशे. प्रो. अभ्यंकर पण आ मुद्दा परत्वे पोतानो मत आवो ज नोंधे छे :

‘एतै रचितानां तेषां तेषां ग्रन्थानां क्रमप्रतिपादने टीकाग्रन्थाः प्रायः प्रथमं रचिता अनन्तरं धर्मकथा रचितास्तदनन्तरमनेकान्तजयपताका-लोकतत्त्वनिर्ण-यादयः प्राधान्येन जैनसिद्धान्तप्रतिपादनपरा ग्रन्था निर्मितास्तदनन्तरं षड्दर्शनसमु-च्चय-शास्त्रवार्तासमुच्चय-पञ्चाशकादयो दर्शनग्रन्थास्तदनन्तरं च योगदर्शनप्रति-पादकौ योगबिन्दु-योगदृष्टिसमुच्चयौ रचिताविति भाति । सर्वेषामन्ते परिणतप्रज्ञैरे-भिरागमसारभूतः स्वकीयग्रन्थप्रतिपादितानां विविधानां विषयाणां सङ्ग्रह-स्थानभूतश्चासौ विंशतिविंशिकानामा ग्रन्थो निर्मायीति ।’^{१०} आमां आपणे हवे उमेरी शकीए के ‘तदन्तरं योगमार्गारूढैरेभिरन्तिमतमे निजे जीवनभागे पञ्चसूत्रकस्य सटीकस्य रचना सन्दृष्ट्वा स्यादिति ।’

उपरनी चर्चाथी एवी कल्पना स्फुरे छे के आपणे त्यां कदाच बे प्रकारनी ग्रंथरचना-पद्धति हशे : १. उत्तरोत्तर ग्रंथोमां पूर्व पूर्व ग्रंथ-प्रतिपादित विषयनुं विस्तरण करवानी पद्धति ; अने २. पूर्व पूर्व ग्रंथोमां निरूपित विषयोनी उत्तरोत्तर ग्रंथोमां संक्षेप करवानी पद्धति. भगवान हरिभद्रसूरि विशे एम कही शकाय के तेमणे आ बीजी पद्धति अपनावी होवी जोईए. स्पष्टताथी समजाववा माटे आम कही शकाय के तेमणे :

१. पञ्चाशक
२. विंशिका
३. षोडशक
४. अष्टक
५. पञ्चसूत्रक

आ क्रमे पोतानी कृतिओ रची होय तो ते बनवाजोग छे.

अंतमां उमेरुं जोईए के श्रीहरिभद्राचार्यनी प्रसिद्धि १४४४ प्रकरणोना

પ્રણેતા લેખે આપણે ત્યાં છે. તેમના રચેલાં થોડાંક પ્રકરણો તથા થોડાંક ટીકાગ્રંથો (જેના મૂળ ગ્રંથો અન્ય મહર્ષિ-રચિત હોય) ઉપલબ્ધ છે. એમાં આપણી પાસે જે થોડાંક પ્રકરણ ગ્રંથો-ખાસ કરીને જે ગ્રંથોનાં નામોમાં સંખ્યાવાચક શબ્દો પ્રયોજાયા છે તે ગ્રંથો-ઉપલબ્ધ છે તેમાં, 'પञ्चसूत्र' પળ હરિભદ્રસૂરિકર્તૃક હોવાનો નિર્ણય થવાથી, ઁક ઉત્તમોત્તમ કૃતિનો-પ્રકરણનો ઉમેરો થાય છે, જે ઘણા સદ્ભાગ્યની અને હર્ષની ઘટના છે.

ટીપ્પણો

૧. બી.ઁલ.સિરિઝ ક્ર.૨ ; આચાર્યશ્રીહરિભદ્રસૂરિગ્રન્થમાલા ક્ર.૧
પ્રધાનસંપાદક: વા.મ. કુલકર્ણી, સં.મુનિ જંબૂવિજયજી, ઈ. ૧૯૮૬.
૨. પંચસુત્રં, સંપા. વી.ઁમ.શાહ, ઈ.૧૯૩૪. Introduction p.17.
૩. ઁજન, પૃ.૨૦.
૪. ઁજન, Foreword p.69.
- ૫-૬. પञ्चसूत्रकम् , સં. મુનિ જંબૂવિજય, ઈ.૧૯૮૬. Introduction p.33.
૭. ઁજન, પ્રસ્તાવના પૃ. ૪-૫.
૮. ઁજન, પૃ. ૮૦.
૯. ઁજન, પૃ. ૭૯.
૧૦. ઁજન, પૃ. ૮૧.
૧૧. ઁજન, પૃ. ૮૦.
૧૨. ઁજન, પ્રસ્તાવના-પૃ. ૩.
૧૩. ઁજન, પૃ. ૮૦-૮૧.
૧૪. ઁજન, પૃ. ૨૪.
- ૧૫-૧૬. ઁજન, પૃ. ૮૦-૮૧.
- ૧૭-૧૮. ઁજન, પૃ. ૨૪.
૧૯. ધર્મપરીક્ષા, પ્રકાશક: જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભા, અમદાવાદ, વિ.સં. ૧૯૯૮, પૃ. ૨૩-૨૪.
૨૦. પञ्चसूत्रकम् , સં. મુનિ જંબૂવિજય, ઈ. ૧૯૮૬, પ્રસ્તાવના પૃ. ૪.

२१. एजन, पृ. ५०-५३-५४.
२२. विंशतिर्विशिका, सं. के. वी. अभ्यंकर, ई. १९३२, पृ. ७०.
२३. षोडशकप्रकरणम्, प्र. श्रीमहावीरस्वामी जैन संघ-मुंबई, ई. १९८४, पृ. ७०.
२४. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ४५-४६.
२५. विंशतिर्विशिका, सं. के. वी. अभ्यंकर, ई. १९३२, पृ. ३७.
२६. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ५७.
२७. षोडशकप्रकरणम्, प्र. श्रीमहावीरस्वामी जैन संघ-मुंबई, ई. १९८४, पृ. १०.
२८. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ५८.
२९. षोडशकप्रकरणम्, प्र. श्रीमहावीरस्वामी जैन संघ-मुंबई, ई. १९८४, पृ. १०.
३०. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ७०.
३१. विंशतिर्विशिका, सं. के. वी. अभ्यंकर, ई. १९३२, पृ. ६१.
३२. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ७५.
३३. विंशतिर्विशिका, सं. के. वी. अभ्यंकर, ई. १९३२, पृ. ६३.
३४. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ६८.
- ३५-३६. विंशतिर्विशिका, सं. के. वी. अभ्यंकर, ई. १९३२, पृ. ६३.
३७. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ७३.
३८. विंशतिर्विशिका, सं. के. वी. अभ्यंकर, ई. १९३२, पृ. ६.
- ३९-४०. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ३.
४१. विंशतिर्विशिका, सं. के. वी. अभ्यंकर, ई. १९३२, पृ. ४-५-६.
४२. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ७१.
- ४३-४४. विंशतिर्विशिका, सं. के. वी. अभ्यंकर, ई. १९३२, पृ. ११-१२.
- ४५-४६-४७. पञ्चसूत्रकम्, सं. मुनि जंबूविजय, ई. १९८६, पृ. ३७-४०.
४८. एजन, पृ. ७३.
४९. हारिभद्रयोगभारती, प्र. दिव्यदर्शन ट्रस्ट, मुंबई, सं. २०३६, पृ. १२३.

૫૦. એજન, પૃ. ૨૮૬.
 ૫૧. વિંશતિવિંશિકા, સં. કે. વી. અભ્યંકર, ઈ. ૧૯૩૨, પૃ. ૬.
 ૫૨. ષોડશકપ્રકરણમ્ , પ્ર. શ્રીમહાવીરસ્વામી જૈન સંઘ-મુંબઈ, ઈ. ૧૯૮૪, પૃ. ૮૫.
 ૫૩. પંચસૂત્રકમ્ , સં. મુનિ જંબૂવિજય, ઈ. ૧૯૮૬, પૃ. ૭૩.
 ૫૪. એજન, પૃ. ૭૬.
 ૫૫. વિંશતિવિંશિકા, સં. કે. વી. અભ્યંકર, ઈ. ૧૯૩૨, પૃ. ૨૪.
 ૫૬. ષોડશકપ્રકરણમ્ , પ્ર. શ્રીમહાવીરસ્વામી જૈન સંઘ-મુંબઈ, ઈ. ૧૯૮૪, પૃ. ૮૫.
 ૫૭. પંચસૂત્રકમ્ , સં. મુનિ જંબૂવિજય, ઈ. ૧૯૮૬, પૃ. ૭૮-૭૯.
 ૫૮. હારિભદ્રયોગભારતી, પ્ર. દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ, મુંબઈ, સં. ૨૦૩૬, પૃ. ૧૨૯.
 ૫૯. પ્રાકૃત વ્યાકરણ, લે. પં. બેચરદાસ દોશી, પ્ર. ગુજરાત પુરાતત્ત્વમંદિર-અમદાવાદ, ઈ. ૧૯૨૫, 'પ્રવેશ'-પૃ. ૧૨.
 ૬૦. પંચસૂત્રકમ્ , સં. મુનિ જંબૂવિજય, ઈ. ૧૯૮૬, પૃ. ૩.
 ૬૧. એજન, પૃ. ૧૧-૧૩-૩૬.
 ૬૨-૬૩. એજન, Introduction પૃ. ૩૩.
 ૬૪. એજન, પ્રસ્તાવના, પૃ. ૪.
 ૬૫. એજન, પ્રસ્તાવના, પૃ. ૩.
 ૬૬. એજન, પ્રસ્તાવના, પૃ. ૪.
 ૬૭. એજન, પૃ. ૮૦
 ૬૮. હરિભદ્રસૂરિ: જીવન અને કવન, લે. હીરાલાલ ર. કાપડિયા, પૃ. ૪૮-૪૯ (ઉત્તરખંડ), પ્ર. પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર, વડોદરા.
 ૬૯. પંચસૂત્રકમ્ , સં. મુનિ જંબૂવિજય, ઈ. ૧૯૮૬, પૃ. ૬૬.
 ૭૦. વિંશતિવિંશિકા, સં. કે. વી. અભ્યંકર, ઈ. ૧૯૩૨, પ્રાસ્તાવિકં નિવેદનં પૃ. ૭.

શબ્દ પ્રયોગોની પગદંડી પર ઓલું , પેલું , અલી !, અલ્યા !

હરિવલ્લભ ભાયાળી

પ્રા. આરઓ (= સં. આરાત્) ‘પહેલાં’ ।

(જુઓ ટર્નર કં. ડિ. ઇં. લેં. ક્રમાંક ૧૨૯૫)

જૂ. ગુજ. અરહુ, અરહું, અહરું, અહુ, અરું ‘પાસેનું’ અહરું ‘વધુ પાસેનું’ ।
અરહું-પરહું, અહરું-પહરું, અરું-પરું । ‘પાસેનું-આગેનું’ ।

અરહડં, અરહું, અહરડં, અહુરડં, ઓહરહડં ‘ઓરું’ ।

અરહાં-પરહાં ‘પાસે-આગે’ ।

(જયંત કોઠારી : ‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી શબ્દકોશ’)

અરહુ પહેલાં ક્રિયા-વિશેષણ હતું. પછી વિશેષણ તરીકે તેનો પ્રયોગ થવા લાગ્યો. ‘ર-હ’નો વ્યત્યય, ‘હ-ર્’ જોડાઈ જવા, પછીથી હકારનો હુકાર, અને હકારનો લોપ—એ ફેરફારો વડે જૂ.ગુ. નાં વિવિધ શબ્દરૂપોનો ખુલાસો મળી રહે છે ।

પ્રાકૃત ભૂમિકામાં સ્થલ-કાલ-વાચક કેટલાંક ક્રિયા-વિશેષણો પરથી -ઇલ્લ- પ્રત્યય વડે વિશેષણો સધાયાં છે — અગિલ્લ ‘આગલું’, પહિલ્લ ‘પહેલું’, પચ્છિલ્લ ‘પાછલું’ અને તે અનુસાર આર ઉપરથી આરિલ્લ (દે.ના. ૧,૬૩) ‘નિકટના સમયનું, હમણાંનું’ અને પર ઉપરથી પરિલ્લ ।

સમાન-વર્ણ-લોપના વલણને પરિણામે અરિલ્લ > આઇલ્લ, પછી અઇલ, અને પરિલ્લ-પઇલ્લ. અર્વા. ગુજ. માં એલું, પેલું ।

પછીથી આર નું સ્થાન અવર લેતાં અરહુ-પરહુ ને બદલે ઓરહુ-પરહુ ‘ઓરું-પરું’ એવં જોડકું પ્રચલિત થયું । તે અનુસાર ઓરિલ્લ-પરિલ્લ, ઓઇલ્લ-પઇલ્લ અને અર્વા. ગુજ. ઓલું, પેલું ।

એ પરિસ્થિતિમાં એલું વિશિષ્ટ અર્થમાં વપરાતો થયો, કોઈ નિકટમાં રહેલી વ્યક્તિને બોલાવવા કે તેનું ધ્યાન ઁંચવા ‘એલા એલા એ !’ એવો પ્રયોગ સામાન્ય છે । તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીલિંગ રૂપ ‘એલી’, પાસે રહેલી સ્ત્રીને બોલાવવા, અને પત્નીનું નામ લેવાના નિષેધને લીધે પત્નીને બોલાવવા વગેરે માટે પ્રચલિત છે । ક્વચિત ‘મારી એલી’ વગેરે જેવામાં નામ તરીકે પણ વપરાય છે ।

उच्चारणना सरलीकरणथी एली ने बदले अली, अने ओलो, ओल्यो-
नुं संबोधन अल्या, ल्या पण बोलीओमां प्रचलित छे ।

हांउं

हांउं एटल 'हा', 'बस', 'पूरतुं छे' एवा अर्थोमां केटलीक बोलीओमां
प्रचलित छे । बृह. गु. को. मां तेने खानुकारी कह्यो छे । हकीकते तेना मूळमां
सं. आम् + खलु 'हा, खरेखर (भाखाचक)' छे । पछी प्रा. आं + हु, गुज.
हांउ, हांउं ए क्रमे शब्द सधायो छे ।

हाय

'हाय !' ए दुःख के शोकनो उद्गार छे । 'हाय रे !' के द्विरुक्त रूपे
'हाय ! हाय !' पण वपराय छे । पछीथी 'तेनी हाय लागी गई', 'हाय-
वोय', 'हाय-वराळ' वगैरेमां ते 'फिकर, चिन्ता', 'अंतरना ऊंडा दुःखनी
बददुआ' वगैरे अर्थमां नाम तरीके वपरातो थयो छे । बृह. गु. को. मां तेने हा
साथे जोड्यो छे ।

हकीकते दुःखवाचक उद्गारो हा ! हे ! मळीने बोल 'हा हे !' परथी
हाए अने पछी हाय ए रीते-तेनुं मूळ सहेजे समजावी शकाय । हिंदीमां पण
हाय छे ।

ए ! एय ! ओ भाई !

प्रयोग : 'ए !', 'ए रमा !'

'एय ! आम आव तो ।'

'ओ भाई ! जरा आघा खसो ।' वगैरे ।

मूळ :

दूरवर्ती दर्शक सर्वनाम अने विशेषण तरीके वपरातो ए अने बोलाववा-
ध्यान खेंचवा संबोधन तरीके वपरातो ए एक ज होवानुं जणाय छे । सं. एषः,

પ્રા. એહો, અપ. એહુ, પછી એહ અને એ.

આ એ ને બદલે વપરાતા એય ના છેવટના યવ માં મૂઝમાં સં. ભારવાચક હી હોય. એહી > એઈ > એય ।

ઓ પળ દૂરવર્તી દર્શક સર્વનામનો સંબોધન તરીકેનો પ્રયોગ છે. સં. ઓષઃ, અપ., ઓહુ, પછી ઓહ, ઓ (= હિંદી વહ). તેને સં. ઉદ્ગાર હો પરથી થયેલો માનવાનું બરાબર નથી લાગતું, કેમ કે ગુજરાતી શબ્દરૂપોમાં આદ્ય હકારના લોપને બદલે. અગ્ર સ્વરની પૂર્વે હકારનો આગમ કરવાનું વલણ છે ।

હેય ! હૈય્યા !

આનંદના, આશ્ચર્યના કે સાનંદાશ્ચર્યના ઉદ્ગાર તરીકે હેય ! વપરાતો હોવાનું આપણે જાણીએ છીએ । વધુ ઉત્કટતા હૈય્યા ! થી વ્યક્ત કરાય છે । કોશોમાં આ નોંધાયા નથી ।

તેમના મૂઝની અટકઝ કરતાં લાગે છે કે સંસ્કૃત નાટકોમાં એવી લાગણીઓના ઉદ્ગાર તરીકે જે હીહી વપરાય છે (વિદૂષક વગેરેની ઉક્તિઓમાં) તેમાંથી જ આ ઋતરી આવ્યો હોય. હીહીનું પછીથી હીહિ અને હકારના આગઝ-પાછઝના સ્વરો ઉપરના પ્રભાવથી હેઙ અને અંતે હેય. હેઙયા ઉપરથી હૈય્યા અને તેમાં અંતે જે યા છે, તેના મૂઝમાં આનંદ અને આશ્ચર્યનો ઉદ્ગાર હા હોય ।

હાંનો ‘બસ’ (સં. અલમ્) એવા અર્થમાં પળ પ્રયોગ જાણીતો છે । (‘હાં ! બસ’, ‘હાં ! હાં ! બસ થયું, હવે વધુ નહીં’) ।

વ્યવહારની નીતિને લગતી એક ઉક્તિમાં પળ તેનો ઉપયોગ થયો છે : જે જમવા બેટું હોય તેને વધુ પીરસવા આવે ત્યારે વિવેક યાતર ના પાડવાનો રિવાજ છે । પળ યાવાની ઇચ્છા હોય તો તેને શીઘ્રામળ આપેલી છે કે જરા ધીમેથી હાં કે હૂં એમ નકારવા માટે કહેવું, પળ જોરથી તે ન બોલવું, નહીં તો પીરસનાર તાળ કરીને પીરસવાને બદલે પીરસ્યા વગર ચાલ્યો જશે :

‘હાં હાં’ દઘાત્ ‘હૂં હૂં’ દઘાત્ , ન દઘાત્ સિહંગર્જનાં ॥

હં , હું

કોઈ નામ દઈને આસપાસ રહેલી વ્યક્તિને બોલાવે ત્યારે, (૧) વાત કરનાર શ્રોતા વક્તા કહેવું સાંભળે છે કે તેના કહેવામાં સંમત છે કે કેમ, તે જાણવા, (૨) કોઈ વાર્તા કહે ત્યારે તેમાં વચ્ચે વચ્ચે તેના શ્રોતાના પ્રતિસાદ તરીકે હોંકારો કરવા કે ભરવામાં આવે છે । એ હં કે હું તરીકે લેખનમાં વ્યક્ત કરાય છે । મોઢું ખુલ્લું રાખીને હોંકારો આપે ત્યારે ઘણુંઘરું તે હં રૂપે સંભળાય છે, પણ બંધ મોઢે ભળાતો હોંકારો હું તરીકે પણ સંભળાય છે અને લેખનમાં વ્યક્ત કરાય છે ।

સં. આમ્ પરથી હં (હિન્દી હાં) ઊતરી આવેલ છે, તેમાં હકારનો અગ્રાગમ થયેલો છે । મોઢું બંધ હોય ત્યારે જીભના પાછળના ભાગમાંથી, ગળામાંથી એ ઉદ્ગાર કઢાતો હોવાથી અને અનુનાસિક / અનુસ્વારનો પ્રભાવ હોવાથી ખુલ્લે મોંએ ઉચ્ચારતા અ સ્વર ને બદલે પૃષ્ઠસ્વર ઊ બોલાય-સંભળાય છે । એટલે કે હં- નું ઉચ્ચારણ હું જેવું થાય છે ।

હુંકારોને બદલે હોંકારો કહેવાય છે, તે હુંકાર દર્પસૂચક હોવાથી, અર્થગૂંચવળ ટાળવા માટે — એવી અટકલ કરી શકાય ।

વાર્તા સાંભળતાં બાલક હોંકારો પૂરે છે, તેનો સંસ્કૃતમાં હું અને હુંકાર રૂપે નિર્દેશ થયો છે. આ સર્વસામાન્ય અનુભવનો બિલ્વમંગલે પોતાના એક મુક્તકમાં સરસ ઉપયોગ કર્યો છે । એ મુક્તક નીચે પ્રમાણે છે — તેમાં યશોદા બાલ-કૃષ્ણને રામ-સીતાની વાર્તા કહે છે અને કૃષ્ણ હોંકારો દે છે :

‘રામો નામ બભૂવ’,

‘હું’,

‘તદબલા સીતેતિ’,

‘હું’,

‘તૌ પિતુર્વાચા પંચવટી-તટે વિહરતાં તામાહરદ્ રાવણઃ ।’

‘નિદ્રાર્થં જનની-કથામિતિ હરેર્હુંકારતઃ શૃણ્વતઃ ।’

‘સૌમિત્રે ક્વ ધનુર્ધનુર્ધનુરિતિ વ્યગ્રા ગિરઃ પાંતુ વઃ ॥

(‘કૃષ્ણકર્ણામૃત’, ૨.૭૨)

[‘प्रभाकचरित’मां (५३, क्रमांक ५७२), तथा ‘प्रबंधकोश’मां (पृ.३९)मां चोथा चरणनुं पाठांतर छे : ‘पूर्व-स्मर्तुखंतु कोप-कुटिला भ्रू-भंगुरा दृष्टयः ॥’]

सूरदासने नामे मळता नीचेना पदमां उपर्युक्त मुक्तकनो आधार लेवायो छे :

‘नंदनंदन ! एक कहुं कहानी ;

रामचंद्र राजा दशरथ के, जनक-सुता जाके घर रानी - १

तात-वचन सुन पंचवटी-वन, छांड चले ऐसी रजधानी

तहां बसत सीता हर लीनी, रजनीचर अभिमानी - २

पहली कथा पुरातन सुन सुन, जननी के मुख-बानी

‘लक्ष्मण ! धनुष धनुष’ कहे टेरत - जसुमति सूर डरानी - ३

તીર્થંકર મહાવીરનું દેહવર્ણન

(જૈન આગમગ્રંથ 'ઔપપાતિકસૂત્ર'ના મહાવીરવર્ણક અને તેના પરની અભયદેવસૂરિની વૃત્તિને આધારે)

હરિવલ્લભ ભાયાણી

તીર્થંકર મહાવીરનું મુખ કાન્તિમાન અને શ્વાસ ઉત્પલના પરિમલ જેવો દેહનો વાન ઉત્કૃષ્ટ હતો.

દેહનું માંસ નીરોગી, અતિ પ્રશસ્ત, નિરુપમ હતું.

ત્વચા, કશી પળ મલિનતા, રજ, પ્રસ્વેદ, કલંકથી મુક્ત હતી.

અગોપાંગ તેજસ્વી હતાં.

મસ્તક, ઉત્તર, છત્રાકાર અને નિબિડ, પિંડીભૂત કેશ વાળું હતું.

કેશ, વિશદ, મૃદુ, સૂક્ષ્મ, શ્લક્ષ્ણ, સ્નિગ્ધ, સુગંધી, પ્રશસ્ય, સુંદર, ધૂંગ અંગાર કાજલ નીલમણિ જેવા શ્યામ, શીમલ્લનાં ફલ જેવા સઘન, સુબદ્ધ હતા.

કેશમૂલ પાસેની ત્વચા, દાડમના પુષ્પનો, સુવર્ણનો વાન ધરાવતી, નિર્મલ, સુસ્નિગ્ધ હતી.

ભાલપ્રદેશ, વ્રણ વિનાનો, પરિમાર્જિત, મનોહર, અર્ધચંદ્રાકાર હતો.

વદન, પૂર્ણચંદ્ર સમાન, સૌમ્ય હતું.

શ્રવણ, લગોલગ, સપ્રમાણ હતા.

કપોલપ્રદેશ, પીન, માંસલ હતો.

ભ્રમર, પાતળી, અભ્રરાજિ જેવી શ્યામ, સ્નિગ્ધ, દીર્ઘ, સહેજ નમાવેલ ધનુષ સમી હતી.

શ્વેત ધૈર્ય પર કાળી કીકી અને લાંબી પાંપણો વાળાં નેત્ર, વિકસિત પુંડરીક સમાં હતાં.

નાક ગરુડ જેવું આયત, સીધું, ઉત્તર હતું.

અધરોષ્ઠ, ભરેલો, પ્રવાલ અને બિંબફલ સમો હતો.

દંતશ્રેણિ, પૂર્ણચંદ્ર, શંખ, દૂધનાં ફીણ, કુંદપુષ્પ, જલશીકર, મૃણાલના
જેવી ધવલ, નિર્મલ હતી.

દાંત, ફાટફૂટ વિનાના, અખંડ, લગોલગ, સુજાત, સ્નિગ્ધ, અનેક છતાં
એક શ્રેણિ જેવા હતા.

તાઢવું અને જીભ, અગ્નિમાં તપાયેલ સુવર્ણ સમાં લાલ હતાં.

દાઢી, અલ્પ, આછી અને શોભીતી હતી.

હડપચી, ભરેલી, માપસર, વાઘના જેવી વિપુલ હતી.

ગ્રીવા, ચાર આંગઢની, સપ્રમાણ, શંખ જેવી હતી.

સ્કંધપ્રદેશ, મહિષ, વરાહ, સિંહ, વાઘ, વૃષભ, ગજરાજના જેવો વિપુલ
અને પ્રમાણસર હતો.

ભુજા, યૂપ જેવી પુષ્ટ, સુસકર, ભરેલા કાંડા વાઢી, સુશિલષ્ટ સઘન
સુબદ્ધ સ્નાઓની ગૂઢ સંધિ વાઢી, નગરદ્વારના આગઢિયા જેવી
વર્તુલ હતી.

બાહુ, નાગરાજના દેહ જેવા હતા.

અગ્રહસ્ત રાતી હથેઢી વાઢા, પુષ્ટ, માંસલુ, મૃદુ, સુલક્ષણ હતા.

આંગઢિયો, સભર ગોઢાકાર કોમઢ હતી.

નખ, સહેજ રતા પાતઢા સ્વચ્છ સ્નિગ્ધ રુચિર હતા.

હસ્તરેખાઓ, દક્ષિણાવર્ત સ્વસ્તિક, સૂર્ય, ચંદ્ર, શંખ, ચક્રનાં ચિહ્નો
વાઢી હતી.

વક્ષઃસ્થઢ, સુવર્ણશિલા જેવું ડઙ્ગવઢ, સમથઢ, પુષ્ટ, વિસ્તીર્ણ,
શ્રીવત્સથી અંકિત હતું.

દેહ, કરોડરઙ્ગુ ન કઢાય તેવો, સુવર્ણકાન્તિ, નિર્મઢ, રોગચિહ્નોથી મુક્તે
હતો.

પડખાં, સહેજ નમતાં, સપ્રમાણ, સુંદર, ભરેલાં હતાં.

રોમાવલિ, ઋજુ, સમ, સૂક્ષ્મ, સંહત, શ્યામ, સ્નિગ્ધ, રમણીય રૂંવાડા
વાઢી હતી.

નાધિ, ગંગાના જમણી બાજુ ઘૂમતા આવર્તના તરંગો જેવા ધંગવાઢી,
સૂર્યકિરણથી વિકસિત પદ્મ જેવી ગંધીર હતી.

મધ્યભાગ, સંહત, મુશઢ દર્પણનો હાથો સોનાની તરવારની મૂઢ અને વજ્ર
જેવો કૃશ હતો.

કટિ, અશ્વ, સિંહના સમી ગોઢાકાર હતી.

ગુહ્યપ્રદેશ, જાતવાન અશ્વના જેવો નિરુપલેપ, પ્રશસ્ત હતો.

ગતિ, ગજવર સમી, પરાક્રમી અને સવિલાસ હતી.

જંઘા, ગજરાજની સૂંઢ સમાન હતી.

ઘૂંટણ, સંપુટ જેવા આને માંસલ હોવાથી ગૂઢ હતા.

પોંઢી, હરણના જેવી, કુરુવિંદ તૃણ જેવી, સૂતરની આંટી જેવી વર્તુલાકાર
ઉત્તરોત્તર પાતઢી થતી હતી.

ચરણાંગુલિ, અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર લઘુ, વચ્ચે વિરલ અવકાશ વાઢી, પુષ્ટ
હતી.

ચરણના નખ, ઉન્નત, પાતઢા, રાતા, સ્નિગ્ધ હતા.

ચરણતઢ, રક્ત કમઢનાં પત્ર સમાં મૃદુ, સુકુમાર, કોમઢ હતાં અને
પર્વત, નગર, મગર, સાગર, ચક્ર જેવાં મંગઢ ચિહ્નોથી અંકિત
હતાં.

દેહકાન્તિ, નિર્ધૂમ પાવક, વિદ્યુત્ , તરુણ રવિકિરણ સમી હતી.

તીર્થંકર મહાવીર આઢ હજાર (એક હજાર ને આઢ ?) પુરુષલક્ષણ
ધરાવતા હતા.

આજના વિજ્ઞાનયુગમાં જૈન જીવવિચારણાની આહારક્ષેત્રે પ્રસ્તુતતા

ડૉ. નારાયણ મ. કંસારા

(૧) જૈન જીવવિચારણા

જૈન ધર્મમાં સ્વીકારવામાં આવેલા નવ મૂળભૂત પદાર્થોમાં એક તે છે જીવ. આ જીવનાં નીચે મુજબના ગુણધર્મો ગંણાવવામાં આવ્યા છે : ચૈતન્યલક્ષણ; પરિણામી; જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, સુખ, દુઃખ, વીર્ય, ભવ્યત્વ, અભવ્યત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રેમયત્વ, પ્રાણધારિત્વ, ક્રોધ વગેરે પરિણતત્વ, સંસારિત્વ, સિદ્ધત્વ, પરવસ્તુવ્યા-વૃત્તત્વ વગેરે સ્વપર પર્યાયો રૂપી ધર્મોથી ભિન્ન છતાં અભિન્નપણું ; કર્તા ; સાક્ષાદ્ ભોક્તા, સ્વદેહપરિમાણવાળો, દરેક શરીરમાં ભિન્ન, પૌદ્ગલિક અને અદૃષ્ટવાન. આ જીવ બે પ્રકારનો હોય છે : મુક્ત અને સંસારી. મુક્ત જીવના સકલ કર્મોનો ક્ષય થઈ ગયેલો હોય છે. સાંસારિક જીવ ચાર પ્રકારનો હોય છે : સુર, નારક, મનુષ્ય અને તિર્યક્. એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય. એમાં પળ એકેન્દ્રિય જીવો પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ પ્રકારના હોય છે.^૧

એકેન્દ્રિય જીવોને સ્પર્શનેન્દ્રિય, કાયબલ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય આ ચાર પ્રાણ હોય છે. દ્વીન્દ્રિય જીવોને આ ચાર ઉપરાંત રસનેન્દ્રિય અને વચનબલ અધિક હોવાથી છ પ્રાણ હોય છે. ત્રીન્દ્રિય જીવોને ઉપર જણાવેલ છ ઉપરાંત ઘ્રાણેન્દ્રિય હોવાથી સાત પ્રાણ હોય છે. ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ઉપર્યુક્ત સાત ઉપરાંત શ્રોત્રેન્દ્રિય હોવાથી આઠ પ્રાણ હોય છે. અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય જીવોને ઉપર મુજબના આઠ ઉપરાંત નેત્રેન્દ્રિય વધુ હોવાથી નવ પ્રાણ હોય છે ; અને સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય જીવોને ઉપર નિર્દેશેલ નવ ઉપરાંત મનોબલ અધિક હોવાથી દસ પ્રાણ હોય છે.^૨

૧. શુભવિજયકૃતા પ્રમાણનયતત્ત્વપ્રકાશિકા સ્વાદ્વાદભાષા (સંપા. નારાયણ મ. કંસાર, Sambodhi, Vol. XVIII, 1992-93), pp. 101-122, પરિ. ૮ સૂ. ૩ (પૃ. ૧૧૬-૧૧૭).

૨. મુનિ શ્રી વિદ્યાવિજયજી - જૈનધર્મ, શ્રી વિજયધર્મસૂરિ ગ્રંથમાલ - ૫૧, ઉજ્જૈન, વિ.સં. ૧૯૯૫, પૃ. ૭૬.

સંસારી જીવોના બીજી દૃષ્ટિએ સ્થાવર અને ત્રસ એવા બે પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે. સ્થાવર જીવો તે છે જેમને કેવળ શરીર જ હોય છે અને તેઓમાં હલનચલનની ક્રિયા પ્રત્યક્ષરૂપે જોવામાં આવતી નથી છતાં આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા અને ગ્રહણ કરવાની પરિગ્રહસંજ્ઞા જોવામાં આવે છે. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય એ પાંચ પ્રકારો સ્થાવર જીવોના છે અને તે એકેન્દ્રિય અથવા દ્વીન્દ્રિય હોય છે. આ વૈજ્ઞાનિક જમાનામાં તો સૂક્ષ્મદર્શક વગેરે યંત્રો દ્વારા પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિમાં ચેતનલક્ષણ જીવ હોવાનું પ્રત્યક્ષ કરી બતાવવામાં આવ્યું છે.^૩ જેને એક જ ઇન્દ્રિય હોય છે. તેવા જીવોને ફક્ત શરીર જ હોય છે. મુખ વગેરે નથી હોતું, તો પળ તેમનામાં ગ્રહણશક્તિ હોવાથી તેઓ આહાર વગેરે કરી શકે છે. જેમ કે, વનસ્પતિ પોતાનો આહાર જમીનમાંથી રસ ચૂસીને મેળવી લે છે. અગ્નિનો આહાર વાયુ છે, અને તે જેટલો જોઈએ તેટલો ગ્રહણ કરી લે છે. દ્વીન્દ્રિય જીવોને શરીર અને મુખ ; ત્રીન્દ્રિય જીવોને શરીર, મુખ અને નાક ; ચતુરિન્દ્રિય જીવોને શરીર, મુખ, નાક અને આંખ ; અને પંચેન્દ્રિય જીવોને આ ચાર ઉપરાંત કાન હોય છે.^૪ કૃમિ, ગંડોલા, જલ્લો, શંખ, કોડા વગેરે જીવો દ્વીન્દ્રિય છે ; કીડી, જૂ, મંકોડા, માંકળ, ઇયલ, ઘીમેલ વગેરે જીવો ત્રીન્દ્રિય છે ; માછી, ભમરો, વીંછી, બગાઈ વગેરે જીવો ચતુરિન્દ્રિય છે ; અને મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, માછલાં, દેવતા અને નારકી આ બધા જીવો પંચેન્દ્રિય છે.^૫

સ્થાવર અને ત્રસ બન્ને પ્રકારના જીવો અપર્યાપ્તા, અર્થાત્ અપૂર્ણ પર્યાપ્તિઓવાળા અને પર્યાપ્તા અર્થાત્ પૂર્ણ પર્યાપ્તિઓવાળા કહેવાય છે. પર્યાપ્તિ એ એક વિશિષ્ટ શક્તિ, જેને લીધે અમુક વસ્તુ ગ્રહણ કરાય છે. જે શક્તિથી આહાર ગ્રહણ કરાય તે *આહાર પર્યાપ્તિ*, જે શક્તિથી શરીરની સંરચના થાય તે *શરીર પર્યાપ્તિ*, જે શક્તિથી ઇન્દ્રિયો કાર્ય કરે છે તે *ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ*, જે શક્તિથી

૩. એજન, પૃ. ૭૭.

૪. એજન, પૃ. ૭૮.

૫. એજન.

શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા થાય છે તે શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાસિ, જે શક્તિથી ભાષા નો વ્યવહાર થાય છે તે ભાષા પર્યાસિ, અને જે શક્તિથી મનનો વ્યાપાર થાય છે તેને મન: પર્યાસિ કહેવામાં આવે છે. એકેન્દ્રિય એવા સ્થાવર જીવોમાં પ્રારંભની ચાર પર્યાસિઓ - અર્થાત્ આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય અને શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાસિઓ હોય છે. દ્વીન્દ્રિય થી ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં મનને બાદ કરતાં બાકીની પાંચ પર્યાસિઓ હોય છે. પંચેન્દ્રિય જીવોમાં સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી એવા બે પ્રકાર છે. જેમને મન નથી હોતું તેવા પંચેન્દ્રિય જીવો અસંજ્ઞી ગણાય છે અને તેમને મન સિવાયની ઉપરની પાંચ પર્યાસિઓ હોય છે, જ્યારે સંજ્ઞી જીવોને ઉપર જણાવેલી છ પર્યાસિઓ હોય છે.^૬

(૨) મોક્ષમાર્ગી આચારવ્યવસ્થા

આ જીવવિચારણાને લક્ષમાં રાખીને મનુષ્યને કર્મોના બંધનમાંથી છોડાવી મોક્ષમાર્ગે વાળવા તથા અંતે નિર્વાણ પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે જૈન તીર્થંકરોએ એક વિશિષ્ટ આધ્યાત્મિક માર્ગ પ્રવર્તાવ્યો જેને આપણે ‘જૈનધર્મ’ તરીકે ઓળખીએ છીએ. કર્મબંધનને લીધે જ જીવ જન્મમરણની ઘટમાળમાં ફસાયેલો રહે છે. અને કર્યબંધનમાંથી છૂટવા માટે જીવે કષાયોમાંથી મુક્ત કરવા ધોર તપશ્ચર્યા જરૂરી છે. આ તપશ્ચર્યાના માર્ગે જીવને ક્રમશઃ વધુને વધુ તીવ્રતાની કક્ષાએ પ્રવૃત્ત કરવા ગૃહસ્થધર્મનાં ચારવ્રતો અને સાધુધર્મનાં પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવાની વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવી છે. ગૃહસ્થ માટેનાં ચાર વ્રતોમાંના પ્રથમ પાંચ ‘અણુવ્રત’ અથવા સૂક્ષ્મ કહેવાય છે, કારણ કે તે સાધુઓનાં પાંચ મહાવ્રતોની તુલનાએ ઘણાં અલ્પ અથવા સ્થૂળ છે. ગૃહસ્થોનાં આ અણુવ્રતો છે :- સ્થૂળ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત, સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત, સ્થૂળ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત, સ્થૂળ મૈથુન વિરમણ વ્રત અને સ્થૂળ પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત ; જ્યારે સાધુઓનાં પાંચ મહાવ્રતો છે :- અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ.

આ પાંચ મહાવ્રતો અને ગૃહસ્થ માટેનાં થોડીક અનિવાર્ય છૂટછાટવાળાં આ જ મહાવ્રતોનાં પાંચ અણુવ્રતો જૈન ધર્મના પ્રાણરૂપ છે. આ પાંચ મહાવ્રતોના

૬. એજન, પૃ. ૭૯-૮૦.

અનુષંગે બાકીનાં સાત વ્રતો પ્રયોજાયાં છે, જેમાંનાં દિગ્વ્રત, ભોગોપભોગ વિરમણ વ્રત અને અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત, એ ત્રણ ગુણવ્રતો કહેવાય છે, કેમકે પાંચ અણુવ્રતોને તે સહાયરૂપ નીવડે છે, જ્યારે છેલ્લાં ચાર અર્થાત્ સામાયિકવ્રત, દેશાવગાસિકવ્રત, પૌષધવ્રત અને અતિથિસંવિભાગવ્રત, શિક્ષાવ્રતો કહેવાય છે, કેમકે તે રોજબરોજ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે.^૭

જે ગૃહસ્થ શ્રાવક આ વ્રતોને સ્વીકારે છે તે શ્રાવક કહેવાય છે, અને પછી ઉત્તરોત્તર એના પાલનમાં સ્થૂલતાથી વધુને વધી સૂક્ષ્મતા આપે છે ત્યારે અંતે તે સાધુ કક્ષાએ પહોંચે છે. આ માર્ગે પ્રયાણ કરી, સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રના બઢે કર્મોના ક્ષય કરી કર્મબંધનોમાંથી છૂટકારા રૂપ નિર્જરા પ્રાપ્ત કરી, ક્રમશઃ શુદ્ધતમ આત્મભાવને પ્રાપ્ત કરી, અંતે જીવ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. જીવવિચારણાનું અંતિમ લક્ષ નિર્વાણ છે, જે મનુષ્ય માત્રનું આ સંસારમાં ચરમ ધ્યેય છે.

જૈનધર્મમાં આ ચરમ ધ્યેયના અનુષંગે સર્વસામાન્ય જૈન ગૃહસ્થ માટે જે વ્રતો પ્રબોધવામાં આવ્યાં છે તેમાંનું પ્રથમ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત આહારને ક્ષેત્ર સાથે સીધું સંકળાયેલું છે, કારણકે તેના પાયામાં અહિંસા એ પ્રથમ મહાવ્રત રહેલું છે. આ મહાવ્રતનો વિસ્તાર ઘણો મોટો છે, પણ આહારના ક્ષેત્રે નિરપરાધી જીવોની હિંસાનો ત્યાગ એમાં સમાવિષ્ટ થયો છે એ દૃષ્ટિએ પ્રસ્તુત વિષય સાથે એનો સંબંધ રહેલો છે.

અહિંસાના અનુષંગે જૈનધર્મમાં દયાને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે. દાન, શીલ, તપ, ભાવ, પરોપકાર વગેરે જેટલી પણ શુભ ક્રિયાઓ છે તે બધાનું મૂલ્ય દયા જ છે, તેથી તે ધર્મની જનની કે મૂળ ગણાઈ છે. અહિંસા અને દયા વચ્ચે ઘણો ફરક છે. કોઈ જીવને હેરાનગતિ ન પહોંચાડવી, મારવો નહિં, સતાવવો નહિં, તેના હૈયાને દુઃખ ન પહોંચાડવું એ ‘અહિંસા’ છે. પરંતુ દયા એ અંતઃકરણનો ભાવ છે. એવો ભાવ જેના હૃદયમાં હોય એ જ અહિંસાનું સેવન કરી શકે. દુઃખીને દેખીને આપણા હૃદયમાં દર્દ થાય અથવા મારી ક્રિયાથી બીજાને દુઃખ

૭. એજન, પૃ. ૪૧.

થશે એવો વિચાર થવો તેને દયા કહે છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં દયાના આઠ પ્રકાર ગણાવ્યા છે : દ્રવ્યદયા, ભાવદયા, સ્વદયા, પરદયા, સ્વરૂપદયા, અનુબંધદયા, વ્યવહારદયા અને નિશ્ચયદયા. આમાંથી દ્રવ્યદયા, સ્વદયા,^૮ પરદયા અને સ્વરૂપદયાનો સીધી કે આડકતરી રીતે આહારક્ષેત્ર સાથે સંબંધ આવે છે.

(૩) આહારનું પ્રયોજન, પ્રકારો અને માનવશરીર માટેની તેની જરૂરિયાત

આહારનું પ્રયોજન કેવળ પેટ ભરવા પૂરતું, તંદુરસ્તી જાળવવા પૂરતું કે સ્વાદ સંતોષવા પૂરતું જ નથી, બલ્કે મન અને ચારિત્ર્યનો વિકાસ કરવાનું પણ છે. ‘જેવો આહાર તેવો ઓડકાર’ અથવા ‘જેવો આહાર તેવો મનુષ્ય’ એ કહેવતો આજના જમાનામાં પણ મનુષ્યને લાગુ પડે છે. માણસનો વિવિધ પ્રકારના ખોરાકનો શોખ તેની વર્તણૂક અને ચારિત્ર્યનો સૂચક બની રહે છે. તેથી આપણા ખોરાકનો ઉદ્દેશ એવો હોવો જોઈએ કે જેથી આપણે જે ખોરાક ખાઈએ તે આપણા શારીરિક, નૈતિક, સામાજીક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને ઉપકારક બને અને સ્નેહ, વાત્સલ્ય, દયા, અહિંસા, શાન્તિ અને એવા બીજા સદ્ગુણોનો પોષક બની રહે.^૯

આપણા આહારના પ્રકારો એવા હોવા જોઈએ જેમાંથી ઊર્જા, સ્વાસ્થ્ય અને ઉષ્મા ઉત્પન્ન થાય. આ માટે આપણા ખોરાકમાં પ્રોટીનો, શર્કરા, વિટામિનો, ખનિજો અને તૈલી પદાર્થો પૂરતા પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ જેથી સારી ગુણવત્તાવાળા નવા કોશો અને લાલ રક્તકણો સતત ઉત્પન્ન થતા રહે. આપણા શરીરમાંના બધા જ કોશો તથા પેશીઓ છ મહીનામાં સાવ જ બદલાઈ જાય છે અને નવી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.^{૧૦} આપણા શરીર અને એમાંના ફેરફારોનો આધાર આપણા ખોરાક પર હોય છે. વઢી આપણો ખોરાક એવો હોવો જોઈએ જેનાથી આપણા શરીરની રોગ-પ્રતિકારક સંરક્ષણ વ્યવસ્થા સચવાઈ રહે અને મજબૂત બને, અને એમાં રોગકારક તથા સ્વાસ્થ્ય વિનાશક તત્ત્વો સદંતર હોવાં જોઈએ. આ માટે કુદરતે

૮. એજન, પૃ. ૬૧-૬૨.

૯. અગ્રવાલ ગોપીનાથ - વેજીટેરિયન ઑર નૉન-વેજીટેરિયન ; યૂઝ યૉર સેલ્ફ (અંગ્રેજી), જૈન બુક એજન્સી, ન્યુ દિલ્હી, પાંચમી આવૃત્તિ, ૧૯૯૧, પૃ. ૫.

૧૦. એજન.

અનેક પ્રકારનાં અનાજ, ફલો, કાષ્ઠફલો, કરિયાણાં, શાક-પાંદડાં વગેરે સરજ્યાં છે, જેમાં પૂરતા પ્રમાણમાં પોષક તત્ત્વો રહેલાં હોય છે. સામાન્યતઃ પુરુષને રોજ ૨૩૫૦ થી ૨૭૦૦ કેલરી, સ્ત્રીને ૧૮૦૦ થી ૨૧૦૦ કેલરી, છોકરાને ૨૪૦૦ કેલરી અને છોકરીને ૨૦૫૦ કેલરી ખોરાક જરૂરી હોય છે. આ માટે અનાજમાંથી ૧૩૮૪, દ્વિદલમાંથી ૨૦૯, શાક-પાંદડાંમાંથી ૪૮, કંદમૂલમાંથી ૭૨, ફલોમાંથી ૨૪, દૂધમાંથી ૧૬૮, તેલિર્બીયામાંથી ૨૨૫ અને સાકરમાંથી ૧૨૦ એમ કુલ મઠીને ૨૨૫૦ કેલરી મઠી રહે છે.^{૧૧}

ઘણા માણસો ભૂખમારને બદલે વધુ પડતા ખોરાકથી જ મરતા હોય છે. વધુ પડતું ખાવા કરતાં થોડુંક ઓછું - પેટ થોડુંક ખાલી રહે તેવી રીતે, ઊનોદર રહીને, ખોરાક લેવો જોઈએ. આપણે જીવવા માટે ખાવું જોઈએ નહીં કે ખાવા માટે જીવવું. આ માટે જેટલા ખોરાકની ભૂખ હોય તેનાથી થોડુંક ઓછું ખાવું જોઈએ. જે લોકો ભૂખ કરતાં વધુ પડતું ખાય છે તેઓ સ્થૂઝતા, આઝસ, અપચો, કબજીયાત અને બીજા રોગોના ભોગ બને છે. મોટા ભાગના રોગોનું કારણ વધુ પડતી ખાણીપીણી જ હોય છે.^{૧૨}

ભૂખ દરેક માણસને વ્યાકુલ કરી મૂકે છે અને માણસને કુમાર્ગે વાળે છે. પળ શરીરની ભૂખ સીમિત હોય છે, અને થોડાક ખોરાકથી તૃપ્ત થઈ શકે છે. કદી ન સંતોષાય તેવી ભૂક તો મનની હોય છે. એને જેટલી સંતોષો એટલી વધુ ભડકે છે અને તે કુટેવોમાં પરિણામી છેતરપીંડી, બીક, તનાવ, ગુસ્સો, ધિક્કાર વગેરેમાં પરિણમે છે.^{૧૩}

જૈન ધર્મમાં અહિંસાની પ્રધાનતાને લીધે જીવહિંસાનો સદંતર નિષેધ હોવાથી માંસાહારને કોઈજ અવકાશ નથી. તેથી જો આજના વૈજ્ઞાનિક યુગને લક્ષમાં રાખી, મનુષ્યના શરીરની શાકાહારી પ્રાણીઓ જેવી જ સંરચના છે.^{૧૪} માંસાહારી પ્રાણીઓ જેવી નથી જ. એ વૈજ્ઞાનિક હકીકતને લક્ષમાં રાખી જૈનધર્મના એક

૧૧. એજન, પૃ. ૬.

૧૨. એજન, પૃ. ૬-૭.

૧૩. એજન, પૃ. ૭.

૧૪. એજન, પૃ. ૮-૯.

માત્ર સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતનો જ સ્વીકાર આવતી એકવીસમી સદીમાં સર્વાનુમતે સ્વીકાર થાય તો જગતમાંના ઘણા રોગોના મૂળ નાબૂદ કરી શકાય. આજનું શરીરવિજ્ઞાન સ્પષ્ટ જણાવે છે કે શાકાહારી પ્રાણીઓના દાંત સપાટ જડબાંમાં બેસેલા હોય છે, અને તેના નખ માત્ર ફળ ફૂલ ચૂંટી શકે તેવા જ હોય છે, જ્યારે માંસાહારી પ્રાણીઓના દાંત અને નખ અળીદાર અને પ્રાણીઓનાં શરીરોને ફાડી નાખે એવા મજબૂત હોય છે. શાકાહારી પ્રાણીઓનું નીચેનું જડબું ઉપરનીચે અને ડાબેજમણે હાલી ચાલી શકે છે જ્યારે માંસાહારી પ્રાણીઓનું નીચેનું જડબું માત્ર ઉપરનીચે હાલી શકે છે. શાકાહારી પ્રાણીઓની જીભ નરમ અને સુંવાળી હોય છે, જ્યારે માંસાહારી પ્રાણીઓની જીભ લાંબી અને ખરબચડી હોય છે અને પાણી બહાર નીકળે છે. શાકાહારી પ્રાણીઓનાં આંતરડાં તેના ધડ કરતાં બારગણાં લાંબા હોય છે જ્યારે માંસાહારી પ્રાણીઓનાં આંતરડા તેમના ધડ કરતાં છ ગણા લાંબા હોય છે. આમ માંસાહારી પ્રાણીઓનાં આંતરડા પ્રમાણમાં વધુ ટૂંકા હોય છે. શાકાહારી પ્રાણીઓ કરતાં માંસાહારી પ્રાણીઓનાં યકૃત અને મૂત્રશય પ્રમાણમાં વધુ મોટા હોય છે. શાકાહારી પ્રાણીઓ કરતાં માંસાહારી પ્રાણીઓના જઠરમાં પડતા પિત્તરસમાં હાઇડ્રોક્લોરિક તેજાબનું પ્રમાણ દસ ગણું વધારે હોય છે. શાકાહારી પ્રાણીઓના મુખમાંની લાલ આલકલી તત્ત્વ ધરાવે છે, જ્યારે માંસાહારી પ્રાણીઓના મુખની લાલ તેજાબ તત્ત્વ ધરાવે છે. શાકાહારી પ્રાણીઓના લોહીમાં ઝૂંચું બ્લડ બી.એચ. હોય છે અને આલકલી તરફી વલણ હોય છે, જ્યારે માંસાહારી પ્રાણીઓના લોહીમાં નીચું બ્લડ બી.એચ અને તેજાબ તત્ત્વ તરફી વલણ હોય છે. શાકાહારી પ્રાણીઓ કરતાં માંસાહારી પ્રાણીઓનું રક્ત-લિપો-પ્રોટીન જુદા પ્રકારનું હોય છે. શાકાહારી પ્રાણીઓ કરતાં માંસાહારી પ્રાણીઓની ઘ્રાણેન્દ્રિય ખૂબ પ્રબળ, અને આંખો રાત્રે જોઈ શકનારી તથા ખૂબ ચમકતી હોય છે. શાકાહારી પ્રાણીઓની તુલનાએ માંસાહારી પ્રાણીઓનો અવાજ ઘણો રૂક્ષ અને ભયપ્રદ હોય છે. શાકાહારી પ્રાણીઓને જન્મતાં જ સાધારણ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે માંસાહારી પ્રાણીઓની દૃષ્ટિ જન્મ પછી અઠવાડીયા સુધી લગભગ શૂન્ય હોય છે. આ બધાં વૈજ્ઞાનિક તથ્યો લક્ષમાં લેતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે મનુષ્ય કુદરતી રીતે મૂલતઃ શાકાહારી પ્રાણી છે. અને પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ

આ કારણે જે સંસ્કારી મનુષ્ય માટે માંસાહારનો નિષેધ કર્યો છે. જૈનધર્મ તો આજના બધા ધર્મોમાં આહારના ક્ષેત્રે સૌથી વધુ વૈજ્ઞાનિક હોવાથી આગામી એકવીસમી સદીમાં તેણે પ્રબોધેલું માત્ર એક સ્થૂલપ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત જ સર્વાંશે સર્વ દેશોમાં સ્વીકાર પામે તો પણ જગતમાં મંગલમયતા વ્યાપી રહે, તો બીજાં વ્રતો સ્વીકાર પામે તો મંગલમયતામાં કેટલી બધી વૃદ્ધિ પામે તેની કલ્પના જ આપણને આનંદવિભોર કરી મૂકે તેમ છે. આ દૃષ્ટિએ ‘સર્વે ભવન્તુ સુખિન:.....’ એ માંગલિક ભાવનાને પ્રત્યક્ષ જીવનમાં સાકાર કરવા માટે જૈનધર્મની જીવવિચારણા ખૂબ મહત્ત્વનો ફાલ્લો આગામી સદીમાં આપી શકે તેમ છે.

મધ્યકાલીન ધર્મ વિષયક પદ્યપરંપરા સંગોષ્ઠી અહેવાલ

શ્રી ભદ્રંકરોદય શિક્ષણ ટ્રસ્ટ, ગોધરાના ઉપક્રમે તા. ૫/૬ ઓક્ટોબર ૧૯૯૭ના દિવસોમાં, શ્રી યશોભદ્ર શુભંકર જ્ઞાનશાળા, મહાવીર જૈન સોસાયટી, ગોધરામાં પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયશીલચંદ્રસૂરિજી મહારાજની નિશ્રામાં ‘મધ્યકાલીન ધર્મવિષય પદ્યપરંપરા’એ વિષય પર એક અપૂર્વ સંગોષ્ઠી યોજાઈ ગઈ. યજમાન શ્રેષ્ઠીશ્રી જયંતિભાઈ કાનજીભાઈ શેઠની સાહિત્યપ્રીતિના બહે સર્વશ્રી જયંત કોઠારી, લાભશંકર પુરોહિત, શિરીષ પંચાલ, રમણ સોની વગેરે આયોજકોના શ્રમનાં સુફલો મુંબઈ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના વિવિધ સ્થળોએથી આવેલ આમંત્રિત શ્રોતાઓએ તથા નગરના સાહિત્ય રસિકો અને ાવકોએ ચાખ્યાં.

સંગોષ્ઠીની અને પહેલા દિવસની પ્રથમ બેઠક સંગોષ્ઠીસંચાલક શ્રી લાભશંકર પુરોહિતે કરેલી શ્રીશંજયવંદના, તીર્થંકરવંદના, શારદાવંદનાથી શરૂ થઈ. ગોધરાના જૈન બાઘતપસ્વી રુચિર મૂકેશભાઈ ચોકસીએ મંગલદીપ પ્રગટાવી સંગોષ્ઠીનું વિધિવત્ ઉદ્ઘાટન કર્યું હતું. આચાર્યશ્રી વિજયશીલચંદ્રસૂરિજીના મંગલાચરણ પછી સંગોષ્ઠીમાં પધારેલા શ્રોતાવક્તાઓનું હાર્દિક સ્વાગત પ્રા. વિનોદ ગાંધીએ કર્યું હતું. પ્રા. વિનોદ ગાંધીએ યોગ્ય રીતે ગોધરામાં જન્મેલ પૂ. રંગઅવધૂત મહારાજ અને કવિશ્રી પૂજાલાલ દલવાડીને યાદ કર્યા હતા. ‘મીની ક્ષણોનો વૈભવ’ અને ‘અમારી ઘોષણાનો દસ્તાવેજ’ના સર્જક પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયશીલ-ચંદ્રસૂરિજીના ચાતુર્માસથી ગોધરાની ધરા ધન્ય બની છે, એવું સંવેદન વ્યક્ત કરતાં સ્વાગતકારે ડૉ. સિતાંશુ યશસ્વિન્દ્ર, ડૉ. ગુણવંત શાહ, શ્રી ગુલાબદાસ બ્રોકર આદિ શુભેચ્છકોના સંદેશો બદલ તેઓ સહુનો આભાર માન્યો હતો. પ્રથમ બેઠકના પ્રાસ્તાવિક વક્તવ્યમાં સંયોજકશ્રી શિરીષ પંચાલે સંગોષ્ઠીનો હેતુ સ્પષ્ટ કર્યો હતો. શ્રીપંચાલે ગયે વર્ષે વડોદરા મુકામે મધ્યકાલીન સાહિત્ય વિશે જ થયેલ સંગોષ્ઠીની પૂર્તિરૂપે આ સંગોષ્ઠી યોજાઈ હોવાનું જણાવ્યું હતું. વઢી મધ્યકાલીન પદ્ય પરંપરાનો પરિચય હવે પછીની પેઢીને થતો રહે એ માટે કશાએ રાગદ્વેષ વિના અનેક સંપ્રદાયોના સમૃદ્ધ સારતત્ત્વને ઝીલી લઈ, એને મુદ્રિત / ધ્વનિમુદ્રિત સ્વરૂપે સાચવી રાખવા જણાવ્યું હતું. ૧. પ્રત્યેક સંપ્રદાયની દાર્શનિક-સૈદ્ધાંતિક વાત, ૨. તે તે સંપ્રદાયની ક્રિયાઓ-વિધિઓ-અનુષ્ઠાનોની

વાત અને ૩. મધ્યકાલમાં એને લગતી શ્રેષ્ઠ કૃતિઓ અને તેમાંની ત્રણેક કૃતિઓનું પરંપરાગત રીતે ગાન - એ ત્રણ સ્તરે આ સંગોષ્ઠીને ડઘાડી આપવા માટેનો આ આશો ઉપક્રમ છે તેમ શ્રી શિરીષ પંચાલે સ્પષ્ટ કર્યું હતું.

શ્રી જયંત કોઠારીએ સંગોષ્ઠીના ઉપપ્રવેશમાં જણાવ્યું હતું કે મધ્યકાલીન સાહિત્ય અને પરંપરામાંનો જે વારસો છે, તે આપણે વીસરવા જેવો નથી. વઢી ભૂતકાલને આત્મસાત્ કરી ઘણું બધું પામી શકાય છે. મધ્યકાલીન સાહિત્ય આપણા વર્તમાન જીવનમાં પળ ભાગ ભજવે છે. મધ્યકાલીન સાહિત્ય અને ધાર્મિક સંપ્રદાયો તપાસવાના વિષયો છે. શ્રી કોઠારીએ મધ્યકાલીન સાહિત્યને પ્રત્યક્ષ રજૂઆતના સાહિત્ય તરીકે ઓઢાવ્યાવું અને કહ્યું કે આખ્યાનો, લોકવાર્તાઓ, ભજનો, પદો સમૂહમાં - સમૂહ વચ્ચે ગવાતાં હતાં. મધ્યકાલનું આપણું સાહિત્ય સમૂહભોગ્ય છે. નરસિંહનાં પદો વાંચીને નહીં, પળ પૂરેપૂરાં ગાઈને જ માણી શકાય. આ સાહિત્ય એની ધાર્મિક ને પદ્યપરંપરામાં જ પામી શકાય. સંગોષ્ઠીની ભૂમિકા સમજાવતા વક્તવ્યમાં સંચાલકશ્રી લાભશંકર પુરોહિતે મધ્યકાલના પાંચસો-સાતસો વર્ષની ઝૂર્જા લયબદ્ધ વાણીમાં શ્રોતાઓ જ પકડી શકે એમ કહી શ્રોતાઓના પ્રથમ પદનો સ્વીકાર કર્યો. વઢી શ્રોતાગારમાં બેઢેલા વ્યાસપીઠાધિકારી શ્રોતાઓની વિદ્વત્તાનો નમ્રતાથી સ્વીકાર કર્યો. આચાર્યશ્રી વિજયશીલચંદ્રસૂરિજીએ મંગલારંભની બેઢકના પ્રાવેશિક વક્તવ્યમાં પોતાને આજન્મ ધર્મના માણસ તરીકે ઓઢાવ્યા ભક્તિના મહિમાનો સર્વથા સ્વીકાર કર્યો. એટલું જ નહીં, મધ્યકાલીન લોકચેતનાને એક તાંતળે બાંધનારા મેરુસૂત્ર તરીકે ભક્તિરસને ગણાવ્યો. આચાર્યશ્રીએ ‘વાક્યમ્ રસાત્મકમ્ કાવ્યમ્’ વિશ્વનાથ ભટ્ટની આ ય્યાત ઉક્તિનો મહિમા કર્યો. રસાનુભૂતિ જ ચેતનાચેતનનું પ્રમાણ છે, એમ કહી ભક્તિની પ્રતીતિ વિશે કહ્યું. ‘હું એમનો છું’, ‘હું તારો છું’, ‘હું’ અને ‘તું’ જુદા નથી’ એવા ત્રિવિધ તબક્કાઓ દ્વારા નવધા ભક્તિને આચાર્યશ્રીએ સમજાવી. સ્તવનાના ૧. યાચના, ૨. ગુણકીર્તન, ૩. આત્મનિંદા અને ૪. આત્મતત્ત્વચિંતન એવા ચાર પ્રકારો વિશે તેઓએ વિસ્તારથી સમજાવ્યું અને કહ્યું કે આધ્યાત્મિક ભાવની પ્રતીતિ કરાવતી આ પદ્યપરંપરા મધ્યકાલની ઢેણગી છે. વઢી આપણે ભૂતકાલમાં જીવવાનું નથી, પળ ભૂતકાલને સજીવ

राखवानो छे, एम कही चैतन्यतत्त्वनी आ द्वारा प्राप्ति थाय एवी अभिलाषा तेओए सेवी. 'म.का. धार्मिक प्रवाहो — ऐतिहासिक अने दार्शनिक पीठिकामां' ए मथाळा हेठळना संगोष्ठीना केन्द्रीय वक्तव्यमां डॉ. चिनुभाई नायके इतिहास अने साहित्यनी समज आपवानो प्रयत्न कर्यो. तेओए इतिहासने भूतकाळ अने वर्तमान वच्चेना वणथंभ्या संवाद तरीके ओळखाव्यो. ए संवादमां, मध्यकाळना सर्जकोए मधुर सूर पूर्यो छे एम तेओए कह्युं. तीव्र वेदना अनुभव्या वगर प्रभु आवे नहि, ए वात मीरांना पदगानथी स्पष्ट करी, संतोए मध्यकाळना समाजमांना अंधाराने दूर कर्युं छे एवं कही, मध्यकाळना साहित्यमां माणसोनो महिमा थयो छे एवं तेओए प्रतिपादित कर्युं. श्री नायके संतो-कविओनां भजनो, पदो ज 'पंचम वेद' छे एम कह्युं. पोतानी वातना समर्थनमां वच्चे वच्चे सांगीतिक रागोमां कबीर, मीरां आदिनां पदोने तेमणे रजू कर्यां. प्रथम बेठकनी परिपूर्ति डॉ. सुभाष दवे अने डॉ. नरोत्तम पलाणे करी हती. श्री पलाणे धर्मना उद्भव अने शरीरधर्म, प्राकृतिकधर्म विशे स्पष्टता करी हती. तेमणे संगोष्ठीना यजमानगाम गोधराना नामने संशोधनात्मक दृष्टिए समजाव्युं. ए रीते छठ्ठी सदीना ताम्रपत्रमांना 'गोध्रहक' नामनो उल्लेख करी श्री पलाणे आ गामने नागपूजानुं केन्द्र गणाव्युं.

बीजी बेठकना प्रासंगिक वक्तव्यमां श्री रमण सोनीए जणाव्युं के आपणी जिज्ञासावृत्ति रसवृत्तिनो पर्याय थाय तो परिसंवाद सफळ बने. गोष्ठीनो उपक्रम समजावी, आपणी सांस्कृतिक चेतनाने संकोरवा हस्तप्रतोनुं परिशीलन थाय, आपणे प्रत्यक्ष संस्कृत वारसो आत्मसात् करवानी तक मळे एवी आशा व्यक्त करी.

'जैन परंपरा' ए विषय पर प्रा. रमणलाल ची. शाहे विशदताथी तेमनुं वक्तव्य रजू कर्युं. तेमणे हस्तप्रतो, ज्ञानभंडारो, जैनकविओ, तेमनी कृतिओ, जैनदर्शनमां र्हेल Social Unity, भक्तितत्त्व, ज्ञानतत्त्व वगैरेनी मार्मिक मीमांसा करी, तेनुं स्वरूपदर्शन कराव्युं. आ बेठकमां जैन संप्रदायनां पदोनुं गान श्री सुंदरलाल शाहे (डभोई) तथा श्री जयदेव भोजके कर्युं. श्री जयदेव भोजके कह्युं हतुं के आजे पण शास्त्रीय संगीत तो मध्ययुगनुं ज छे; एनी जाळवणी जैन, पुष्टि संप्रदायोए करी छे. मध्यकाळना साहित्ये त्रणेक हजार गीतना ढाळ

બેસાડ્યા છે, એ વિશે તેમણે અહોભાવ વ્યક્ત કરી જૈન કવિઓ આનંદઘન, વીરવિજયજી, યશોવિજયજીના સ્તવનોની પરંપરાગત ઢબે ગાનપ્રસ્તુતિ કરી.

શૈવ-શાક્ત સંપ્રદાય વિશેના વક્તા શ્રી રાજેન્દ્ર નાળાવટીએ તદ્વિષયક તલાવગાહી અભ્યાસ રજૂ કર્યો. સર્વશ્રી કનુભાઈ જાની, નિરંજન રાજ્યગુરુ, જયંત ગાડિત, નીતિન મહેતાએ પરિચર્ચામાં તેમનાં મંતવ્યો રજૂ કર્યાં હતાં. રવિવારની ત્રીજી બેઠકમાં ‘વ્યાપક લોકપરંપરાઓ અને સંપ્રદાયમુક્ત પ્રવાહો’ વિશે સર્વશ્રી કનુભાઈ જાની, ભગવાનદાસ પટેલે પોતાનો અભ્યાસ રજૂ કરી સંગોષ્ઠીને રસપ્રદ બનાવી હતી. શ્રી દલપત પઢિયારે રજૂ કરેલ ભજનો ભાવ અને કંઠ, ઉભય રીતે મનભાવન રહ્યાં. છેડબ્રહ્માની આદિવાસી લોકવાર્તિક મંડળીએ વારતાની રજૂઆત બોલીમાં ગીત, સંગીત અને નૃત્યની રીતે કરી. આ રજૂઆત દરમિયાનની શ્રી ભગવાનદાસ પટેલની લાઘવયુક્ત સમજૂતી શ્રોતાઓને રુચિંકર નીવડી.

તા. ૬ ઓક્ટોબરના બીજા દિવસની સવારની બેઠકમાં શ્રી બલ્લવંત જાનીએ સર્વધર્મ — સર્વજીવ પ્રત્યે પ્રગટતા જૈનપરમ્પરાના સમભાવ વિશે રાજીપાની લાગણી વ્યક્ત કરી, આ પરંપરા અન્ય પરંપરાઓ સુધી વિસ્તરે એવી ભાવના પ્રગટ કરી. શ્રી જાનીએ સંપ્રદાયમુક્ત વલણોનાં ઉદાહરણોની વિશદ છળાવટ કરી, વિવિધ સંપ્રદાયોની નિકટતાનું સ્પષ્ટ ચિત્ર રજૂ કર્યું હતું. શ્રી રશ્મિબેન વ્યાસે સ્વામી નારાયણ સંપ્રદાયને ઐતિહાસિક ને દાર્શનિક સંદર્ભમાં રજૂ કરી, કૃષ્ણભક્તિનાં વિવિધ સ્વરૂપની સમજ આપી હતી. તેમણે સ્વામીનારાયણી કવિઓએ આદરેલાં લોકકલ્યાણનાં કાર્યોની સ્પષ્ટતા કરી, તેમનો તત્ત્વબોધ સ્પષ્ટ કર્યો હતો ને પ્રેમસંઘી જેવા કવિઓનાં ગીતોની પ્રસ્તુતિ દ્વારા વાતાવરણને રસમય, મધુર બનાવ્યું હતું. શ્રી પ્રવીણચંદ્ર સી. પરીખે પ્રણામી સંપ્રદાય વિશે પોતાનો અભ્યાસ રજૂ કર્યો હતો, તો શ્રી લલકુમાર દ્રેસાઈએ પુષ્ટિ સંપ્રદાય વિશે વિશદ મીમાંસા કરી હતી. ‘નિશ્ચેના મહેલમાં વસે મારા વાલમો’ પદની શ્રી લાભશંકર પુરોહિતની પ્રસ્તુતિનો આસ્વાદ મનભાવન રહ્યો.

બીજા દિવસની બપોરની બેઠકના વક્તાઓ હતા સર્વશ્રી નરોત્તમ પલાણ, પ્રા. નાથાલાલ ગોહિલ અને શ્રી નિરંજન રાજ્યગુરુ. ગુજરાતમાં રામોપાસના વિશે

श्री पलाणे पोतानो अभ्यास रजू कर्यो. श्री नाथालाल गोहिले रविभाण परम्परा विशे दार्शनिक पीठिका रजू करी, 'साहेब'-सद्गुरुनो महिमा गायो हतो. श्री निरंजन राज्यगुरुए महापंथबीजमार्ग मध्यकाळना साहित्यमां कई रीते संकळायेल छे ते जणावी पुरुष-प्रकृति, मार्कंड ऋषिनुं योगदान वगैरे विशे वात करी हती. प्रत्यक्ष संबोधन-कथनशैली ए महापंथनुं अगत्यनुं लक्षण छे, एम कह्युं. श्री पढियारे कवि भाणनां भजनो गाईने श्रोताओने रसतरबोळ कर्या.

समग्र संगोष्ठीनुं सारसमापन करतां आचार्यश्री विजयशीलचंद्रसूरिए जणाव्युं के लोकचेतना सार्वत्रिक छे. आपणे परा-पश्यंती पामीने बुलंद थवानुं छे. संसारनी पेले पारनुं परम तत्त्व-ब्रह्मतत्त्व एक ज छे, ए अनुभूतिनुं गर्भतत्त्व ज्यां आवे त्यां हरियाळी. आ संगोष्ठीथी आपणे एक डगलुं आगळ वधीए छीए, छतां मध्यकाळनुं घणुं साहित्य, खास करीने जैनसाहित्य हजुये वणस्पश्युं रह्युं छे, ए हकीकत एमणे स्पष्ट करी. आ संगोष्ठीनी अनुगोष्ठी माटे अभ्यासुओने अडधा वरस जेटलो के तेथी वधु समय आपवामां आवे तो आ दिशामां करवानां कामो वधु तत्त्वो ने तथ्यो पारखवानी बाबतमां नक्कर साबित थाय एवी आशा व्यक्त करी. आ संगोष्ठीने ओच्छव गणावी, यत्किंचित् जे कई प्राप्त थयुं छे तेनो आनंद आचार्यश्रीए व्यक्त कर्यो. श्री हरिकृष्ण पाठक, श्री सनत् भट्ट, श्री नीतिन महेता, श्री जयेश भोगायताए पोताना प्रतिभावो रजू कर्या हता. केटलाक प्रतिभावकोए वक्ताओने तथा चर्चकोने वधु समय मळ्यो होत तो वधु लाभ थात एवुं मंतव्य रजू कर्युं हतुं.

अंते श्री भद्रंकरेदय शिक्षण ट्रस्ट वती श्री विक्रमभाई शाहे तथा आयोजको वती श्री रमण सोनीए आभारविधि कर्यो हतो. बे दिवसनी समग्र संगोष्ठी दरम्यानना अल्पाहारो ने भोजन पण यजमानना स्वभाव जेवा मधुरतामय रह्यानो आनंद अने आतिथ्यनी अपूर्वता तरफनो अहोभाव पण संगोष्ठिनुं उपफल बनी ह्युं.

वृत्त संकलन : प्रा. रमणीकलाल के. शाहे
प्रा. विनोद गांधी
गोधरा

સંશોધન - માહિતી

(૧)

આ. શ્રીસોમચંદ્રસૂરિ શિષ્ય મુનિ શ્રીચંદ્રવિજયજી, શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યની 'અભિધાન ચિન્તામણિ નામમાલા'ની શ્રીદેવસાગર કૃત ટીકાનું સંપાદન કરી રહ્યા છે.

(૨)

આ. શ્રીરાજેન્દ્રસૂરિ શિષ્ય મુનિ રાજપદ્મવિજયજી, ચૈત્યવન્દનભાષ્ય તથા તેના પરની સંઘાચારવિધિ-ટીકાનું ભાષાંતર કરી રહ્યા છે.

(૩)

આ. શ્રીસ્થૂલભદ્રસૂરિ શિષ્ય મુનિ અમિતયશવિજયજી, દર્શનરત્નરત્નાકર નામે ગ્રંથનો અનુવાદ કરી રહ્યા છે.

(૪)

“શ્રીહંસરત્ન કૃત ઉપમિતિકથા-સારોદ્ધાર”નો પ્રારંભિક અંશ અત્રે પ્રસ્તુત કર્યો છે. આ ગ્રંથની એક જ પ્રતિ પ્રાપ્ત થઈ શકી છે. તેના સંપાદન માટે તેની બીજી પ્રતિ મળે તેવી અપેક્ષા છે, તે હેતુથી આ અંશ અહીં છાપવામાં આવે છે. આ જોઈને તે ગ્રંથની બીજી પ્રતિ ક્યાંય હોવાનું કોઈના ધ્યાનમાં આવે, અગર કોઈની પાસે તે હોય તો તે પ્રત્યે અમારું ધ્યાન દોરવા વિજ્ઞપ્તિ છે.

શ્રી હંસરત્નકૃત ઉપમિતિકથાસારોદ્ધાર: ॥

શ્રી શઙ્ખેશ્વર-પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

સ્વસ્તિશ્રીગુણ રાગિણીવચદનુધ્યાનાદ્ વૃણીતે સ્વયં,
પ્રોદ્ભૂતાઽદ્ભુતસાધ્વસા ઇવ જવાદ્ દૂરં વ્રજન્ત્યાપદઃ ।
યસ્ય જ્ઞાનમનન્તવસ્તુવિષયં શકૈશ્ચ સંસ્તૂયતે ;
શ્રીમાન્ પાર્શ્વજિનઃ સ વઃ પ્રભવતાદ્ ભવ્યા ભવાર્તિચ્છિદે ॥૧॥
વાગાસારભરેણ યસ્ય સતતં મૈત્ર્યાદિ-સદ્ભાવના-
વલ્લ્યઃ પલ્લવિતા ભવન્તિ ભવિનાં સ્વાન્તાલવાલાવનો ।

दुर्ध्यानातप-तीव्रताप-पटली सङ्क्षीयते च क्षणात् ;
श्री सिद्धर्षि-सुधा-घनः स जयतात् निःशेषदोषापहः ॥२॥

आकर्ष सुमतेवशीकृतिमथ स्वर्गाऽपवर्गश्रियां
उच्चाटं मदनादिदुष्ट-सुहृदां विद्वेषणं दुर्धियः ।
स्तम्भं दुर्गति-पाततोऽधिकतरं मोहस्य सम्मूढतां
वाग्-मन्थाः प्रथयन्तु वः प्रतिदिनं सिद्धर्षि-वक्त्रोद्भवाः ॥३॥

अथाऽध्यात्म-पीयूषपारावार-श्री सिद्धर्षिमुख-प्रवृद्धाया
नैकवैराग्य-संवेगादितरङ्ग-गहनायाः स्वल्प-शक्तिदुखगाहायाः श्री उपमितिभव-
प्रपञ्चाभिधानवेलाया मद-विधाऽल्पसत्त्वसत्त्वानुग्रहाय केवलवार्तास्वरूप-
तत्कथा-लेशं समुद्धर्तुमुपक्रमे ।

आ. विजयप्रद्युम्नसूरि .

